

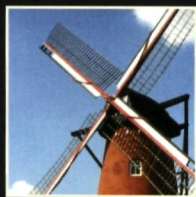
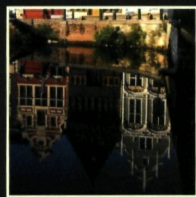
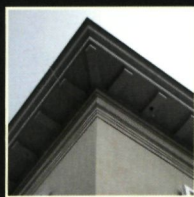
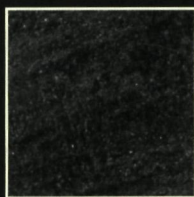
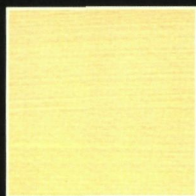
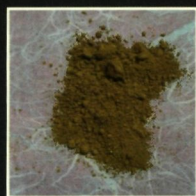
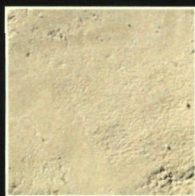
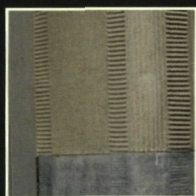
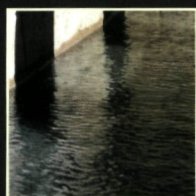
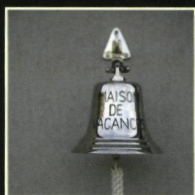
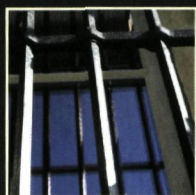
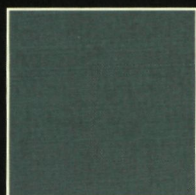
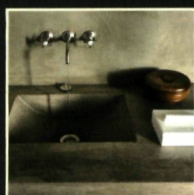
M&L

MEI-JUNI 2015

TWEEMAANDELIJKS – JAARGANG 34 nr. 3

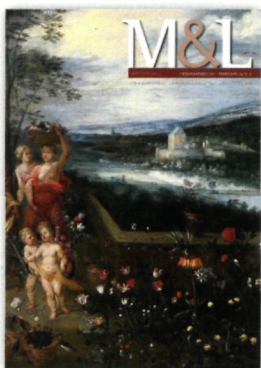
MONUMENTEN, LANDSCHAPPEN EN ARCHEOLOGIE

Natuurlijke hydraulische kalk - restauratie
 isolerend - dampopen - duurzaam - kalleien
 Passief Huis - UNILIT - CORICAL - innovatie
 sanerend - injecties moulures - voegen - pleister
 metselen - tadelakt - natuurlijke bindmiddelen
 esthetiek - vette kalk ...

Jan Brueghel de Oude,
Allegorie van de Lente (detail)
(privéverz.)

Voorzitter
Kathleen Vancaester

Eindredactie
Marjan Buyle en
Peter Van den Hove

Kernredactie
Marjan Buyle
Rudy De Graef
Herman Van den Bossche
Peter Van den Hove

Redactie
Anna Bergmans
Jo Braeken
Marc De Borgher
Anton Eryvink
Jos Gyselink
Catheline Metdepenninghen
Dieter Nuytten
Dirk Pauwels
Paul Van den Brecht
Maarten Van Dijk
Thomas Van Driessche
Inge Verdurmen
Tom Verhofstadt
Linda Wylleman

Ereleden
Edgard Goedleven
Marcel M. Celis
Jo De Schepper
Suzanne Van Aerschot
Hedwig Van den Bossche
Christine Vanthillo

Het tijdschrift M&L is opgenomen in
het Vlaams Academisch Bibliografisch
Bestand voor de Sociale en Humane
Wetenschappen en gevalideerd als tijd-
schrift met *peer review*.

De verantwoordelijkheid voor de
gepubliceerde artikels berust uit-
sluitend bij de auteurs. Alle rechten
voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

Redactiesecretariaat
nancy.vandenbossche@
rwo.vlaanderen.be
Tel. 02 553 16 13

Abonnementen*
België: 40 €
(losse nummers: 7 €)
Buitenland: 65 €
CJP- of studentenkaart: 28 €
Uw abonnement gaat
automatisch in
na overschrijving op rek. nr.
IBAN BE 48 3751 1109 8627
BIC-code BBRUBEBB
van Monumenten &
Landschappen
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

* Zonder schriftelijke opzegging
vóór het einde van elk kalenderjaar,
wordt een abonnement automatisch
verlengd voor de volgende jaargang.
Tussentijds kunnen geen abbonemen-
ten worden geannuleerd.

Website
www.menl.be

Advertentiewerving
fabienne.vanmoerkercke@
yapado.com

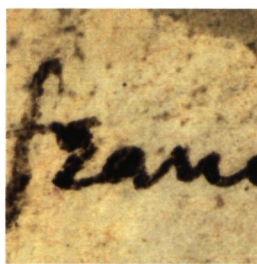
Vormgeving
Bart Delva

Druk
die Keure - Brugge

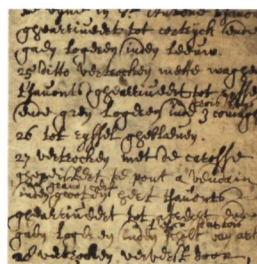
Fotografie
Oswald Pauwels

Verantwoordelijk uitgever
Sonja Vanblaere
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

Inhoud

4
Francies Mekeirle
Daniel Lievois †

6
**De reis- en tuinnotities
(1702-1707) van een
Gentse florist**
Chris De Maegd

26
**Een overvloed
aan bloemen in
een Gentse stadstuin
(1709-1719)**
Daniel Lievois †

40
**Tulpenkoorts:
de historische tulpensteelt
in de Zuidelijke
Nederlanden en de
hovenierskunst van
Francies Mekeirle**
Paul van den Brecht

66
Summary

Aquastra

- Gevelreiniging en restauratie
- Algemene renovatiewerken
- Kelderdichting
- Betonrenovatie
- Injectie tegen opstijgend vocht

Dronckaertstraat 484 – 8930 Lauwe
056/41 02 79 – www.aquastra.be

Aquastra

profiel

RESTAURATIE & MONUMENTZORG

Restauratie van Schilderijen

Beelden
Muurschilderingen
Hout
Steen
Mozaïek
Stuck

www.rmp.be

Profiel CVBA
Guido Gezellestraat, 23
8650 Wevelgem

@: info@rmp.be
Tel: 056 32 38 12

Over de queeuwen, couleuren en spelende blommen van een 18de-eeuwse Gentse tuin

In 1999 ontdekte tuinkunsthistorica Chris De Maegd in het fonds Vliegende Blaadjes van de Gentse universiteitsbibliotheek eerder toevallig een 18de-eeuws schriftje, waarin de reisnotities en de hoveniersboekhouding waren opgetekend van ene Francies Mekeirle. Omdat delen van de tekst toen als redelijk onbegrijpelijk ervaren werden, omwille van het gebruik van te summiere en/of te technische aantekeningen die bovendien her en der met Spaans doorspekt waren, bleven haar notities jarenlang onaangeroerd liggen. In 2008 vond historicus wijlen Daniel Lievois in het Gentse stadsarchief echter een anoniem tuinboekje met bijbehorend tuinplan. Ook in dit archiefstuk werd regelmatig het Spaans gehanteerd. Er bleek een reeks aanknopingspunten te zijn tussen beide teksten, dus werden de oorspronkelijke archiefstukken vergeleken. De conclusie was dat beide archiefdocumenten door één en dezelfde persoon waren geschreven, want het handschrift was identiek. Daniels auteur van het anonieme tuinboekje uit het stadsarchief kreeg dus een naam: Francies Mekeirle! Maar daarmee waren alle problemen nog niet van de baan. Bepaalde passages zoals die over *queeuwen, couleuren en spelende blommen* bleven in beide teksten immers nog steeds redelijk enigmatisch. Om dit euvel te verhelpen werd bioloog Paul van den Brecht ingeschakeld die bij zijn onderzoek prompt bij de tulpenteelt belandde. Zijn bijdrage behandelt in grote lijnen de geschiedenis van de tulpenteelt in onze regio. Als er al iets duidelijk wordt, dan is het dat de tulpenrage niet alleen tot Nederland is beperkt gebleven. Dankzij de nochtans beperkte archiefdocumenten van Francies Mekeirle kan de Gentse hovenierskunst van het begin van de 18de eeuw beetje voor beetje ontrafeld en aan de vergetelheid onttrokken worden. In de archiefdocumenten van Mekeirle komt een grote voorliefde voor de tulpenteelt tot uiting en bovendien schemert al de ontluikende passie voor de bloementeleit door die Gent later internationaal beroemd zou maken. Duidelijk wordt dat verder onderzoek naar de opkomst van de bloementeleit in onze gewesten aangewezen is.

Jan Brueghel de Oude,
Allegorie van de Lente
(privéverz.)

Francies Mekeirle

Daniel Lievois †

De familienaam Mekeirle duikt van het midden van de 17de tot eind 18de eeuw op in meerdere parochies van Gent. De naam komt voor in de meest diverse vormen. Een exhaustief onderzoek in de parochieregisters liet evenwel niet toe om coherente genealogische gegevens te reconstrueren.

Een Franciscus Mekerle/Mekeerle treedt viermaal op als getuige bij een huwelijk in de Sint-Baafs-parochie, namelijk in 1660, 1661, en tweemaal in 1672. Rekening houdend met de reis naar Spanje in 1702, is het onwaarschijnlijk dat het om deze Franciscus ging. Volgens de notities van de alexianen overleed er een Franciscus van Mekeirle in de Sint-Niklaasparochie in 1711. Mogelijk is die persoon identiek met de hoger vermelde Franciscus, maar dus zeker niet de Francies die wij zoeken.

Die zou weliswaar in aanmerking kunnen komen als degene die in Sint-Baafs samen met Livina de Wilde op 11 december 1722 als getuige optrad bij het huwelijk van Joannes de Wilde met Martina de Smet, maar dit leert ons niets meer, zelfs niet tot welke parochie hijzelf behoorde.

Op 4 januari 1729 tenslotte huwde een zekere Franciscus Mekeirle met Petronilla Brugman; het huwelijk vond plaats in de parochiekerk van Sint-Pieters, met als getuigen Laurentius en Catharina Brugman.

Als ervan wordt uitgegaan dat de Spanjereis van Francies Mekeirle in 1702 een educatiereis was, zou hij dus omstreeks 1680 kunnen geboren zijn. Een huwelijk in 1729 is dan rijkelijk laat, tenzij het misschien om een tweede poging ging. Francies Mekeirle schijnt tussen de plooiën van de geschiedenis te zijn verdwenen, voorlopig althans. Voor het onderzoek naar de locaties van zijn *hoveken* en van zijn huis met tuin zijn de resultaten

al even mager. Van het *hoveken* schrijft hij dat het gelegen is aan de Dries. In het gedeelte van de Sint-Pietersheerlijkheid buiten de stadsmuren van Gent kwamen er omstreeks 1700 drie driesen voor. Die zijn ook afgebeeld op de kaarten van een gedetailleerd landboek met bijbehorende legger. Francies Mekeirle ontbreekt echter op het appel, wat niet uitsluit dat zijn *hoveken* toch ergens in die richting kan worden gezocht omdat hij mogelijk de grond ervan pachtte. In dat geval is het normaal dat zijn naam niet in het landboek voorkomt.

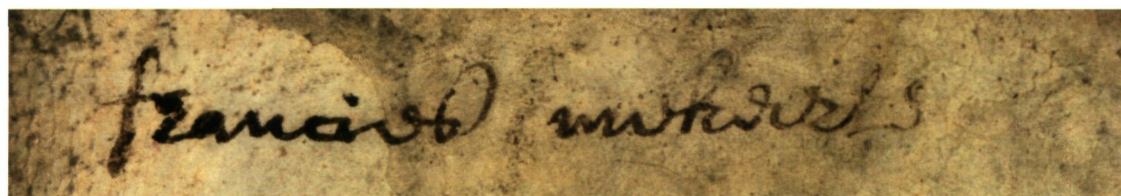
Waarom hij het plan van zijn *hoveken* na 1707 ruilde voor een locatie bij een huis in de stad, is de volgende vraag. Een suggestie kan zijn dat het *hoveken* de kwalijke gevolgen onderging van de twee belegeringen van Gent in 1708 in het kader van de Spaanse Successieoorlog door de geallieerde troepen onder het bevel van de hertog van Marlborough. In juli veroverden de Franse troepen van Lodewijk XIV Gent bij verrassing, maar eind december heroverden de geallieerde troepen onder het bevel van de hertog van Marlborough de stad. In de beide gevallen kwam de aanval vanuit zuidelijke richting en waren de troepen dus ingekwartierd in de zone waar het *hoveken* gelegen was, althans als de locatie in de Pietersheerlijkheid buiten de stadsmuren in aanmerking wordt genomen.

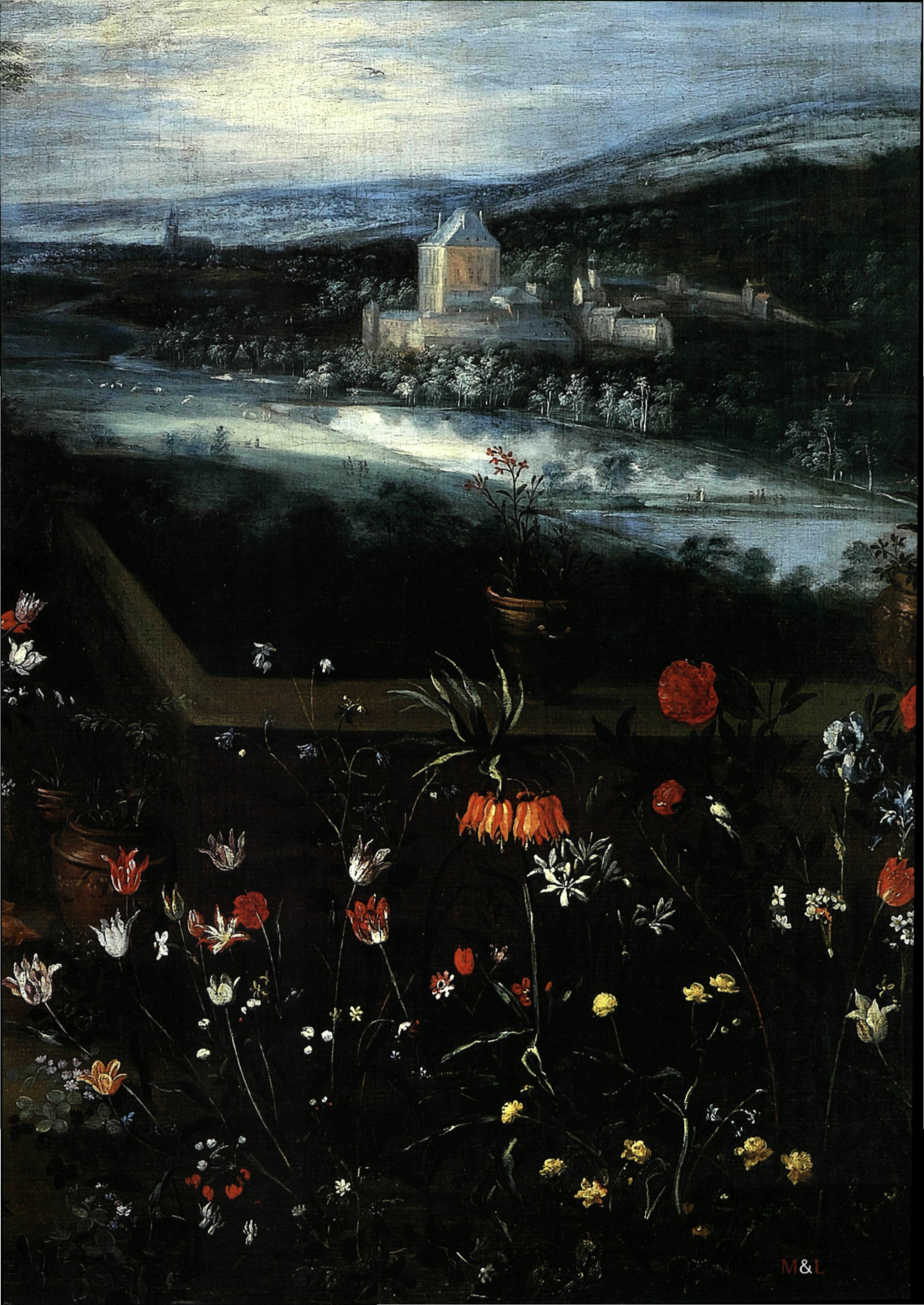
Waar zijn huis in de stad stond dat hij alleszins tussen 1709 en 1719 bewoonde, is evenzeer een onopgeloste vraag.

Ook hier is het niet zeker dat hij er de eigenaar van was. Bij gebrek aan gegevens over de parochie of de straatnaam en met de magere of zelfs onbestaande genealogische oogst, kan enkel een toevalstreffer dit gegeven ontsluiten, maar momenteel is dit nog niet het geval.

p. 5 →
Blauwe leverbloempjes, gele, rode, en spelende tulpen, een blauwe akelei, witte narcissen, witte bosanemonen, blauwe maartse viooltjes, rood en witte anemonen, een oranje keizerkroon, een witte asfodelus, gele ranonkels, een blauwe oosterse hyacint, een rode pioen, blauwe irissen, ...

Detail met de naam Francies Mekeirle in het schriftje
(*Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702, Notities van mijn vojage op Spanje, Vliegende Bladen* UGent, II H 59 d)

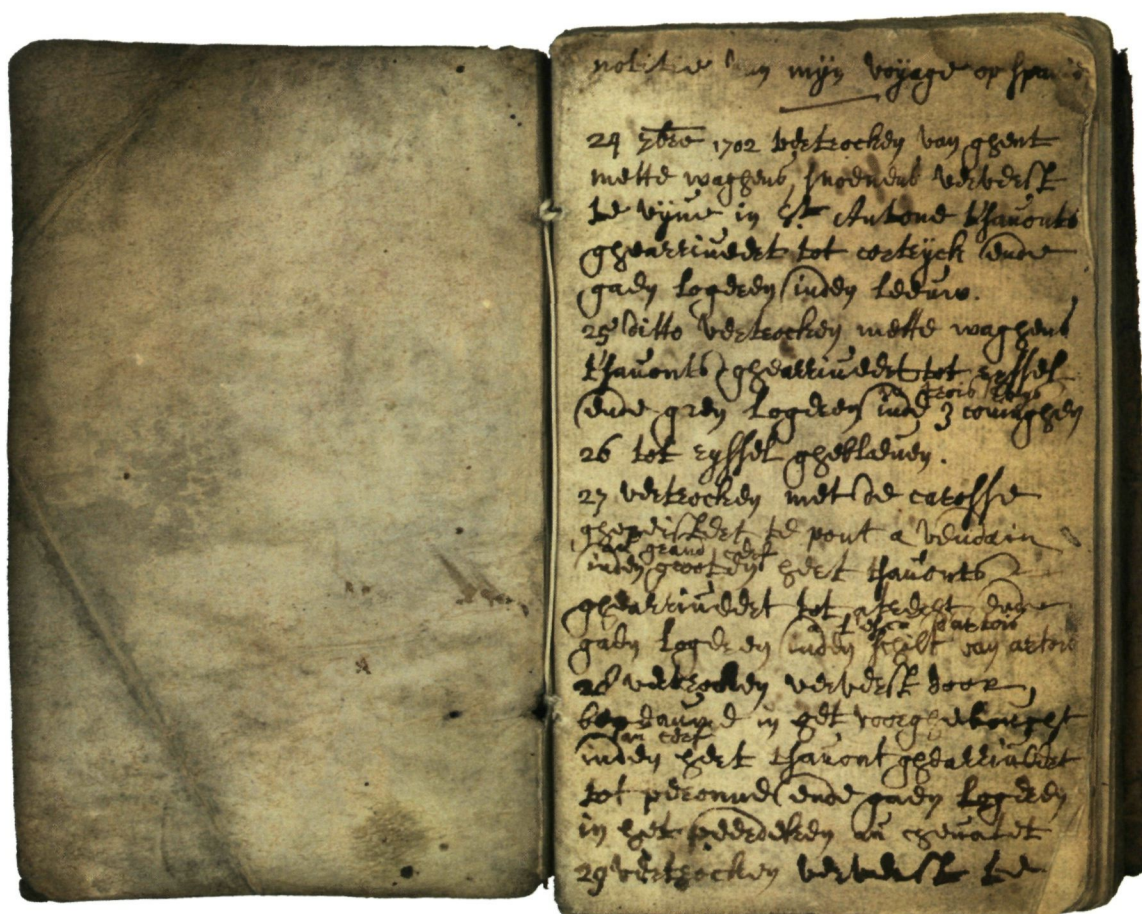

De reis- en tuinnotities (1702-1707) van een Gentse florist

Chris De Maegd

Tussen de Vliegende Blaadjes van de Gentse Universiteit wordt een intrigerend schriftje van 24 pagina's bewaard met op de binnenflap de naam van de eigenaar: *francies mekeirle* (1). Hij schreef er achtereenvolgens zijn *Notities van mijn vojage op Spanje* in, tekende het plan van zijn *hoveken op den driesch anno 1704* en dat van een tweede tuin waarin hij schreef dat hij er op 26 *maerte 1707* meloenen had geplant en hij maakte aantekeningen bij de schetsjes. Verspreid over de laatste bladzijden staan allerlei losse nota's, observaties en cijfers in verband met zijn reis.

Eerste pagina van de etappelijst, waarvan transcriptie op einde van dit artikel

(*Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702, Notities van mijn vojage op Spanje, Vliegende Bladen UGent, II H 59 d*)

Mijn voyage op Spanje

Mekeirle vertrok in Gent op 24 september 1702 en keerde pas terug op 22 juni 1703, na een reis over land tot in Sevilla. Daar kwam hij aan op 8 december en vandaar vertrok hij op 12 april. Ondanks de veelbelovende aanhef zijn de *Notities* geen echt reisdagboek, eerder een etappelijst. Na de datum volgt *vertrocken ... ververst ... ghearriveert ... gaen logeren/ghebleven* en, op de eerste weken na, een cijfer en occasioneel een opmerking. Die staan ook verderop in het schriftje. Zo bijvoorbeeld moet 24 au barc 4 a bourdeaux 5 gelezen worden als zijn uitgave op 24 mei 1703 voor de boot en voor logies in Bordeaux. Alleen in Parijs en het Ile-de-France noteerde hij wat hij gezien had. De aanleiding voor de reis en zijn verblijf van 4 maanden in Sevilla reveleert hij niet. Alle sprokkelingen samen en lectuur tussen de regels laten toch toe een beeld te vormen van Francies Mekeirle.

Mekeirle verbastert de plaatsnamen, maar zijn reisweg, allicht de gebruikelijke route naar het zuiden, kan toch gevolgd worden. Het tracé tussen Gent en Parijs liep over Kortrijk en Rijsel. Na Parijs toerde hij langs verschillende koninklijke domeinen met André Le Nôtre tuinen. Hij was in Saint-Cloud, Meudon, Versailles, Marly, Rueil-Malmaison, Saint-Germain-en-Laye en Fontainebleau. Daarna reed hij westwaarts parallel met de Loire, over Orléans en Tours tot Nantes, en dan parallel met de Atlantische oceaan zuidwaarts tot in Bordeaux en Bayonne. Via Ainhoa in de Baskische Pyreneeën bereikte hij Pamplona als eerste Spaanse stad om via Madrid, Toledo en Córdoba zijn einddoel Sevilla te bereiken. Na 2 weken maakte hij een vijfdaagse trip naar Cádiz. Op oudejaar was hij weer terug in de stad. Pas op 12 april 1703 werd het schriftje weer bovengehaald voor de terugreis, de eerste dagen langs dezelfde weg, vanaf Toledo meer westelijk. Aranjuez, bekend om zijn tuinen, was een kleine omweg waard. Na Madrid, El Escorial, Valladolid, Burgos, Vitoria-Gasteiz en Irun bereikte hij via de kust de Franse grens, Saint-Jean-de-Luz en Bayonne. Hij ziet Bordeaux en Blaye terug en gaat dan meer landinwaarts via Poitiers, Orléans en Chartres tot Parijs. Senlis, Arras, Péronne, Rijsel en Kortrijk zijn de laatste loodjes voor Gent.

Op twee dagen na is Francies Mekeirle negen maanden van huis, hij reist in de herfst heen, blijft putje winter in het uiterste zuiden van Spanje, keert in de lente terug en ontwijkt zo de hete Spaanse zomermaanden.

Mette carosse en ... te water

Hij reisde *met de wagens, met de carosse, met de coetse*; halfweg de dagrit werd van paarden gewisseld, oponthoud dat Mekeirle *verversen* noemde. Als dat niet kon, vermeldt hij *sonder ververschen*. Zo werd de rit al eens onderbroken enkel voor een *glas wijn op de peerden*. De toestand van de wegen en het comfort in de koets hingen af van het weer; Mekeirle reisde dus terecht in de herfst en lente. Toch viel het weer in de Pyreneeën tegen en was de weg niet al te best. Soms vertrok de koets pas 's *noenens* en was het *quaet weder*; een andere keer noteerde hij *mits den quaeden wegh maer gegaen tot Ognato* en inderdaad er liggen maar 11 km tussen Mondragon en Onati in de Baskische bergen. Driemaal verkoos hij de boot: tijdens de heenreis van Orléans tot Saint-Dyé en van Ingrandes tot Nantes op de Loire, en tijdens de terugreis van Bordeaux naar Blaye op de Gironde.

Reisroute Francies Mekeirle:
voyage op Spanje
(tekening T. Himpe)

A coach scene on a mountain road
 van Charles Cooper Henderson
 (1803-1877) geeft wellicht een
 sfeerbeeld van een reis per
 postkoets over niet altijd goed
 berijdbare wegen in de tijd van
 Francies Mekeirle
 (collectie National Trust ©)

De verveling tijdens de reis moet groot zijn geweest, al zal veel van de medereizigers hebben afgehangen. Sommige losse nota's wijzen wellicht op kaart- of gokspelletjes: *verschote inde carosse 13 3/4 d* en *verschote in de carosse 18 doblones* (2). Het leuke versje over de blonde meisjes dat Mekeirle in zijn eigen spelling noteerde, kan zijn ingegeven door leutig gezelschap onderweg of was misschien een herinnering aan Parijs, waar Mekeirle immers ook langs de *comédie* wandelde. Het blijkt namelijk geen traditioneel volksliedje te zijn, maar een passage uit een succesrijke Franse komedie *Les trois cousines*, dat in 1700 in première ging en de hele 18de eeuw tot het vaste repertoire behoorde (3). De auteur is

Dancourt, *nom de plume* van Florent Carton (1661-1725) die meer dan 80 komedies schreef en wordt beschouwd als de vader van de vaudeville.

Logies en tijd

In Vlaanderen en Frankrijk stond de naam van herbergen en afspanningen op een uithangbord; Mekeirle noteerde getrouw de naam van de plaats waar hij logeerde en vertaalde die zelfs de eerste dagen, alsof hij zijn Frans wilde oefenen. In Parijs verbleef hij in een naamloos hotel aan de *rue Saint-Martin* en in Fontainebleau op een gemeubelde kamer. Met de Spaanse grens in zicht zag hij geen uithangborden met namen meer: in Rochefort was *daer gheen uutsteeckbert en mas*, in Dax is er *gheen uuthanckbert en mas* (4) en in Ainhua in Frans Baskenland was hij *ghelogeert in een huus sonder uuthanckbert*. In Spanje werd een *venta*, de benaming voor dergelijk logies, aangeduid met de plaatsnaam; bijvoorbeeld *la venta de toledillo* of ook gewoon *a la venta nueva*, de nieuwe venta (we vonden ze niet op de kaart terug). Noteerde hij misschien zijn verblijfplaatsen in het perspectief van toekomstige reizen? Tijdsaanduidingen beperkte hij tot *snoenens*, *tsavons* en een zeldzame keer *heel vroech*. In Bayonne komt hij aan om 8 uur 's morgens na een nachtreis, want hij is *tsavonts gheembarqueert* bij gebrek aan logies in Dax. Na een bezoek aan het Escorial en een vertrek in alle vroegte heeft hij *een ontbijt ghenomen te guadarama*. Zijn nota *vertrocken ten 10 tsavonts ghearriveert te iliescas*, betekent gezien de beperkte afstand van 45 km, dat hij om 10 uur vertrokken is en 's avonds aankwam in Illescas.

JEUNES FILLES

*jeunes filles qui portez blonde chevelure / l'amour
 vien de tout costé / rendre homage a vos beautés /
 la bonne avonture au gay / la bonne avonture
 longue souffrance en aimant / est chose bien dure /
 mais lors qu'un heureux amant / plait au premier
 compliment / la etc
 voir sans obstacle une amie / bagatelle pure / mais
 pour un amant cheri / tromper tuteur ou mari / la
 etc
 si l'amour d'un trait maling / vous a fait blessure /
 prenez moy pour medecin / ou quelque bon gard de
 moulin / la etc
 suivons un panchant flateur / sans peur de
 murmure / est il plus grande douceur / que celle
 qui donne au cœur / la etc*

Uitgaven en vreemde valuta

Het getal achter de dagrit krijgt betekenis dankzij de kladjes in potlood achteraan in het schriftje, want daar voegde hij bij dat cijfer en de plaatsnaam *disné* en *logé* of *comido* en *dormi* aan toe. De hogere getallen zijn uitgaven voor verplaatsingen en bagage: *van chiesen* (sjesen, chaises) 29 pesos/ *van sevilien tot madrid* 22/ *in madrid* 13 1/2/ *in de burse* 16/ en *malcampo d(oblones)* 37 1/2 p(eseta)s/ *noch inde burse/ noch in de burse* 20/ *van vracht* 50/ *noch inde burse* 27/ *in bayone* 27 L(ivres) 27s(ols) (5) / *van vrecht* 81/ *in de burse* 27 33-15 tot *bourdeaux*. Waaruit de vracht bestond, blijft helaas onbekend. De notitie *in de burse* kan een overzicht zijn van wat hij nog op zak had, maar evengoed de inkomst van een verkoop. Over de betaling voor zijn verblijf in Sevilla schreef Mekeirle: *soij venido a Sivilia sabbato 9 xbre 1702 ij a dado a la muchea dies reales de ocho ij soij ajustada a dose reales de villion cada dia in ditto sabbato y estando la primera dia* (vrij vertaald: Ik ben in Sevilla aangekomen zaterdag 9 december 1702 en heb de vrouw 10 zilveren *reales* gegeven en heb aangepast tot 12 *reales* in koperen muntstukken elke dag op diezelfde zaterdag zijnde de eerste dag) (6). Hij noteerde ook de wisselkoers van de Spaanse naar de Portugese munt: *eenen patacon is 750 rees portugies ghelt/ in eenen patacon gaen 7 1/2 teslons/ in ider teslon 100 rees / ider teslon is 5 quintin/ een quintin is 20 rees* (7). Had hij de koers misschien nodig voor zijn contact met Portugezen onderweg of in Sevilla, dat een centrum was voor handel met Zuid-Amerika?

Toeristische belangstelling

Mekeirle had oog voor het landschap waar hij doorheen reisde: hij noteerde dat de Pyreneeën bereikt waren, dat de *Sierra Morena* een schoon lant was en hier volghen *afgrhselijcke* (sic) rotsen. Hij is zich bewust van de landstreken: *hasta qui esta le mancha de toledo; de la mancha de toledo aqui esta la serra morena; hier comen in andalosien*. Hij noteerde de eigenheid van plaatsen zoals te *Victoria* (de Baskische stad Vitoria-Gasteiz) *draghen de vrouwen het water op het hoofd e mantels* (verschrijving voor manden); *a qui dansaran las ninas* (hier zullen de meisjes dansen); en het miraculeus Onze-Lieve-Vrouwebeeld in Illescas. Over het *Casa de Pilatos* in Sevilla schrijft hij: “*Van het huus van Pilatus tot aen de poorte sijn 333 passen, van het huus van pilatus tot aenden berch van calvarien sijn 2660 passen, den berch is hoog 14 trappen, de colomme die in het huus is van pilatus is van root marbel hooghe 41 duymen*” (8). De poort die hij vermeldt is één van de eerste uitingen van de renaissancestijl in de stad. De cijfers in Mekeirles opmerking krijgen betekenis als men weet dat het huis zijn naam dankt aan het feit dat de eigenaar na een reis in het Heilig Land de afstand van zijn huis

Casa de Pilatos in Sevilla is een complex adellijk stadspaleis in Spaanse mudejarstijl en Italiaanse renaissance (foto Wikimedia)

in Sevilla tot een tempel buiten de stadswal liet bepalen door de afstand tussen het zogenaamde huis van Pontius Pilatus in Jeruzalem en de calvarie op de Golgothaberg (9).

Vreemde talen en relaties

Francies Mekeirle is zonder twijfel een Nederlandstalige Gentenaar, die geen moeite heeft met Frans, getuige het liedje over de blonde meisjes. Franse zowel als Spaanse plaatsnamen herleidt hij wel tot hun fonetische vorm, maar spelling was toen onbelangrijk, toch voor niet-officiële teksten. Zijn Franse kladjes zoals *aux agros 4 Dasne a maison sans insigne/ a bayone 9 logé a la croix blanch ij reste un iour/ a noa 4 lieu un hostel sans insigne* schreef hij vertaald en in inkt over in de etappelijst. In Spanje maakte hij aantekeningen in het Spaans, bijvoorbeeld over zijn betaling in Sevilla, de meisjes die zullen dansen, de vrouwen in Vitoria en de streken die hij doorkruiste. Hij noteerde de soorten vis in

het Spaans: *salmonettas/ ronatos/ bissougos/ pescada/ pisches/ caracolen* en ook gebak: *pastegeas/ pastinios* en *aguolas* (10). Hij wenste blijkbaar de taal te leren, want Spaanse woorden duiken ook later, tussen de notities in zijn schriftje op. De persoonsnamen in zijn schriftje, gaan vergezeld van een plaatsnaam: *gaspere le gaffe hre* (heer)/ *geron van aecken hre/ a paris a mons(ieu)r Abraham/ a bourdeaux monsr la remue/ pierre heltis in bayonne/ francisco cardon bij st Hidro/ philipo huwe in cadix/ a m(onsieu)r hauteville Barazer senechal de s brieuc a st brieux*, deze laatste met adres en niet geschreven in zijn handschrift. Zijn het mogelijke professionele contacten in die steden, die nuttig zijn voor zijn toekomst en voor volgende reizen, net zoals de kennis van het Spaans?

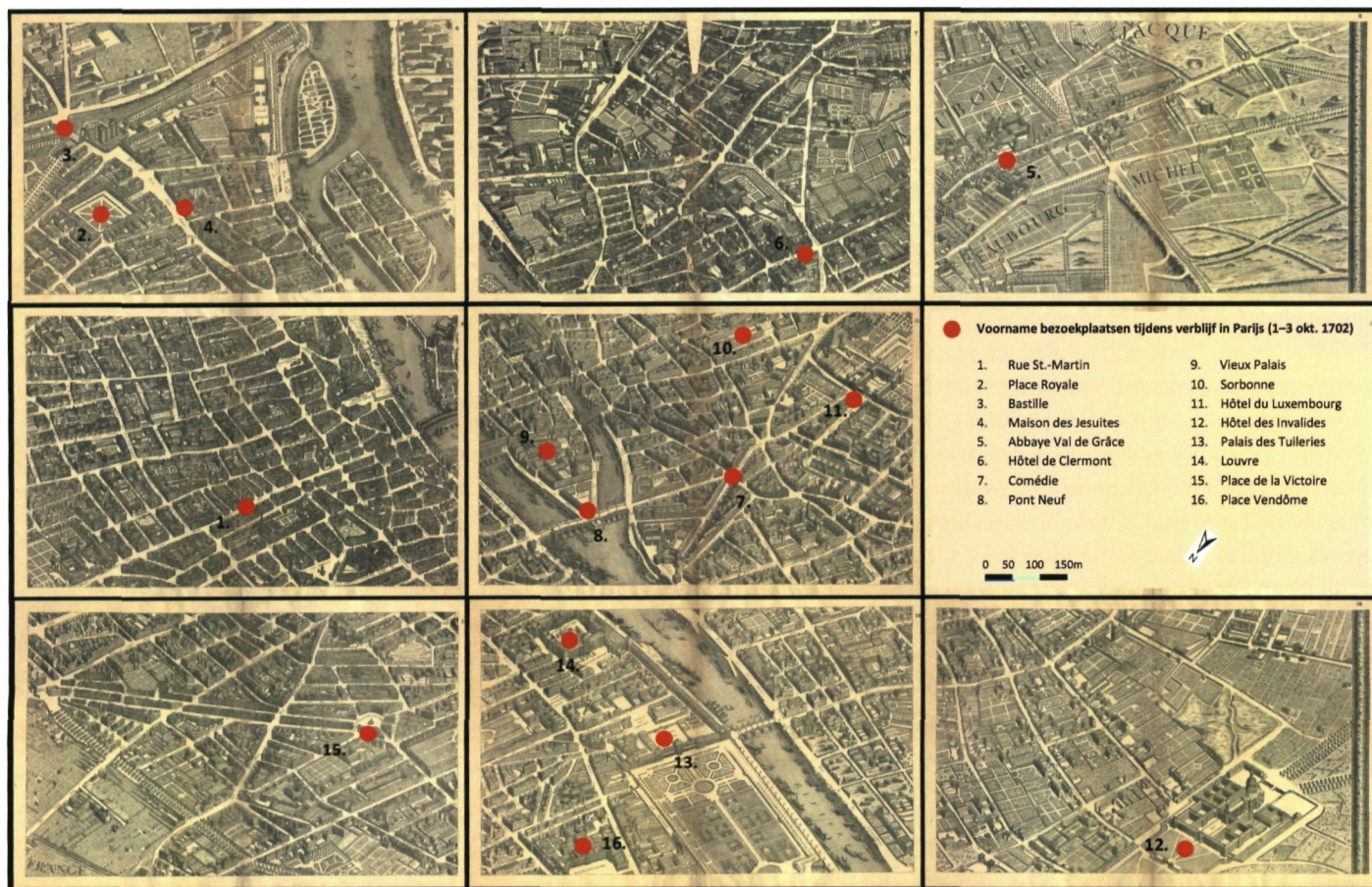
Wandelen in Parijs

Mekeirles wandeling in Parijs kan op het *Plan de Turgot*, een 18de-eeuws perspectivisch stadsplan, worden gevolgd (11). Van zijn hotel in de *Rue Saint-Martin* liep hij eerst door de oostelijke en zuidelijke wijken aan beide oevers van de Seine. De eerste dag zag hij *la place roijale* – de huidige *Place des Vosges* in de Marais. Daarna volgde *le boulevard* – de Boulevard Saint-Martin, waarvan de aanleg met bomen, na de slechting van de stadswallen in 1702 nog niet was voltooid; *la bastille*: de beruchte gevangenis die het vorstelijk absolutisme incarneerde en door de revolutionairen aan het einde van de

eeuw zal vernield worden; *la demeure de gardes*: het *corps de gardes* of het wachtershuis, een aanhorigheid van de Bastille; *la maison de jesuites*: het door de jezuïetenorde voor hun geprofeste theologen en wetenschappers bestemde huis (te onderscheiden van hun colleges) aan de *rue Saint-Antoine* waar het Turgot-plan de jezuïetenkerk aanduidt. Op de linkeroever wandelde hij langs *de val de dieu*: de abdij *Val-de-Grâce*, waarvan de kerk door de moeder van Louis XIV was gefinancierd; het *hôtel de clermont*: het jezuïetencollege aan de *rue Saint-Jacques* dat herdoopt werd tot *Lycée Louis le Grand* na een bezoek van de koning; *la comedie*: de door Louis XIV in het leven geroepen *Comédie française*, toen in de *Rue des Fossés Saint-Germain-des-Près*. Deze straat werd herdoopt tot *Rue de l'ancienne Comédie* toen het theatergezelschap in 1799 verhuisde naar de huidige locatie in het *Palais royal*.

's Anderendaags verkende hij de meer westelijke en noordelijke wijken van de stad. Hij stak de Seine over via de *pont noeuf*, de oudste nog bestaande brug met in 1702 aan de voet nog het originele ruitersbeeld van Henri IV; *le vieu palais*, het oude Koninklijke Paleis op het *Ile-de-la-cité*, waarvan de bekende maar niet door Mekeirle vermelde *Sainte Chapelle* een overblijfsel is. Op de linkeroever zag hij de *surbone*, de oudste universiteit van Parijs, gesticht in 1257 als *Collège Sorbonne*; het *hostel de luxembourg*,

Parijs, de route van Francies Mekeirle met als achtergrond *Le Plan de Louis Bretez*, beter bekend als *Plan de Turgot*, 1734-1736, uitg. in 1739 (tek. T. Himpe)

*Le Pont Neuf, la Samaritaine et la
pointe de la Cité* (Parijs) door
Nicolas-Jean-Baptiste Raguenet,
1777
(Paris Musée Carnavalet, foto K.
Berlin)

het paleis van koningin Marie de Medicis die de tuinen naar Italiaans voorbeeld liet aanleggen (nu de *Jardins du Luxembourg*) en die Rubens de opdracht gaf het paleis met schilderijen te decoreren; *les invalides*, het door Louis XIV in 1676 ingehuldigd complex voor veteranen, met de bekende kerk Saint-Louis-des-Invalides die Mekeirle nog onafgewerkt zag, want de koepel werd pas in 1708 voltooid. Terug op de rechteroever zag hij *la tullerie*, het *Palais des Tuileries* met tuinen uit 1666-1672 naar ontwerp van André Le Nôtre; *le louvre*, het koninklijk paleis met tuinen van Le Nôtre; *le trésor de st denijs*, de verzameling van religieuze voorwerpen en oude koninklijke symbolen, die normaal bewaard werden in de abdij Saint-Denis, maar in 1702 misschien tijdelijk in het Louvre waren tentoongesteld want Louis XIV had het Louvre verlaten voor Versailles; *les places de victoire et vendosme*, twee pleinen aangelegd ter ere van de koning.

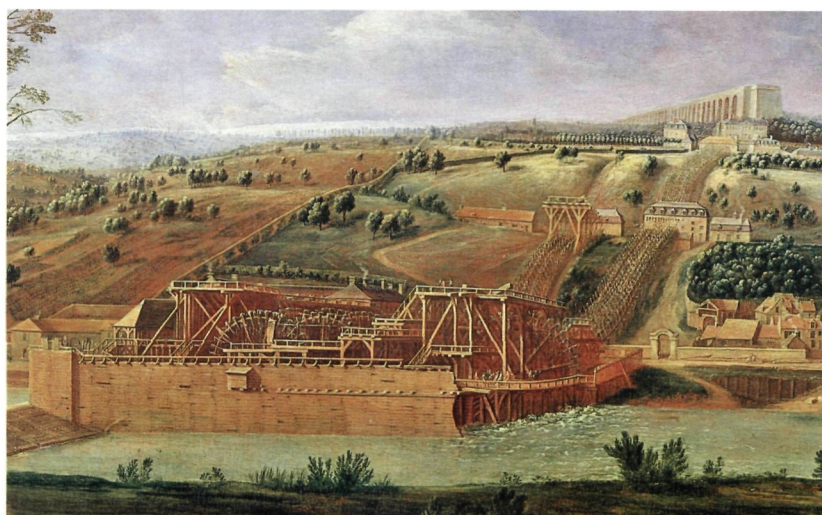
Koninklijke domeinen

Mekeirles aandacht voor de realisaties van de in 1702 nog regerende koning Louis XIV in Parijs is opvallend en ook in het Ile-de-France bezocht hij de koninklijke domeinen waar André Le Nôtre, die in 1700 overleed, zich met de tuinen bemoeide had (12). Saint-Cloud, Meudon, Versailles: hij heeft *al het selve ghesien*. Over de tuinen zelf schreef Mekeirle niets, wel vermeldt hij de *Menagerie* in Versailles: de verzameling exotische dieren en het (Grand) *Trianon*. Over dat laatste is geweten dat er 2 miljoen potplanten uitgesteld waren en in een enkel jaar 18 miljoen tulpenbollen ingevoerd werden (13).

De volgende dag bezocht hij Marly en Rueil-Malmaison met het *maison de richelieu*. Dat laatste was het toevluchtsoord voor de koning, zijn moeder

en Mazarin na de *Frondes*, de revoltes van het parlement en de edelen in 1648-1653, die de aanleiding waren voor hun vlucht uit Parijs. Marly bestond uit verschillende paviljoenen opgesteld aan weerszijde van de lengteas die op het centrale salon van het kasteel was gericht en bestond uit waterbekkens, fontein en kanalen. Zoals in Versailles was er behoefte aan water en daarvoor zorgde de hydraulische machine van Marly in Bougival, die via talrijke pompen en houten raderen het water van de Seine 163 meter hoger bracht naar het viaduct van Louveciennes dat het water ofwel naar Marly leidde ofwel naar Versailles, enkele kilometers verder (14). De machine was ontworpen en gerealiseerd door de Luikenaars Arnold de Ville en Rennequin Sualem op basis van een techniek uit de Luikse mijnbouw die al in het kasteel van Modave was toegepast (15). Enkele jaren voordien had hetzelfde duo, ook voor de koning, de hydraulische machine gebouwd die het water van de Seine

La Machine de Marly door
Pierre-Denis Martin, detail, 1723
(Château de Versailles)

hogerop naar het kasteel *du Val* in Saint-Germain-en-Laye pompte. Ook voor dat domein had André Le Nôtre de aanleg getekend. Evenmin als over de andere tuinen schreef Mekeirle iets over de aanleg van André Le Nôtre in Fontainebleau, waar hij een hele dag verbleef, allicht omwille van de tuinen.

Tuinen in Spanje

Zijn fascinatie voor tuinen schemert ook door in de reisnotities over Spanje: *El Escorial*, het door Filips II gecreëerde koninklijk paleis en abdijcomplex; en *Aranjuez*, de zomerresidentie van de Habsburgse koningen. De tuinen van Aranjuez, een eerste keer aangelegd in 1560 deels door tuinlieden uit de Nederlanden voor Filips II (16), honderd jaar later voor Filips IV en dan nog eens in barokstijl voor Filips V, alle drie Habsburgse koningen die ook vorst waren in de Zuidelijke Nederlanden.

Plan van mijn hoveken op den Driesch anno 1704

Enkele maanden na zijn thuiskomst in juni 1703 schreef Mekeirle in hetzelfde schriftje *Plan van mijn hoveken op den Driesch anno 1704*, schetste zijn tuin en schreef daaronder de lijst met planten. Op de volgende bladzijden volgde de inventaris van de genummerde tuinbedden.

Het *hoveken* van Mekeirle blijkt een eenvoudige kweektuin te zijn met een kleurrijke beplanting van

bloemen, hoofdzakelijk bollen en voorjaarsplanten, in 16 eenvoudige rechthoekige bedden en met 16 verticale accenten, waaronder 9 fruitbomen.

De tuin beschrijft een rechthoek, in vier kwartieren verdeeld door een kruis van brede tuinpaden met in elk kwartier vier plantbedden, gescheiden door smalle voetpaden. De windstreken zijn aangeduid met het noorden onderaan. De plantbedden lopen van oost naar west. De oostelijke rijen zijn een derde korter dan de westelijke. De genummerde bedden verwijzen naar de genummerde plantenlijst onderaan het blad.

De plantenlijst

1 *jenetten* [narcissen] / 2 *tulipen* [tulpen] / 3 *narcissen* [narcissen] / 4 *potblommen* [anjers] / 5 *renonkels* [ranonkels] / 6 *tulipen* [tulpen] / 7 *afodilen* [affodilen] / 8 *commune* [eenkleurige tulpen] / 9 *tulipen* [tulpen] / 10 *animonien* [anemonen] / 11 *simbolinen* [hyacinten] / 12 *tulipen* [tulpen] / 13 *superben* [anjers] / 14 *ionquillen* 5'20 [jonquillen] / 15 *tulipen* [tulpen] / 16 *paeslelien* [wilde narcissen].

De inventaris per bed

Mekeirle noteerde de begroeiing in het midden, in de rand en op de hoeken van elk perk, ook de latwerkpiramiden waar hij klimplanten kon op leiden en van sommige bloemen ook hun aantal. De lijst en de inventaris zijn niet in contradictie met elkaar. Volgens de lijst waren de bedden nrs. 5, 6, 7 en 8 voor respectievelijk ranonkels, tulpen, affodillen en eenkleurige tulpen, maar hij geeft er geen inventaris voor. Lijst en inventaris zijn allicht op een ander moment opgemaakt en misschien waren deze 4 bedden al gerooid.

Nr 1 Den cant suut is beset met *palmmeij* [buxus] (17) / west – noord – oost *lanchstomlieverkens* [bitterzoet] – int midden staen *jenetten* [narcissen] ende *paeslelien* [narcissen] / op den houck noord oost staen een deel *crocus* [krokus] (18) / op den houck suut oost staet een groot *palmboomken* [buxus] / op den houck suut west staet een groot *palmboomken* [buxus] / op den houck noord west staet een deel *crocus* [krokus]

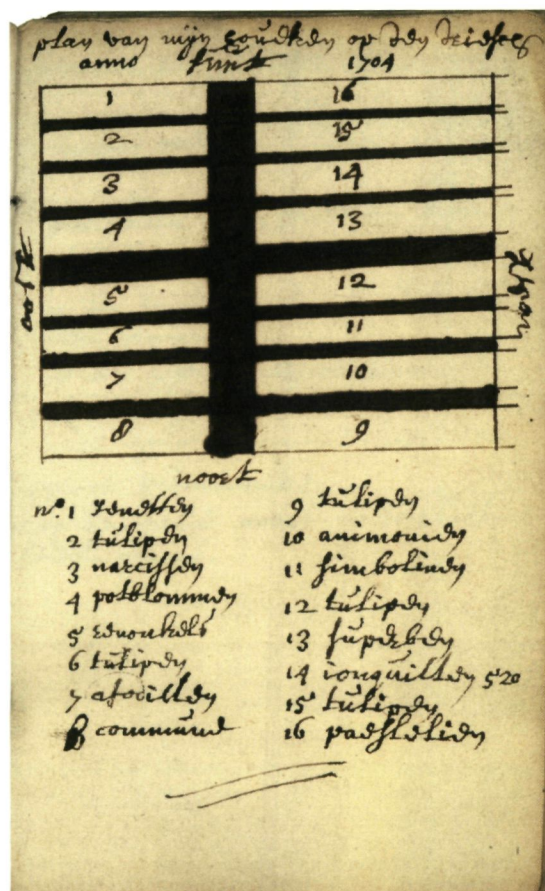
Nr 2 De vier canten syn beset met *auricula* [aurikels] / de vier houcken syn *lelien* [lelies] / int midden 248 *tulipen* [tulpen]

Nr 3 De vier canten syn *cassauwen* [madeliefjes] / de vier houcken is *ireas persica* [irissen] / int midden 161 *narcissen* [narcissen]

Nr 4 Int midden staen *potblommen* [anjers] / op den oostkant een *peerlaere* [peer] / op den suytcant *primula veris* [gewone sleutelbloemen] / op den westcant een *peerlaere* [peer] / e (19) *ireas* [irissen] / op den noortcant *thijmis* [tijm] / op den houck noord oost een *piramideken* [latwerkpiramide] (20) / op den houck noord west *apatica* [leverbloemen]

Nr 5, 6, 7, 8

Plan van mijn hoveken op den Driesch anno 1704
(Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702, Vliegende Bladen UGent, II H 59 d)

Nr 9 Int midden staen de orariecoleuren [oranje-
kleurige tulpen] (21) / ij 40 paltemadamen [tulpen]
met queeuwen [bijbollen] (22)

Nr 10 Int midden staen animonien [anemonen] /
op den oostcant ende westcant een malecatonboomken
[perzik] (23) ende ireas [irissen] / op de vier houcken
ireas persica [irissen]

Nr 11 Het midden is beset met 172 simbolinen
[hyacinten] / op den oostcant staet een abricoboorken
[abrikoos] / e kershauwen [madeliefjes] / op den suut-
cant thymis [tijm] / op den westcant een malecaton-
boomken [perzik] / e kersauwen [madeliefjes]

Nr 12 Het midden is beset met 120 tulipanten [tulpen]
(24) / den oostkant met ireas [irissen] / den suijsde ende
noorde thijmis [tijm] / den westen kersauwen
[madeliefjes] / e int midden een peerleerken [peer] /
op den houck suijs west staet een piramideken [latwerk-
piramide]

Nr 13 Den oostcant is ireas [irissen] / den westen e
suijsden primula veris [gewone sleutelbloem] / den
noorden thymis [tijm] / op den houck van noort westen
staet een piramideken [latwerkpiramide] e eesten
struijck hepatica [leverbloemen] / int midden van
oostcant staet een melicatonboomken [perzik] / heel het
bedde is beplant met superben [anjers]

Nr. 14 De vier canten syn beset met cassauwen
[madeliefjes] / de vier houcken crocus [krokus] /
int midden sijn ionquillien [narcissen]

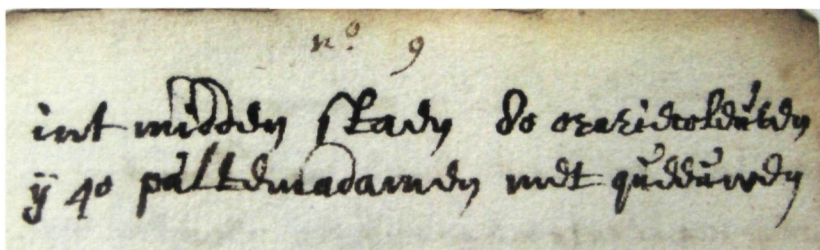
Nr. 15 De vier canten syn beset met auricula [aurikels]
/ de vier houcken sijn somersottiens [sneeuwkllokjes] /
int midden 175 tulipen [tulpen]

Nr. 16 Den can suut is beset met palmeij [buxus] /
west – noort – oost lanchomlieverkens [bitterzoet] /
int midden staen paeslelien [narcissen] / inden oosten
int midden op den cant staet een krielaelerken [kriek] /
op de houcken staet ghelijck op n° j" [2 buxus/ 2 krokus]

Inventaris van een tuinbed:

n° 9 / Int midden staen
de orariecoleuren/
ij 40 paltemadamen
met queeuwen

(Voyage Cand-Espagne-Portugal 1702,
Vliegende Bladen UGent, II H 59 d)

Hyacinten met rechts de Zumbul
indicum of de simboline van
Francies Mekeirle
(uit VALLET P., *Le Jardin du Roy très
chrestien Henry IV*, Parijs, 1623;
eigendom van de Belgische Staat,
beheerd door het Federaal
Wetenschapsbeleid, permanente
bruikleen aan het agentschap
Plantentuin Meise)

Gevulde vorm van madeliefje
of kersauw

(uit LEITH-ROSS M.,
*The Florilegium of Alexander
Marshall*, Londen, 2000, p. 99,
detail uit plaat 30)

JAN VAN DER GROEN

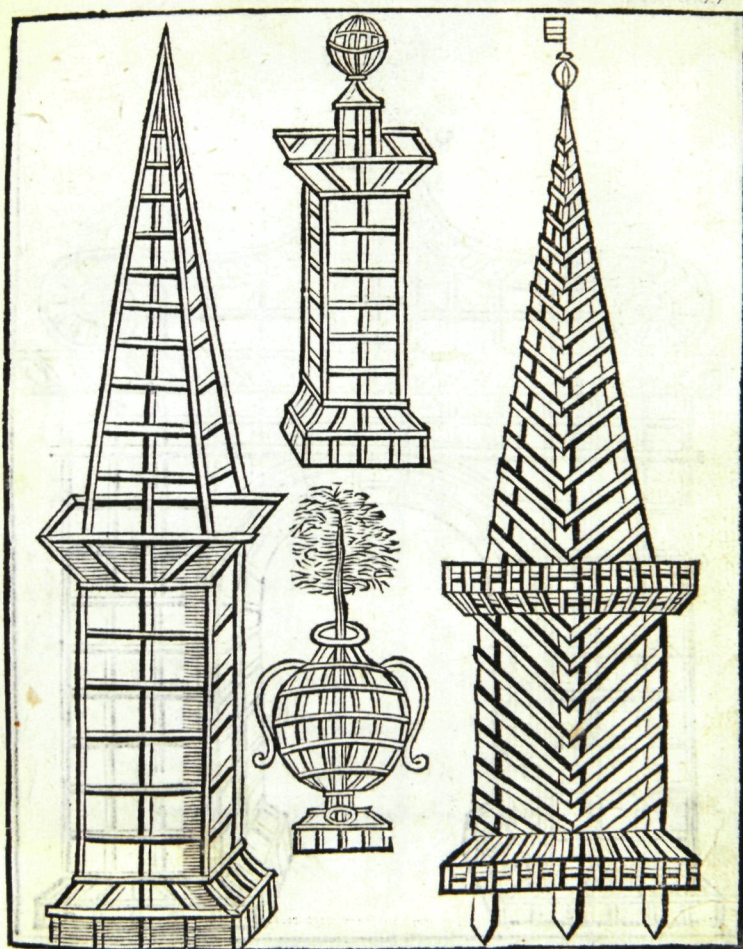
Jan van der Groen (circa 1635-1672) is de auteur van *Den Nederlandtsen hovenier*, een succesrijk tuin-handboek dat in verschillende talen werd vertaald en een 40-tal uitgaven kende. Op het titelblad stelt hij zich voor als *Hovenier van zijn Doorluchtige Hoogheyt, den heere Prince van Orangien, etc.*

Archiefonderzoek lichtte de sluier over sommige punten uit zijn biografie, maar zijn geboortejaar is niet bekend. Een cruciaal jaar was 1659, toen huwde hij Anna Maria Blom – *what's in a name!* Haar vader was Aert Pietersen Blom, die hovenier was van de prins van Oranje en in die hoedanigheid volgde Jan van der Groen hem vermoedelijk in datzelfde jaar op. Nog in 1659 kocht hij uit Bloms erfenis twee huizen in Den Haag. Bij die gelegenheid werd hij bloemist (i.e. bloemenkweker) genoemd en burger van die stad. Hij bleef zijn hele leven hovenier in dienst van de Oranjes respectievelijk in het Oude Hof en waarschijnlijk ook Paleis Noordeinde in Den Haag, in Honselaarsdijk in Naaldwijk en in Huis ter Nieuwburch in Rijswijk, waar hij stierf in 1672.

Zijn hoveniershandboek schreef hij in 1667-1668, toen hij op Honselaarsdijk werkte. Het verscheen in Amsterdam voor het eerst in 1669 en meteen al kwam de Franse vertaling *Le jardinier hollandais* van de pers en een tweetalige Frans-Duitse editie, ook in Amsterdam. Er volgden nog 8 verbeterde uitgaven, het laatst in 1721. In Brussel verschenen 2 Nederlandstalige uitgaven in 1672 en 1687 en 2 Franstalige in 1672 en 1681. In totaal dus 16 uitgaven in 52 jaar!

Verschillende modeltekeningen en illustraties haalde Jan van der Groen zelf bij andere auteurs van theoretische hoveniersboeken. In zijn prentjes stelt wat gearceerd is de met aarde gevulde tuinbedden voor en wat blanco is de open ruimte en de paden die in zand lagen. Vaste planten, bolgewassen en lage, geknipte dwergboompjes of *naantjes* (*arbres nains, arberkijs*) staan op regelmatige afstand in de aarde of zijn in potten op karakteristieke plaatsen opgesteld. Jan van der Groen geeft verschillende modellen voor lattenwerk en wijst op de luister en sier die ze verschaffen. Hij beschrijft hun constructie: “de stoffe is van greynen houte latten en hoep-stokken, na de kunst door malkander gewerkt, en in ordre gevoeght; het binnenste dat de sterkte van 't gebouw is, is van gezaegde ribben, soo dik en swaer als de groote van 't werk vereyscht.” Over de piramiden, die ook in Mekeirles hoveken op den driesch stonden, schreef hij in het bijzonder: “De piramiden werden in 't midden van de bloemperken op hoeken van groote paden, en na de gelegentheyt anders mede brengt gestelt, soo ook de pedestallen daer men beelden van hout of pleysterwerk gemaekt boven kan setten.”

Modellen van Lat-werken.

OLDENBURGER-EBBERS C.S., *Den Nederlandtsen hovenier* door Jan van der Groen met een plantenlijst van D.O. Wijnants en een voorwoord van C.S. Oldenburger-Ebbers, Utrecht, 1988, p. 8-12; TAVERNIER R., *Van Verstandige en Neerlandse hoveniers, anderhalve eeuw populaire tuinboeken in Noord en Zuid*, in *Ex Officina*, dl. 1-3, p. 91 e.v.

Latwerk en piramide
(uit VAN DER GROEN J., *Den Nederlandtsen hovenier*, Brussel, 1672, p. 77)

Overzicht

Het beplantingspatroon in het perceel is decoratief en kleurrijk. Het middenveld van de perken is bezet met bloemen van eenzelfde soort. Zoals toen gebruikelijk was, stonden ze strak in de rij, want elk exemplaar moest immers individueel tot zijn recht komen. Over het waarom is een citaat van Jacob Cats verhelderend: "Niet een soo klijnen dier, niet een soo teeren kruydt of 't roept oock sonder stem den groten Schepper uyt (25)".

Verder hadden de perken een hoek- en een randbeplanting, die niet noodzakelijk uniform per perk was. Opmerkelijk was het groot aantal van enkele soorten: 783 tulpen (de *commune* en *paltomadammen* samen), 172 hyacinten, 681 narcissen, inclusief de 520 jonquillen uit de lijst. Samen zijn dit al 1636 voorjaarsbloeiers, bollen die makkelijk te transporteren zijn en dus geschikt voor de handel. Ook de andere bloemen zijn soorten waarin de beroepskwekers of floristen zich sinds de 17de eeuw specialiseerden en die in de meeste tuinen voorkwamen (26). Vlaanderen was bekend als centrum van nieuwe variëteiten van anemoon, die een even grote rol speelde als de tulp op het einde van de 16de en de hele 17de eeuw lang (27). Anjers en hyacinten namen in de 18de eeuw geleidelijk de rol van de tulp als modebloem over, en het zijn die soorten die bij Mekeirle samen met tulpen groeiden. De dubbele hyacinten gaven rond 1734 zelfs aanleiding tot speculeren, zoals dat een eeuw eerder gebeurd was met de tulp (28). Tijn kweekte Mekeirle misschien voor zijn sierwaarde, maar het was in de eerste plaats een keuken- en apothekerskruid. Buxus gebruikte hij in de rand maar ook in de vorm van boompjes op de hoek als aanzet van het middenpad en de zijpaden. Voor een verticaal accent zorgden de 4 buxusboompjes, 3 piramiden in latwerk en 9 fruitbomen (abrikoos, kriek, peer, perzik). Die laatste waren gunstig voor de tulpenkweek (29). Modellen voor latwerk kon Mekeirle vinden bij Jan van der Groen, of andere auteurs voor en na hem. Het *hoveken op den driesch*, moet Mekeirles eerste tuin zijn geweest, beplant kort na zijn terugkeer uit Sevilla in juni 1703 en getekend in 1704. De inventaris laat hem onder meer toe te weten wat er waar groeide, ook na het rooien van de bollen.

26 maerte gheplant miloenen

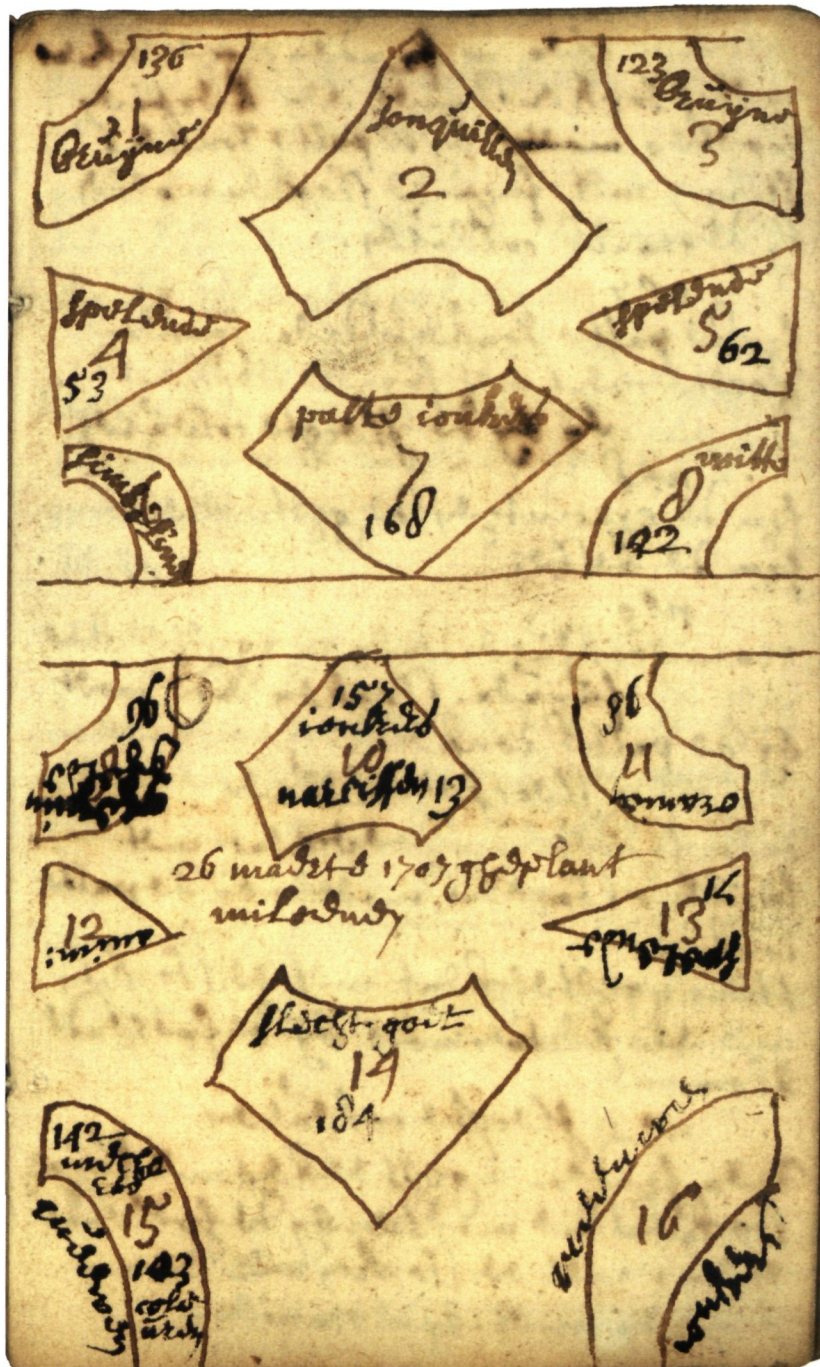
Enkele bladzijden verder tekende Mekeirle het plan van een andere tuin en hij schreef tussen de perken dat hij er op 26 maart 1707 meloenen plantte. Op de markten waren deze toen zeer gezeerd. Hij paste dezelfde werkwijze toe als voor het *hoveken op den Driesch*, maar nu schreef hij in de bedden zelf wat er groeide, samen met het aantal exemplaren. Op de volgende pagina's noteerde hij

observaties over de bloemen in de 16 bedden. Hij gebruikte lichtbruine en zwarte inkt, de inscripties in de perken wijken soms af van de observatie of spreken het planten van de meloenen tegen. Hij tekende en schreef dus niet alles op hetzelfde moment: de tekening waarschijnlijk toen hij de bollen plantte en de observaties tijdens hun bloei in het voorjaar, als voorbereiding op zijn kweekprogramma.

Het plan

In tegenstelling met het *hoveken op den Driesch* waar na het rooien van de bolgewassen nog andere bloemen, buxus en fruitbomen overbleven, stonden in deze bedden uitsluitend voorjaarsbollen: anemonen, hyacinten, narcissen en tulpen.

Tuinschema van 1707
(Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702,
Vliegende Bladen UGent, II H 59 d)

Na het rooien van de bolgewassen, in het begin van de zomer, moet de tuin dus kaal geweest zijn. Er zijn twee vierkante percelen boven elkaar getekend met een breed dwarspad tussenin. De perken zijn identiek en symmetrisch gevuld met bloembedden in gevarieerde geometrische vormen: mijter, driehoek en kwartring. Legt men deze tekening naast een andere uit het Gentse Stadsarchief (30), dan blijkt dat de kwartringen samen het in vier gedeeld centrale perk vormen van een zelfde tuin. Traditioneel was dit de plek voor een waterbekken of een beeld. Mekeirle vermeldde geen van beide, want het was hem niet te doen een getrouw beeld te geven van zijn tuin, wel te weten waar welke bollen stonden.

De inscripties in de sierbedden

De inscriptie in de 16 genummerde bedden geeft de soort (4 keer ondersteboven geschreven) en het aantal planten aan. In totaal waren er 1548 bollen, waarvan 1310 tulpen, 136 narcissen en 102 hyacinten, zonder het ongekende aantal anemonen. Enkele aanduidingen, onder meer over de aanwezigheid van bijbollen, staan buiten de bedden.

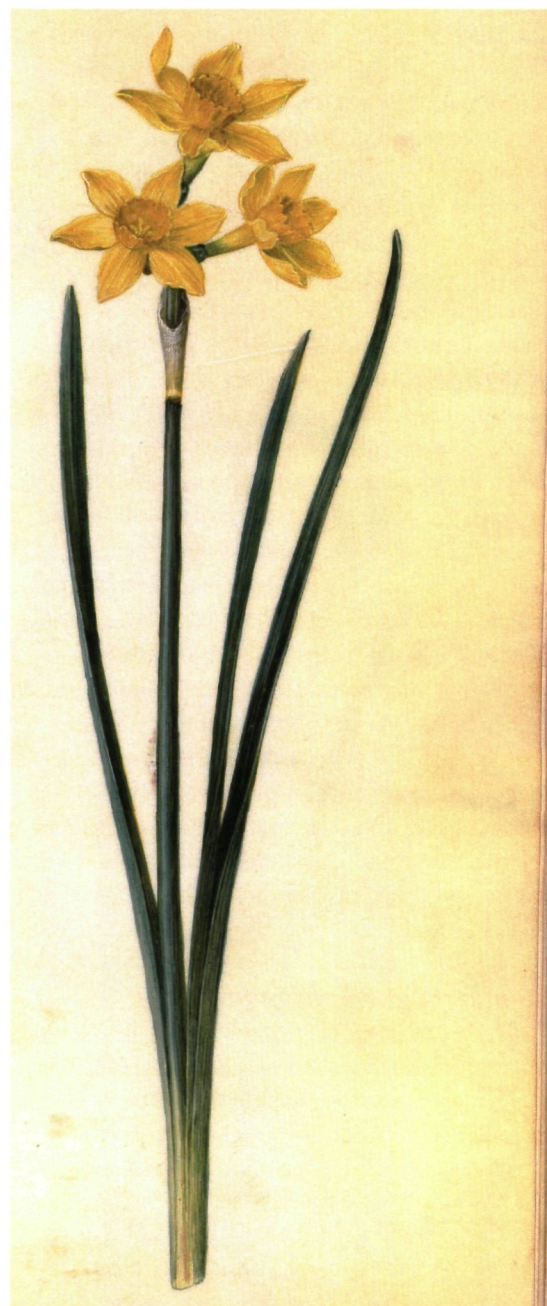
1 136 *bruijne* [tulpen] / 2 123 *jonquillen* [jonquillen] / 3 *bruijne* [tulpen] / 4 53 *spelende* [tulpen] / 5 62 *spelende* [tulpen] / 6 *simbolinen* [hyacinten] / 7 168 *palte ionkers* [tulpen] / 8 102 *witte* [hyacinten] / 9 96 *gemingelde* [gemengde tulpen] (ondersteboven) / 10 157 *ionkers* [tulpen] (boven in het bed) /

13 *narcissen* [narcissen] (onder in het bed) / 11 98 *oranien* [tulpen] (ondersteboven) / 12 *anim* [anemonen] (ondersteboven) / 13 71 *spelende* [tulpen] (ondersteboven) / 14 184 *slecht goet* [slecht kweekmateriaal] / 15 142 *mechoras* [tulpen] (boven in het bed) / 143 *coleuren* [eenkleurige tulpen] (onder in het bed) – *queewen* [klisters of bijbollen] (buiten het perk) / 16 *queewen* [klisters of bijbollen] (buiten het perk rechts) / *ionkers* [tulpen] (buiten het perk links).

De observatie

Bij zijn beoordeling per bed focuste Mekeirle op de kwaliteit, de kleur en de verplaatsing van de tulpen. We nemen ze integraal in zijn spelling over en herhalen tussen haakjes bij elk nummer, wat hij in de bedden schreef. Zo wordt het verschil of de evolutie duidelijk.

Jonquille
(uit HOLZBECKER H., *Moller-Florilegium*, dl. 1, 1660, p. 70)

Aquarel ca. 1730.
De tuintulp Markgräfin Sybilla Augusta von Baaden neigt naar bruine tinten. Stonden dergelijke bruine tulpen ook in de tuin van Francies Mekeirle?
(Badische Landesbibliothek, *Karlsruher Tulpenbuch*, Codex Karlsruhe 3302, p. 3)

Nr. 1 Staet de beste (ingelast: coleuren) / ghewonnen
 blomme/ gheteekent met het groot stoxken / Item 7 die
 moeten bij de spelende / blommen [tulpen] gheteekent
 met fuijnere stoxkens / Item 3 moeten bij de oranien
 [tulpen] gheteekent / met een stoxken met een kertien
 Nr. 2 sijnde het ionquille bedde daerop / staen 2
 spelende blommen [tulpen]
 Nr. 3 bleeke coleuren [tulpen] / daer staen 4 blommen
 die moeten/ bij de spelende [tulpen] gheteeken met
 stoxkens / met een kertien / item 5 palte ionkers
 [tulpen] gheteekent / met fuijnere stoxkens / item 1
 gheteekent met een hoofdeken iste mechora [tulp]
 Nr. 4 synde de spelende blommen [tulpen] daerin /
 synde de 4 gheteekent met fuijnere / stoxkens die
 moeten bij de (ingelast: bleেকে) coleuren [tulpen] /
 item 5 met hoofdekens sijn mechora [tulpen]
 Nr. 5 daer de beste ghestaen hebbe hier/ synder 3
 gheteekent met fuijnere/ stoxkens die moeten bij de
 bleেকে coleuren [tulpen]
 Nr. 6 wesende het bedde van bruijne [tulpen] / coleuren
 [tulpen] hier in synden 5 gheteekent / met stoxkens
 met een kertien / moeten (doorhaling) bij de palte
 ionkers [tulpen] / item 7 met fuijnere stoxken moeten /
 bij de oranie coleuren [tulpen]
 Nr. 7 syn de palte ionkers [tulpen] daer synder/
 5 gheteekent met fuijnere stoxkens/ die moeten bij de
 slechte coleuren [tulpen]
 Nr. 8 syn de hyacinthen [hyacinten] de gheteekende/
 syn de beste
 Nr. 9 oraniecoleuren [tulpen] daer is 1 gheteekent /
 met een fuijner stoxken ende moet/ bij de palte ionkers
 [tulpen]
 Nr. 10 slechte coleuren [tulpen] / daer synder 2
 gheteekent met fuijnere/ stopkens moeten bij de palte /
 ionkers [tulpen] / item 1 gheteekent met een stoxken/
 met een kertien moet bij de spelende blommen [tulpen]
 Nr. 11 slechte coleuren / daer synder 2 gheteekent met
 fuijnere / stoxkens die moeten bij de spelende [tulpen] /
 item 1 met een stoxken met een / kertien moet bij de
 oranien [tulpen]
 Nr. 12 sijn animonien en superben
 Nr. 13 hier synder 3 gheteekent met / een fuijnere
 stoxken die moeten bij de slechte / coleuren [tulpen]
 Nr. 14 palte ionkers [tulpen] / daer is 7 gheteekent
 met effen/ stoxkens die moeten bij de slechte / coleuren
 [tulpen] / item 1
 Nr. 15 slechte coleuren [tulpen] daer is 7 gheteekent
 met effen/ stoxkens die moeten bij de oranien [tulpen] /
 item 3 met een kertien die moeten / bij de spelende
 [tulpen] / item 1 met 2 kertiens moet bij de ionkers
 [tulpen]
 Nr. 16 1 gheteekent moet bij de spelende [tulpen]

Kleur en kwaliteit

In deze notities beoordeelde Mekeirle zijn gekweekte, op dat ogenblik in de verschillende bedden bloeiende tulpen, tussen de narcissen, hyacinten en anemonen. Wat de tulpen betreft was zo'n observatie van vitaal belang als voorbereiding op zijn kweekprogramma (31). Op basis van hun kleur en kwaliteit moest hij beslissen welke exemplaren geschikt waren om er verder uit zaad mee te kweken. De kleur en variëteit bepaalden de handelswaarde van de tulpenbol. Hij noteerde dus van elke tulp haar kleur (bruine, oranje, bleke en slechte kleur), variëteit (jonkers en paltejonkers) en kwaliteit (beste, mechora – Spaans voor betere-, spelende) en wat van zijn norm afweek, hem niet voldeed of goed werd bevonden, merkte hij met een stokje. De gemerkte worden na het rooien van de bollen verplaatst worden naar een

Zogenaamde Florentijnse lissen uit de
 Gottorfer Codex van Hans Simon Holtzbecker
 uit 1649-1659, een vierdelig plantenboek voor
 de planten- en tulpenfanaat hertog Frederik III
 van Schleswig-Holstein-Gottorf, bd. 1, pl. 71
 (Staatmuseum voor Kunst, Kopenhagen)

ander, geschikter bed. Vertoonden de bollen *queeuwen* of bijbollen, de vorm van vermeerderen zonder zaad, dan noteerde Mekeirle dat eveneens. Anemonen en narcissen kregen geen beoordeling, de hyacinten wel, de beste daarvan werden gemerkt. Voor het merken beschikte hij over een groot, een fijner, een effen stokje, of een stokje voorzien van een enkele of dubbele inkerving; in de keuze daartussen zit geen systeem: staat er een stokje, dan wordt de tulpenbol verhuisd. Mekeirle was waarschijnlijk een professionele bollenkweker, vooral van tulpen, zowel uit bijbollen als uit zaad; dit laatste vooral was een intensieve bezigheid die geduld, concentratie en een goede boekhouding vereiste. Zijn notities stonden in dienst daarvan.

Reizen

Mekeirles reisnotities, tuinschetsen en -aantekeningen blijken meer informatie te bevatten dan op het eerste gezicht lijkt. Hoewel uitsluitend voor eigen gebruik bestemd, is het schriftje verhelderend voor de geschiedenis van de tuinkunst, de Gentse horticuultuur en de botanie, meer specifiek voor het veredelen en vermeerderen van tulpen de eerste jaren van de 18de eeuw.

Grand tour versus educatiereis

Kunstenaars, humanisten en jonge edellieden uit de Lage Landen reisden in de 16de, 17de en 18de eeuw wel meer naar Italië, ondernamen een tocht naar het zuiden als afsluiting van hun leertijd of maakten een *grand tour* als eerste stap in de wereld. De Spanjereis van Mekeirle was niet de klassieke *grand tour* van een jonge edelman, wel een educatiereis. Dat blijkt uit de vergelijking met de reis van jonker Cornelis Joannes van den Branden de Reeth in 1713-1715.

De reis van jonker van den Branden

Cornelis Joannes was de enige zoon van Anna Catherina 't Santele en de in 1689 geadelde Joannes van den Branden, secretaris van de Grote Raad en griffier van het Leenhof van Mechelen (32). In 1692 had hij de heerlijkheden Reet en Laar gekocht en – *noblesse oblige* – 'de Reeth' aan de familienaam toegevoegd. Cornelis Joannes beschikte al in 1709 over zijn aanzienlijke erfenis en dus kon hij na zijn promotie in de rechten aan de Leuvense universiteit, op 20 mei 1713 voor bijna twee jaar op *grand tour* (33). Vergezeld van een knecht bereikte hij Italië via Parijs, Bourgondië, Lyon en Grenoble, toerde langs de noordelijke steden, verbleef een maand in Venetië en zes maanden in Rome. Daar streek hij neer op 2 maart 1714 en huurde er een luxueus appartement. In augustus verliet hij Rome voor een zwerf tocht langs andere Italiaanse steden, door Zwitserland en Duitsland. Pas op 27 februari

1715 was hij in Antwerpen terug. Cornelis Joannes was een cultuur- en kunstminnende jonge man: hij nam onderweg dans-, muziek- en vioollessen, leerde schermen, bezocht theater en opera, ontmoette Vivaldi en Albinoni.

Hij musiceerde zelf, kocht in Italië partituren en violen van Amati en Stradivarius. Hij tekende gebouwen en steden, kocht boeken, gravures en zelfs relikwieën, want in tegenstelling met Mekeirle was hij een godsdienstig man die ook kerken bezocht en kunstwerken bekijkt. Zoals Mekeirle was hij in Versailles, Marly, Rueil, Saint-Cloud en Fontainebleau. In zijn dagboeken staan zijn verplaatsingen, mondaine bezigheden, aankopen, gedetailleerde beschrijving van gebouwen, kunst, oudheden en bezienswaardigheden; hij vulde er 539 pagina's mee in 14 schriftjes van uiteenlopend formaat (34). Een jaar na zijn thuiskomst huwde hij en gaf hij zijn landgoed een nieuwe aanleg, allicht geïnspireerd door *La Théorie et la pratique du jardinage* uit 1709, het tuinboek van Dezallier d'Argenville dat hij in Parijs had gekocht (35).

Mekeirles reis

Uit zijn schriftje is af te leiden dat Francies Mekeirle alleen reisde, dat hij geletterd, nieuwsgierig en leergierig was, vlot pen en potlood hanteerde, vertrouwd was met het Frans, het Spaans snel oppikte en fonetisch schreef, en zich gedroeg als een opmerkelijke en bewuste toerist. Hij had een goede opvoeding genoten. Omdat het Spaans later nog opduikt in zijn aantekeningen, zijn er waarschijnlijk meer reizen naar het zuiden gevolgd, de reden waarom hij de etappelijst secuur bijhield. De plaatsen waar hij langer bleef waren ofwel toeristische plaatsen ofwel handelssteden en havens. Hij was daar waarschijnlijk voor het eerst. Zijn belangstelling ging uit naar de realisaties van de Franse zonnekoning, al bij leven een tot de verbeelding sprekende vorst, en specifiek naar de tuinen van Le Nôtre, eveneens een spraakmakende figuur. In Spanje bezocht hij eveneens tuinen: het Escorial en Aranjuez. Uit dat alles blijkt een afkomst uit de burgerij, een vooraf opgesteld reisplan en een zekere financiële draagkracht.

Mekeirle, koopman

De handel op Spanje in de 16de eeuw vormde de basis van de welstand van gefortuneerde Antwerpse families, ook nog de volgende eeuwen (36). Een leertijd ginder – in de eerste helft van de 17de eeuw bij voorkeur in Cadiz – hoorde bij de opleiding van menig Antwerpse koopmanszoon. De zonen van Brugse handelsfamilies werden in de periode 1650-1720 naar de havens in het zuiden van Spanje gezonden waar ze stage liepen in de handelskantoren (37). De koopmansstand in Gent was vrij sterk en op Spanje gericht en hield er

correspondenten, agenten en vennoten in het zuiden op na, vooral in Cadiz, Sevilla en Puerto de Santa Maria (38). Sevilla werd *cabeza de Andaluzia y boca de Indias*, hoofd van Andalusië en poort tot Indië (39) genoemd en Puerta de Santa Maria, zoals Cádiz zelf, was een belangrijke voorhaven (40). In de Spaanse kolonies, die heel wat handelswaar van hieruit kregen, werden de kooplui uit Antwerpen, Brugge en Gent trouwens 'de handelaars van Cádiz' genoemd (41). Mekeirle vertoefde op deze drie plaatsen. Er zijn nog meer aanwijzingen dat het koopmanschap Mekeirles achtergrond was: de moeite voor het Spaans tijdens zijn tocht en de Spaanse woorden bij het tuinplannetje van 1707 en in de nota's van 1716 (42); de e met apenstaart die hij schreef als afkorting voor *ende*, een courant en oud gebruik in handelsmiddelen (43); het bijhouden van zijn etappes en van de afspanningen als voorbereiding op toekomstige reizen. Dit laatste wijst op een vooruitziende blik, een goede eigenschap voor een koopman én voor een tuinier. Het feit dat hij zich als kweker in bolgewassen specialiseerde en dat dergelijk plantmateriaal gemakkelijk te verpakken en te verplaatsen was, wijst eveneens in de richting van een handelsactiviteit. De plaatsen waar Mekeirle onderweg verbleef zijn ofwel oorden met toeristische bezienswaardigheden, vooral tuinen, ofwel handelscentra. De Franse havenstad Nantes was bekend voor de handel op Spanje. Bordeaux was een stapelmarkt, ook voor goederen uit de Franse koloniën en dat was ook het geval voor de haven van Bayonne. In totaal bracht hij 14 dagen door in de belangrijkste havensteden aan de westkust. Sevilla en Cadiz, waar hij voor 5 dagen naartoe ging, waren stapelmarkt voor producten uit Spaans-Amerika en waren uitvoerhaven voor handelswaar uit de Nederlanden (44). Een leertijd in een handelskantoor in Sevilla was wellicht het doel van Mekeirles reis.

Een einde en een nieuw begin

Francies Mekeirle vertrok in 1702, het beginjaar van de Spaanse successieoorlog, en jonker van den Branden in 1713. Door de Vrede van Utrecht gingen de Zuidelijke Nederlanden van de Spaanse naar de Oostenrijkse Habsburgers over, maar de handel op Spanje bleef levendig. Dat bewijst de lijst met de belangrijkste Gentse handelaars zelfs in de tweede helft van de 18de eeuw (45). De achtergrond van jonker van den Branden was de ambtsadel en zijn interesse was voornamelijk cultureel, dus werd Rome de eindbestemming van zijn *grand tour*. Mekeirles familiale achtergrond moet het Gentse koopmansmilieu zijn, dus werd het een *voyage* op Spanje. Het schriftje met de boekhouding van zijn reisweg recycleerde hij voor zijn tuinnotities. Voor hem was er een verband: hij was koopman én hovenier. Hij zal zijn bloemen gezaaid en zijn

bolgewassen geplant hebben in de zomer, herfst en lente na zijn terugkeer in juni 1703, vermoedelijk bij de start van zijn activiteit als kweker.

De reputatie van Vlaanderen in de tulpenkweek staat buiten kijf (46); een handelshuis dat uiteenlopende waren verhandelde, was schering en inslag. Mekeirle combineerde blijkbaar beide activiteiten.

De welstellende jonker, zijn reis, zijn doel en zijn dagboeken zijn van een ander kaliber dan Mekeirle, zijn reis, zijn doel en zijn schriftje. De eerste voltooide een klassieke *grand tour*, de tweede een educatiereis. Voor allebei betekende hun reis een einde en een nieuw begin.

Tuinen

Het standaardpatroon

Hoe men een tuin toen best kon inrichten werd door Jan van der Groen mooi geformuleerd:

"Om dan eenen hof wel 't ontwerpen sal den Nederlandtschen hovenier eerst maken een breedte padt, na dat de groote plaets toe laet, recht van voren tot achteren door den hof: alsoo oock aen weder zijden nevens de haghen, ghelijck mede aen't voorste en achterste eynde, na dat men twee voet tot een rabat langhs de selve heeft laten ligghen; welcke drij paden met een kruys oft dwers-padt in 't midden van den anderen worden doorsneden, waer door den hof sich in vier ghelijcke deelen komt te vertoonen: van welke men een oft twee tot een bloemperck verkiest, ende ander met wel verdeylde beddens en rabatten laet legghen. Dit is wel de ghewoonelijckste manier; maar de ander legghen die op een gheheel andere wijze: ghelijck men in dese volghende figuren sien kan. Daer staet wel op te letten dat bijaldien den hof soo groot niet is om in vier bequaeme percken te verdeylen, soo kan men de beddens in 't midden leggen, en behouden aen ieder zijde een padt, en by aldien den hof noch kleynder was, soo maeckt men maer een padt in de midden latende de beddens ten weder zijden in de rabatten teghens de schutsels aen malkanderen komen. Het ghebeurt menighmael dat de plaets eenighe uyt stekende oft inkrimpde hoecken heeft, soo sal men die bysonder afpercken, om den hof soo veel moghelijck is vierkant te behouden. En bij aldien den hof grooter is, soo kan men de beddens in ses, acht oft twelf percken verdeylen, een ieder na sijn welghevallen, ghelijck dese volghende figuren vertoonen " (47).

Deze beschrijving werd door Vlaamse kunstenaars in beeld gebracht in 16de- en 17de-eeuwse prenten, gravures en schilderijen (48). Een muur of haag ter bescherming van de kostbare planten en het kostelijk fruit tegen gure wind en indringers (49), met aan de voet spalieren en een plantenbed of bloemenrabat, een omlopend en een kruisend pad en smallere perkpaadjes tussen de langwerpige bedden behoorden tot het standaardpatroon (50).

De hiërarchie in de paden maakte de bedden en gewassen bereikbaar bij het planten, onderhouden, begieten en oogsten. Voor het gietwater zorgde de waterput of het waterbekken, centraal in de tuin. Nut (groenten, fruit, kruiden), sier (bloemen, bomen, snoeivormen) en symmetrie behoorden ook tot de kernbegrippen (51). Een hogere plant, een snoeivorm, een begroeide latwerkconstructie, een beeld of fontein plaatsten een vertikaal accent.

Mekeirles tuinen

De beplantingswijze, het padenkruis en de hiërarchie van de paden in het *hoveken op den Dries* weken niet af van deze standaard. In Mekeirles bollentuin waren de perken geen rechthoeken meer, maar vertoonden ze gevarieerde vormen en ze waren symmetrisch geschikt in het perceel; er is een tuinmuur, want de gloriëtte leunde er tegenaan (52). De fruitbomen in het *hoveken* waren waarschijnlijk spalieren, want die wierpen amper

schaduw op de bloemen aan hun voet. De tuinmuur van het *hoveken* werd niet vermeld noch getekend en in geen van beide tuinen werd water gesignaleerd. Maar dat betekent nog niet dat ze er niet waren: Mekeirles bedoeling was te weten wat waar groeide, niet zijn tuinen uit te beelden.

Hoveniers

Tuinen waren een statussymbool, tuinkunst en botanie waren geliefd bij de adel, de clerus en de begoede burgers, de tuiniers-liefhebbers (53). Ze namen voor hun sier- en nutstuinen tuiniers in dienst, de tuinman onder jaarcontract. Was die overbodig, dan werd beroep gedaan op een tuin-knecht als dagloner. Daarnaast waren er hoveniers met kwekerstuinen die voor eigen gewin teelden en verkochten, verkoop die gereguleerd werd door het ambacht (54). Er waren *floristen*, *fruiteniers* en *warmoezeniers*; die laatsten kweekten groenten en groenwaren en werden in Gent *meerseniërs* genoemd, in Brussel *boerkooizen*, in Luik *cortilliers* en in Parijs *marâchers* (55). De kwekers bevoorraadden de stedelijke keukens en leverden bloemen voor de vensterbank, de potten en kuipen en het kleurrijke broderiewerk van de parterres in de stadstuinen en de buitenhuizen. Niet elke stedeling bezat een stadstuin groot genoeg voor een kweekplaats of een buitenplaats waar er wel ruimte genoeg voor was. Hij bevoorraadde zich dan bij hoveniers-kwekers. Deze kwekerstuinen lagen aan de voet van de stadsmuren (56). Ze werden geregistreerd op de kaart van de Ferraris van 1770-1777, op de oudere prekadastrale kaarten en in de vroeg-19de-eeuwse primitieve kadastrale leggers. In Gent werden vooral tussen de abdij van Ste-Agnete en de Bijloke, langs de Leie, in de buurt van de kerk van Ekkergem en bij de Brugse poort groenten, fruit en bloemen gekweekt (57). Lag in deze buurten anno 1704 het *hoveken op den Driesch* en anno 1707 Mekeirles tweede tuin?

Noch meissenier, noch fruitenier

Groenten komen in zijn notities niet voor, een *meissenier* was Mekeirle dus niet, een *fruitenier* waarschijnlijk evenmin, hoewel er in het *hoveken* in 1704 wel fruitbomen stonden en hij in maart 1707 meloenen plantte. Die teelt was succesvol, want in 1712 stonden ze in een enkel bed en in 1716 namen ze al vier bedden in. Meloenen kwamen al vanaf 1625 in tuinen voor; hun teelt was kostelijk en daarom was er in onze koudere streken een zekere sociale status aan verbonden (58). Als zeer waterrijke en dus veilige dorstlessers pasten ze in de consumptiegewoonte en daardoor werden ze ook in tuinierscontracten vermeld (59). Jan van der Groen beschreef de meloenenteelt: onder een koude kas waarvan het glas open kon, werd meloenzaad uitgestrooid op de met paardenmest en run verrijkte,

Hyacinthus Belgarum flore caeruleo pleno en *Hyacinthus maximus Belgarum flore albo pleno*, modieuze gevuldbloemige blauwe en witte hyacinten ca. 1742

(uit WEINMANN J., *Phytantoza iconographia*, vol. 3, nr. 584, fig. c en d), Missouri Botanical Garden, St. Louis, USA)

opgehoogde aarde en als de plantjes uitkwamen werden ze op een warme plaats uitgezet, gesnoeid en opnieuw afgedekt met een koude bak, die omwille van de opgehoogde aarde meloenberg werd genoemd. Hij voegde er een illustratie bij. Fruitbomen speelden een cruciale rol in de tulpenkweek, al was Mekeirle zich daar nog niet van bewust, en het fruit uit zijn *hoveken* zoals abrikoos, kriek, peer en perzik diende voor eigen consumptie en voor verkoop op de plaatselijke markt. Fruit was door de hoge prijs van suiker ook een veelgebruikt zoetmiddel in de keuken. Een stad als Gent, met zijn hoge populatie, talrijke stadstuinen, kastelen en buitenhuizen op een dagreis afstand, was in elk geval een goede afzetmarkt voor de bloemen, bollen, tulpen, fruit en meloenen van Mekeirle.

Mekeirle, florist?

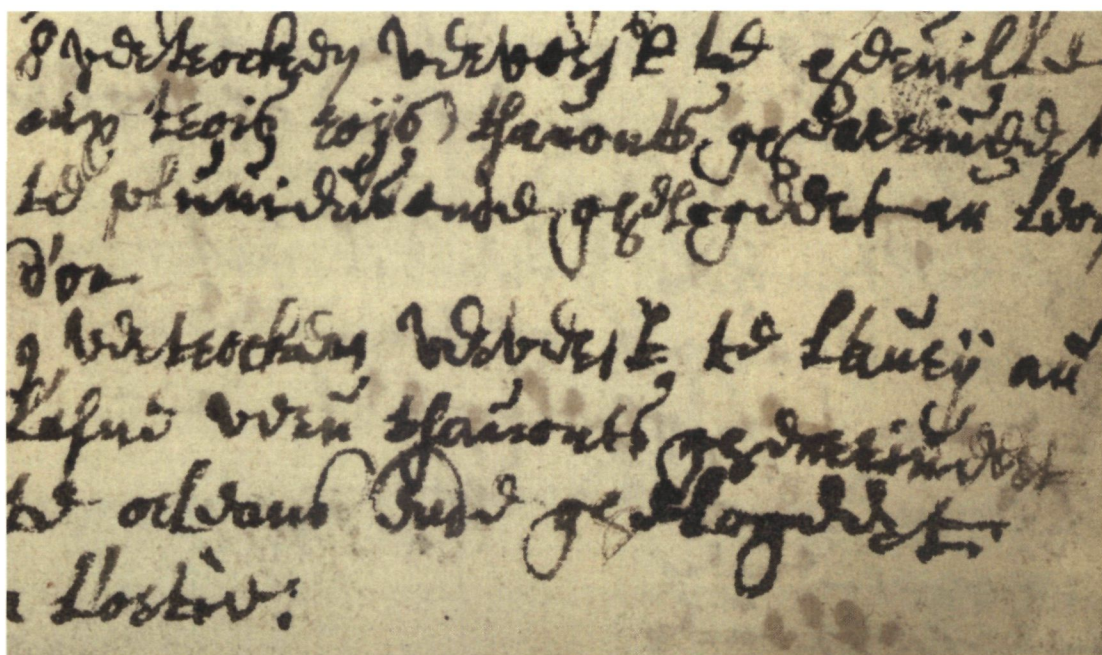
Zijn reisschriftje gebruikte Mekeirle na zijn thuiskomst verder voor zijn boekhouding en planning als bollenkweker of, in de terminologie van Jan van der Groen, als zijn hoveniersregister. Het diende "om te weten wat men in den hof heeft of wat er noch ontbreekt seer dienstigh om in goede ordre sijn hof af te deelen een ieder soort bij het sijne te setten (60)". Het *hoveken* was in 1704 de kweektuin van een breed telende hovenier. Er groeiden buxus en tijm in de boorden en dat zijn naast sier- ook nutsplanten die hij aan apothekers kon slijten. Gewijde buxustakjes werden volgens de christelijke volksdevotie verondersteld het huis en zijn inwoners te beschermen en tijm kon helpen bij kwaaltjes, was nuttig in de keuken, kon aroma in huis verspreiden en insecten weren. De tweede tuin was in 1707 geëvolueerd tot de tuin van een bollenkweker: anemoon, hyacint, narcis en tulp. Dat maakte van Mekeirle vermoedelijk een florist,

en de beoordeling over zijn productie in de tweede tuin toont aan dat hij zich gespecialiseerd had in de kweek van tulpen uit zaad. In de beide tuinen primeerden de bolgewassen die in tegenstelling tot vele andere bloemplanten gemakkelijk vervoerbaar waren, zelfs zo ver als Sevilla. Zou het kweken van verschillende soorten bollen, zeker tulpen, en ze verhandelen tot in Spanje toe, voor hem een lucratieve bezigheid zijn geweest, naast zijn koopmanschap?

Besluit

Francies Mekeirle was een Gentse handelsman die op educatiereis ging naar de handelsstad Sevilla, onderweg zowel plaatsen van economisch als van toeristisch belang bezocht en daarbij een voorliefde koesterde voor tuinen. Dit was niet toevallig want bij zijn thuiskomst kweekte hij bloemen, vooral bollen en specifiek tulpen uit zaad. Zijn aantekeningen belichten de praktijk van een tulpenkweker. Verschillende aanwijzingen laten besluiten dat hij de tulpenkweek combineerde met koopmanschap op Spanje. Hoewel het schriftje voor hem louter een geheugensteun was, een voorbereiding op toekomstige reizen als koopman, zijn boekhouding en planning als tulpenkweker, is het ook voor tuinkunsthistorici en botanici een leerrijk document.

Het schriftje toont bovendien aan dat de bloementeelt in het Gentse ouder is dan de traditie die wil dat de geschiedenis van de Gentse tuinbouw opklimt tot de tweede helft van de 18de eeuw en te danken is aan de adel en de koopmansfamilies. In 1808 heeft dit geleid tot de stichting van de *Société d' Horticulture et de Botanique* en via die vereniging tot de Gentse Floraliën (61).

Enkele regels uit de etappelijst
(*Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702*,
Vliegende Bladen UGent, II H 59 d)

DE ETAPPELIJST (transcriptie)

- 24 7bre 1702 vertrocken van ghent mette wagens
snoenens ververst te vijfve in St Antone t'savonts
ghearriveert tot cortrijck ende gaen logeren in
den leeuwe
- 25 ditto vertrocken mette wagens t'savonts
ghearriveert tot rijssel ende gaen logeren au trois
roys inde 3 coninghen
- 26 tot rijssel ghebleven
- 27 vertrocken met de carosse ghewisselt te pont a
vendain au grand cerf in den grooten hert
tsavonts ghearriveert tot atrecht ende gaen
logeren in den scilt van artois a l'écu d'artois
- 28 vertrocken ververst door bapeaume in het
voorgebourght in den hert au cerf tsavont
ghearriveert tot peronne en gaen logeren in het
peerdeken au chevalet
- 29 vertrocken ververst te roije a la grosse teste ofte
het groot hooft t'savonts ghearriveert te gournay
ende ghelogeert a l'escu dat is inden schilt
- 30 vertrocken ververst te pont a maxime in het
gouden cruyse a la croix d'or tsavonts
ghearriveert in het voorgebourchte voor senlis
ghelogeert au trois coronnes dat is inde drij
croonen
- 1e 8bre vertrocken ververst a louvre au leon dargent
dat is den silveren leeuw tsavonts ghearriveert te
parijs ende ghelogeert a l'hostel de (doorhaling)
rue st martin
- 2 ditto ghesien la place roijale le boulevard la bastille
la demeure de gardes la maison de jesuites de
dieu, de clermont de val de dieu la comedie
- 3 ghesien le pont noeuf le vieu palais la surbone
l'hostel de luxembourch les invalides la tullerie
le louvre et le tresor de st denijs les places de
victoire et vendosme
- 4 vertrocken naer st clou meudon versailles al het
selve ghesien mette menagerie e trianon aldaer
ververst ende tsavonts ghebleven a la blanche
croix
- 5 vertrocken ghesien (doorhaling) marlij ververst
te st germain a la croix d'or ghesien de machine
maison de richelieu en tsavonts thuus geweest
- 6 vertrocken ververst te essoie au dauphin d'or
tsavont ghearriveert te fontaineblau ende
ghelogeert op een gemeubleerde camer
te fontaineblau ghebleven
- 7 vertrocken ververst te herville aux trois roijs
tsavonts ghearriveert te pluvieux ende ghelogeert
au lion d'or
- 9 vertrocken ververst te l'aurij au l'asne veru
tsavonts ghearriveert te orleans ende ghelogeert
a l'ostie
- den 10e vertrocken tschepe aldaer ververst tsavont
ghearriveert te st die ghelogeert a la galee
- 11e vertrocken ververst bij te blois a l'escu de france
tsavonts ghearriveert te tours ghelogeert a st
marte
- 12 vertrocken naer de noene tsavonts ghearriveert
te langeais ghelogeert au leon d'or
- 13 vertrocken heel vroeg ververst te Saumur au 3
mores t'savonts ghearriveert au rosies ghelogeert
au corne
- 14 vertrocken ververst au pont a a la teste de more
tsavont ghearriveert a engrand ghelogeert au
loijs le grand
- 15 vertrocken ververst int schip tsavonts
ghearriveert te nantes ghelogeert a l'empereur
romain
- 16-17 ghebleven
- 18 vertrocken ververst voor het vertrecken tsavonts
ghearriveert a st george ghelogeert au pelican
- 19 vertrocken ververst a chantaunay au cheval blan
tsavonts ghearriveert a st gesme ghelogeert a
lecu d'or
- 20 vertrocken e ghearriveert s'noenens a la rochelle
ghelogeert au cheval blan
- 21 vertrocken op den noene tsavonts ghearriveert a
rochefort ghelogeert a la croix blanche
- 22 vertrocken op den noene tsavonts ghearriveert a
xainte ghelogeert a la cloche
- 23 vertrocken ververst a pont a l'escu d'albret
tsavonts ghearriveert a miranbone ghelogeert a
ste barbe
- 24 vertrocken ververst a bleije aux trois empereurs
tsavonts ghearriveert a bourdeaux ghelogeert au
franc fourbisseur
- 25-30 ghebleven
- 31 'snoenens vertrocken met de coetse naar bayone
tsavonts ghearriveert te caslre ghelogeert a ste
margriete 4
- 1 9bre ververst langon au chapeau du cardinal
tsavonts ghearriveert a boilac ghelogeert au
cheval blanc 3
- 2 ververst aux agros daer gheen uutsteek bert en
mas 4 tsavonts ghearriveert a rocfort 1 1/2
ghelogeert a escu de france
- 3 ververst te monmersan 4 au dauphin tsavonts
ghearriveert te tartas 5 ghelogeert au chapeau
rouge
- 4 ververst voor dax daer gheen uuthanckbert en
mas en tsavonts gheembarqueert naer bayone 9
ten 8 huuren vroeg ghearriveert te baijone ende
ghelogeert a la croix blanch
- 6 ghebleven
- 7 vertrocken snoenens t'savonts ghearriveert a noa
4 aldaer ghelogeert in een huus sonder
uuthanckbert
- 8 vertrocken snoenens over een deel van pireneen
ghearriveert a lizondo 4 ende aldaer ghebleven
om het quaet weder
- 9 vertrocken ende ghearriveert over de eerste van
pireneen te lans 4
- 10 vertrocken ende ghearriveert te pamplona 4
ghelogeert op de mert
- 11 ghebleven
- 12 vertrocken ende ghearriveert te tafaille 6 ende
daer ghelogeert
- 13 vertrocken ververst te marsinia 4 tsavonts
ghearriveert valtiera 4
- 14 vertrocken ververst te ste rovig 4 tsavonts
ghearriveert te agreda 5
- 15 vertrocken ververst te almenar 5 tsavonts
ghearriveert te almarain 3
- 16 vertrocken ververst te villasolla 5 tsavonts
ghearriveert te paradere 3
- 17 vertrocken ververst te rareboullosa 4 tsavonts
ghearriveert te padilla 4
- 18 vertrocken ververst te marsemalo 5 tsavonts
ghearriveert te alcalá
- 19 vertrocken e sonder ververschen ghearriveert te
madrid 6
- 20-24 ghebleven
- 25 vertrocken ten 10 tsavonts ghearriveert te iliescas
daer een miraculeus beelt is van onse l. vrouwe 6
- 26 vertrocken ververst a las vietas de oleas 4
tsavonts ghearriveert te toledo
- 27-28 ghebleven
- 29 vertrocken ververst te mora 5 tsavonts
ghearriveert te alcasar de consalgre 5
- 30 vertrocken ververst te miliarta 5 tsavonts
ghearriveert te malsenaris 5
- 1 vertrocken ververst te baldepenas 4 tsavonts
ghearriveert te elbiso 5 hier eijndicht la mancha
de toledo

- 2 vertrocken door de serra moreno ververst a la venta de linares 5 tsavonts ghearriveert te linares 4 hier commen in andalosien
- 3 vertrocken ververst a la venta de toledillo 4 tsavonts ghearriveert te anduchar 4 een schoon lant
- 4 vertrocken ververst te alde al rio 4 tsavonts ghearriveert te carpio 4
- 5 vertrocken ververst a la venta de tolerido 4 (doorhaling) nae de noene ghearriveert te cordova 2
- 6 vertrocke ververst a la venta de recife 5 1/2 tsavonts ghearriveert te escicha 3 1/2
- 7 vertrocken ververst te monclova 5 tsavonts ghearriveert te carmona 5
- 8 vertrocken ende sonder ververschen tsavonts ghearriveert te sivillia 6
- 9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19 20,21 bleven
- 22 vertrocken ververst inde vente tsavonts ghearriveert a las cabezas 4
- 23 ververst te Xires 7 tsavonts ghearriveert in puerto sta maria 2
- 24, vertrocken en op een huure ghearriveert tot cadiz 2 ende aldaer ghebleven
- 25,26,27,28
- 29 vertrocken e op een huure ghearriveert te puerto sta maria 2
- 30 vertrocken ververst a la venta 7 tsavonts ghearriveert a las cabezas 2
- 31 vertrocken ververst a la venta 4 tsavonts ghearriveert te sivilien 4
- den 12 april 1703 vertrocken van sivilie ververst inde venta 3 tsavonts ghearriveert te caramona 3
- 13 vertrocken ververst te monclava 5 tsavonts ghearriveert te escicha 5
- 14 vertrocken ververst te recife 3 1/2 tsavonts ghearriveert te cordova 5 1/2
- 15 vertrocken e sonder ververschen ghearriveert te carpio 8
- 16 ververst te alde al rio 4 tsavonts ghearriveert te anduchar 4
- 17 vertrocken ververst a la venta de toledillo 4 tsavonts ghearriveert te linares 4
- 18 vertrocken ververst a la venta d' arquillo 3 1/2 tsavonts ghearriveert a la venta de st andres 5
- 19 vertrocken ververst a la venta nueva 5 ghearriveert a la torre 3
- 20 vertrocken ververst a el sto christo de al valle tsavonts ghearriveert 6 tsavonts ghearriveert te membrilla 2
- 21 vertrocken ververst e sonder ververschen ghearriveert a ponto lapichist 7
- 22 vertrocken ververst te consuegra 3 tsavonts ghearriveert mora 5
- 23 vertrocken ende sonder ververschen ghearriveert te toledo 5
- 24 vertrocken ende sonder ververschen ghearriveert te arangués 7
- 25 vertrocken ververst te pinto 4 tsavonts ghearriveert te madrid 3
- 26,27,28,29,30 ij ie meye ghebleven
- 2 vertrocken ververst a las roses 3 tsavonts ghearriveert in het escurial 4
- 3 ghebleven
- 4 vertrocken een ontbijt ghenomen te guadarama 2 snoenens ververst a la venta de guarano 2 tsavonts ghearriveert a la castina 5
- 5 vertrocken ververst a st cidran 3 tsavonts ghearriveert a martinuno 2
- 6 vertrocken ververst te bosignas 4 tsavonts ghearriveert a ornillos de vele 3 a qui dansaran las ninas
- 7 vertrocken ververst a ponte de duera 4 tsavonts ghearriveert te valadolid 2
- 8 vertrocken ververst a la venta trigeros 4 tsavonts ghearriveert te dunas 2
- 9 vertrocken ververst a torquemada 4 tsavonts ghearriveert a vil rodrigo 4
- 10 vertrocken ververst a villa real de gonil 5 tsavonts ghearriveert te burgos 2
- 11 vertrocken ververst a monasterio 4 tsavonts ghearriveert a birbiesca 3
- 12 vertrocken ververst a pancorbo 4 hier volghen afgrhselijcke rotsen tsavonts ghearriveert te miranda de ebro 2
- 13 vertrocken ververst te trivino 4 tsavonts ghearriveert te victoria 2
- 14 vertrocken ververst a la venta de castanialis 4 tsavonts ghearriveert a mondragon 4
- 15 vertrocken ende mits den quaeden wegh maer gegaen tot ognato 2
- 16 vertrocken e ververst te villa franca 5 tsavonts ghearriveert te tolosa 3
- 17 vertrocken ververst a hernani 3 tsavonts ghecome tot iron 3
- 18 vertrocken ende en sonder ander ververschen als een glas wijn op de peerden ghearriveert door st jean de luz tot baijone 5 euqus
- 19-20 ghebleven
- 21 vertrocken e sonder ververschen gegaen tot st vincent 5
- 22 vertrocken ververst a castets 6 tsavonts ghearriveert a la arie 4
- 23 vertrocken ververst a lipposte 6 tsavonts ghearriveert a belin 4
- 24 vertrocken ververst au barc 4 tsavonts ghearriveert a bourdaux 5
- 25 ghebleven
- 26 vertrocken te water tsavonts ghearriveert te blaije
- 7
- 27 vertrocken ververst te tiniol 5 tsavonts ghearriveert te Pont 4
- 28 vertrocken ververst te xainte 4 tsavonts ghearriveert a st jean angelique
- 29 vertrocken ververst a brion 6 tsavonts ghearriveert a Lusinan 9
- 30 vertrocken ververst potiers 5 tsavonts ghearriveert au chateareijn
- 31 vertrocken ververst a lasere 5 tsavonts ghearriveert a le fo 7
- 1 junij vertrocken ververst te amboise e tsavonts ghearriveert te blois 10
- 2 vertrocken ververst a st laurens a l'eau e tsavonts ghearriveert te orleans 9
- 3 vertrocken ververst a tourrij 10 tsavonts ghearriveert a estampe 10
- 4 vertrocken ververst te chartres 6 tsavonts ghearriveert te parijs 8
- 5,6,7,8,9,10 ende 11 ghebleven
- 12 vertrocken ververst te louvre 6 ghevespereyt te senlis 4 tsavonts ghearriveert te pont 3
- 13 vertrocken ververst te gournaij 5 tsavonts ghearriveert te roije 6
- 14 vertrocken ververst te miencourt 3 1/2 tsavonts ghearriveert te perone 3 1/2
- 15 vertrocken ververst in het voorgebouch van bapome 5 tsavonts ghearriveert t'arras 5
- 16 vertrocken ververst te pont a vendain 5 tsavonts ghearriveert te rijssel 5
- 17 ghebleven e oock 18, 19 ende 20
- 21 vertrocken ververst tot cortrijcke gae slapen te vijve
- 22 ghearriveert tot ghent

Eindnoten

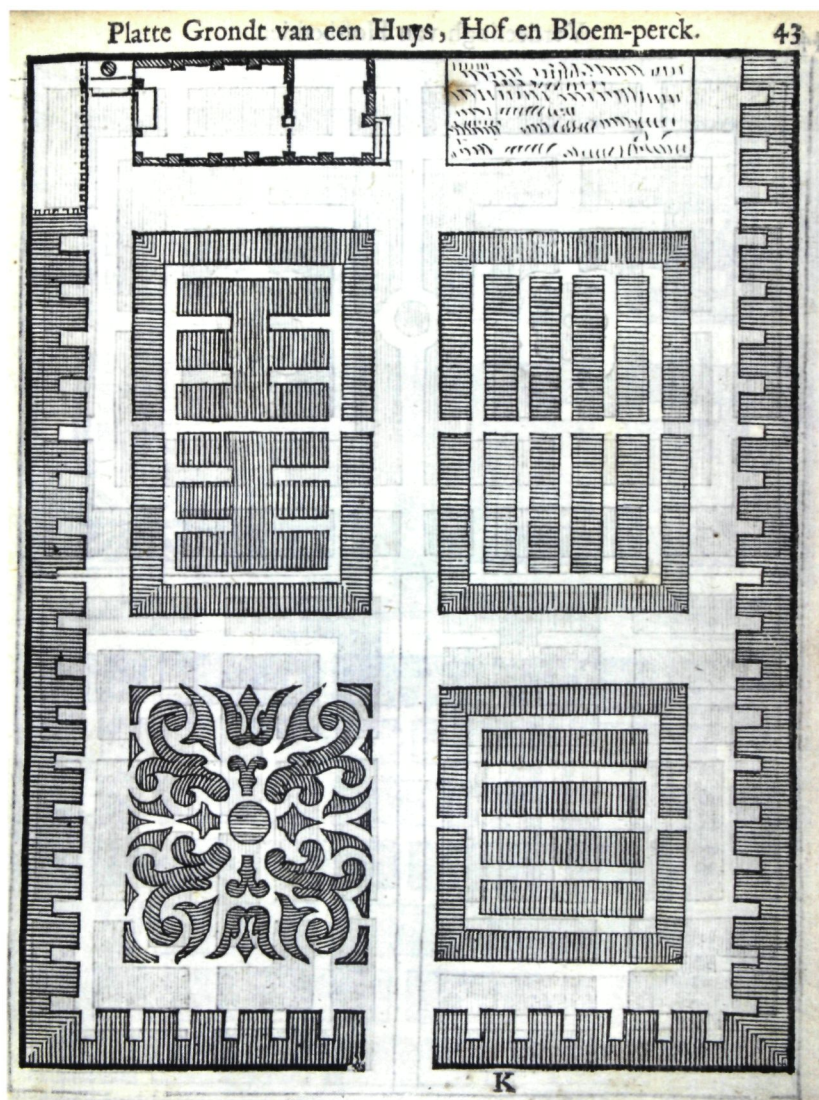
- (1) Het schriftje (8 op 13 cm) is van papier met een perkamenten kaft. Mekeirle gebruikte een eigen spelling zonder leestekens en hoofdletters, wat we in de citaten (in cursief) en in de kadertekst overnemen. Het draagt de code II H 59 d en is (verkeerdelijk) gecatalogeerd als *Voyage Gand-Espagne-Portugal 1702*, vermoedelijk omdat de Portugese wisselkoers op een van de pagina's is geschreven; Mekeirle deed Portugal niet aan.
- (2) Een *doblon* is een Spaans gouden muntstuk van 6,77 gram, gelijk aan 2 *escudo* of 32 *reales*, in gebruik van de 15de tot de 19de eeuw [wikipedia.org/wiki/Doblon, geraadpleegd op 4 januari 2012].
- (3) [fr.wikipedia.org/wiki/Florent_Carton_dit_Dancourt, geraadpleegd op 11 april 2012]. Het fragment uit *Les oeuvres de monsieur Dancourt*, tweede uitg., Parijs, 1711, p. 333-334.
- (4) *Mas* is de zuidfranse term voor huis.
- (5) 1 *Livre of Pond* = 20 *sol(s)* en 1 *sol* = 12 *deniers* (d).
- (6) De 8 *real* of *real de ocho* of *peso* is een zilveren muntstuk en de *real de vellon* een koperen reaal, die zelf 34 *maravedes* telde. Ter vergelijking: een kamer huren in Sevilla kostte in 1641 8,5 *reales* per maand (STOLS E., *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld 1598-1648* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Klasse der Letteren, 70), 2 dln., 1971, p. 238).
- (7) *Rees* staat voor reis, meervoud van *real*, de gangbare munt in Portugal tot 1911. Een *patacon* of *peso* is de courante Spaanse munt, de *doblon* de gouden (cfr eindnoot 2).
- (8) Het *Casa de Pilatos* is een complex adellijk stadspaleis, dat vandaag beheerd wordt door de *Fundacion Casa Ducal de Medinaceli*.
- (9) Alle informatie over Frankrijk en Spanje komt van het internet.
- (10) *Salmonete* is zeebarbeel, *robalo* is zeebaars, *besugo* (in het baskisch *bixuga*) is zeebrasem, *peces* is levende vis, *pescado* klaargemaakte vis; met *pastinios* zijn wellicht *pestinos* bedoeld, typische koekjes uit Andalusië en *agnolas* zouden ringvormige koekjes kunnen zijn.
- (11) Dit plan werd in 1734-36 gerealiseerd en kwam in 1739 van de pers. [fr.wikipedia.org/wiki/plan_de_Turgot, geraadpleegd op 21 december 2011] en [plan.turgot.free.fr, geraadpleegd op dezelfde dag].
- (12) [www.lenotre.culture.gouv.fr] geeft de meest relevante informatie over de vermelde koninklijke residenties.
- (13) FOERSTER R., *Das Barock Schloss. Geschichte und Architektur*, Keulen, 1981, p. 173; geen bronvermelding.
- (14) Er bestaan verschillende afbeeldingen van de machine van Marly en een maquette is bewaard in het *Maison de la Métallurgie* in Luik.
- (15) HALLEUX R., *Les échanges et techniques entre la France et le Pays de Liège au 17e siècle*, in CARPEAUX C. (ed.), *Les Wallons à Versailles*, Luik, 2007, p. 150-152; SOULLARD E., *Rennequin Sualem, ses parents et alliés, et la machine de Marly*, in *Ibidem*, p. 154-181.
- (16) POSTMA A., *Een Zuidnederlandse hovenier in Spanje. Over Filips II, Jehan Holbecq en een nieuwe tuinkunst*, in *Tuinkunst. Jaarboek voor de Geschiedenis van de Tuin- en Landschapsarchitectuur*, Amsterdam, dl. 1, 1995, p. 2-22; ID., *Mas bravas que las fiestas de Binche. Over Filips II en Vlaamse tuinlieden: een onderzoek in Spaanse Archieven*, onuitg. scriptie, Amsterdam, 1994.
- (17) VAN DER GROEN J., *Den Nederlandtsen Hovenier zijnde het 1ste deel van 't Vermackelijck Landt Leven*, Amsterdam 1699, p. 7: Palm: "plant men tot heggen en in parterres en loofwerken". Buxus wordt plaatselijk ook palm genoemd.
- (18) STUART D. en SUTHERLAND J., *Plants from the past. Old flowers for new gardens*, Londen, 1987, p. 110: Vlaamse krokskwekers waren tijdens de 18de en 19de eeuw vermaard.
- (19) Mekeirle kort *ende* af als een 'e' met apenstaart.
- (20) VAN DER GROEN J., *op.cit.*, geeft verschillende modellen van tuindecoraties in lattenwerk, onder meer ook piramiden en preciseert "... die men met groente (bedoeld is groen) kan laten bewassen en net geschoren houden of anders wit of andere kleuren kan doen beschilderen" (citaat onder punt XVI van de inhoudstafel).
- (21) In de lijst is bed 9 een tulpenperk, dus zijn het oranjeleu-rige tulpen.
- (22) REYNTKENS J.B., *Den sorgvuldigen hovenier ende de op-rechte practycke om Blommen te zaeyen*, Gent, 1695, (heruitg. 2009), p. 3.
- (23) DE LA QUINTINIE J.B., *Instructions pour les jardins fruitiers et potagers...*, 1690, (heruitg. Arles, 1999), p. 126: *mirlicoton* is een late, grote gele perzik.
- (24) *Tulipan* of *tulipant* is de oude benaming voor de tulp, afkomstig van 'tulband', het antwoord dat van Busbeke in Constantinopel kreeg op zijn vraag wat de naam was van de hem onbekende bloem; hij werd echter verkeerd begrepen, men dacht dat hij vroeg naar het woord voor het hoofddeksel. Der 17de-eeuwse auteurs als DE SERRES O., *Théâtre d'agriculture et mesnage des champs...*, Arles, 1600; VAN DER GROEN J., *op.cit.* en Jean Baudouin Reyntkens in 1695 gebruiken tulp, tulipan of tulipant. Zie HOBHOUSE P., *Plants in Garden History*, Londen, 1992, p. 96.
- (25) VAN DER GROEN J., *op.cit.*, citaat op B 2.
- (26) STUART D. en SUTHERLAND J., *op.cit.*, p. 45; TARVER B. en ELLIOT B., *Des fleuristes aux sociétés horticoles. Histoire des expositions florales*, in *L'empire de flore. Histoire et représentation des fleurs en Europe du XVIe au XIXe siècle*, Brussel, 1996, p. 115-123.
- (27) STUART D. en SUTHERLAND J., *op.cit.*, p. 76-77.
- (28) OLDENBURGER-EBBERS C., *Kwekerscollecties in de Noordelijke Nederlanden (1600-1839)*, in KUYLEN J., OLDENBURGER-EBBERS C. en WIJNANDS D., *Paradisus Batavus, Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)*, Wageningen, 1983, p. 54-55. Dit geldt voor de Noordelijke Nederlanden, waar de dubbele hyacint toevallig bij een kweker ontstond; in een kwekerscatalogus van 1739 is bijvoorbeeld de prijs voor een dubbele, witte hyacintebol 150 florijnen.
- (29) Zie artikel van Paul Van den Brecht in dit nummer.
- (30) Gent, Stadsarchief, Familiefonds, nr. 327. Zie artikel van Daniel Lievois in dit nummer.
- (31) Cfr. eindnoot 29
- (32) VERMEULEN L. en BLEYS J., *Laarhof, kasteel van Reet*, Reet, 2011.
- (33) TERLINDEN C., *Le voyage en Italie du chevalier van den Branden de Reeth*, in *Bulletin de l'Institut historique de Rome*, jg. 32, dl. 1, 1960, p. 211-277; VERMEULEN L. en BLEYS J., *op.cit.*, p. 120-124 en 145-147. Deze laatste publicatie spreekt zichzelf tegen wat de reisdata betreft (p. 124, 145, 149) en wijkt af van de gegevens (p. 214 en 27) in Terlinden. Zie over de *Grand Tour* onder meer WILTON A. en BIGAMINI I., *Grand Tour. The Lure of Italy in the Eighteenth Century*, tent. cat., Londen, 1996.
- (34) *Ibidem*, p. 212.
- (35) VERMEULEN L. en BLEYS J., *op.cit.*, p. 120, 130-133.
- (36) DEGRYSE K., *Antwerpse Fortuinen: kapitaalsaccumulatie, -investering en -rendement in Antwerpen in de 18de eeuw*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, 2005, 1-4, p. 79.

- (37) VIAENE A., *Fortuin gaan maken in Spanje. De trek uit Brugge naar Madrid en Cadiz, 1650-1700*, in Biekorf, 1969, 70, p. 9-10, p. 264.
- (38) COPPEJANS-DESMEDT H., *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de 18de eeuw (Verhandeling van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschap, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 14)*, Gent, 1952, p. 188, 29.
- (39) Met Indië werd Latijns Amerika bedoeld.
- (40) STOLS E., *op.cit.*, p. 167, 417.
- (41) DERIVAL DE GOMICOURT A.P., *Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens ou Lettres sur l'état de ces pays*, Brussel, 1782, p. 220.
- (42) Namelijk *blancos, rubres, mechoras, ottime, y, todos generos, granates, secundarios* en in 1716 bij bed 15 zelfs een hele zin (zie artikel Daniel Lievois).
- (43) Het gebruik van de *amfora* in Italië, *arroba* in Spanje, *arobase* in Frankrijk gaat ver terug, staat in het Engels voor *at the cost of* en was in de koopmanswereld oorspronkelijk een maat-eenheid.
- (44) DEGRYSE K., *op.cit.*, p. 31-33.
- (45) COPPEJANS-DESMEDT H., *op.cit.*, p. 152-154.
- (46) Cfr eindnoot 29
- (47) VAN DER GROEN J., *op.cit.* (uitg. 1670), p. 42.
- (48) Zie HAERTING U. (ed.), *Gärten und Höfe der Rubenszeit im Spiegel der Malerfamilie Brueghel und der Künstler um Peter Paul Rubens*, tent.cat. Hamm, München, 2000.
- (49) DE SERRES O., *op.cit.*, 1600 (heruitg. 1996), p. 735-736 en 741-742.
- (50) DE LA QUINTINIE J.B., *op. cit.*, (heruitg. 1999), p. 197-199 en 225.
- (51) WIMMER C.A., *Geschichte der Gartentheorie*, Darmstadt, 1987, p. 410.
- (52) Zie het artikel van Daniel Lievois voor de andere helft van de tuin.
- (53) Meer in DE MAEGD C., *Tuinbezit, tuinen en tuinlui: een licht op de praktijk in de tijd van Vredeman de Vries*, in *De wereld is een tuin. Hans Vredeman de Vries en de tuinkunst van de renaissance*, Gent, 2002, p. 78-79; ID., *Les jardins sont la partie la plus riante d'une maison: siertuinen bij adellijke residenties in de 15de-18de eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88, p. 409-434.
- (54) In Brussel waren de houtzagers, fruiteniers en boerkooizen in een ambacht verenigd (Stadsarchief Brussel, 756, Uittreksel uit het publicatie boek van de stad, 1697-1702, f. 319). In Leuven vormden de hoveniers, fruiteniers en mandenmakers samen een ambacht (Stadsarchief Leuven, Cuvelier, 4797). Zie CUVELIER J., *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, dl. 2, Leuven, 1930; in de bewaarde stukken, voornamelijk uit de late 18de eeuw is er geen sprake van bloemen, wel van fruit, groenten, sla en manden. In Luik worden bloemenkwekers evenmin vermeld bij de ambachten; de groentenkwekers, die er *Cortilliers* worden genoemd, zijn lid van het ambacht van de *Vignerons* (wijnbouwers) en de *Fruitiers* of fruitverkopers vormen een ambacht onder meer met de *Harengiers* of zeevisverkopers. Zie POLAIN E., *La vie à Liège sous Ernest de Bavière (1581-1612)*, in *Bulletin de l'Institut archéologique de Liège*, 1937, 61, p. 8-9.
- (55) KNOOP J.H., *Beschouwende en werkdadige hovenierskonst ...*, Leeuwarden, 1753, p. 1-2: hij onderscheidt vier soorten hoveniers: de beroepskwekers, de hoveniers in dienst voor een jaarloon, de dagloners en tenslotte de liefhebbers, voor wie het tuinieren geen broodwinning was maar een tijdverdrijf. Bij de beroepskwekers ziet hij drie categorieën: warmoezeniers of koolgardeniers die kweken voor moestuin en keuken; enteniers die bomen en heesters telen; fleuristen of bloemisten gespecialiseerd in bollen, bloemen, oranje-, citrus- en myrtusbomen. De fruiteniers laat hij onvermeld.
- (56) Bijvoorbeeld wordt in FRICX G., *Description de la ville de Bruxelles*, Brussel, 1743, p. 129 gewezen op de "vele kleine

huizen die aanleunen tegen de stadsmuur (in het IVde kwartier) onder meer bewoond door de tuiniers die de groenten en fruittuinen bewerken die daar zeer talrijk zijn".

- (57) DE HERDT R., *Gentse floralien. Sierteelt in Vlaanderen*, Gent, 1990, p. 201; ID., *Les florales gantoises. Un modèle prestigieux*, in *L'empire de flore. Histoire et représentation des fleurs en Europe du XVIe au XIXe siècle*, Brussel, 1996, p. 138.
- (58) [www.cambridge.org/us/books/kiple/cucumbers]
- (59) Meloenen werden vermeld in de arbeidsvoorwaarden van een tuinman in dienst, bijvoorbeeld het contract van 5 mei 1694 (art. 15) tussen Claude Richardot, prins van Steenhuis en tuinman Judocus Neijt voor het onderhoud van de tuinen van het hotel de Bournonville (nu de Merode) in Brussel: de tuinman mag $\frac{1}{4}$ van de door hem gekweekte meloenen voor eigen profijt op de markt verkopen; gepubliceerd in DE MAEGD C., *Een zeventiende-eeuws huis met tuinen op de Wolendries te Brussel*, in *M&L*, jg. 16, nr. 1, 1997, p. 9.
- (60) VAN DER GROEN J., *op.cit.*, (uitg. 1670).
- (61) BALTHAZAR H., *De Gentse Floralien, meer dan een ongeëvenaarde bloemenpracht*, in DE HERDT R., *op.cit.*

Platte Grond van een Huys,
Hof en Bloem-perk
(uit VAN DER GROEN J.,
Den Nederlandtsen hovenier, Brussel,
1672, p. 43)

Een overvloed aan bloemen in een Gentse stadstuin (1709-1719)

Daniel Lievois †

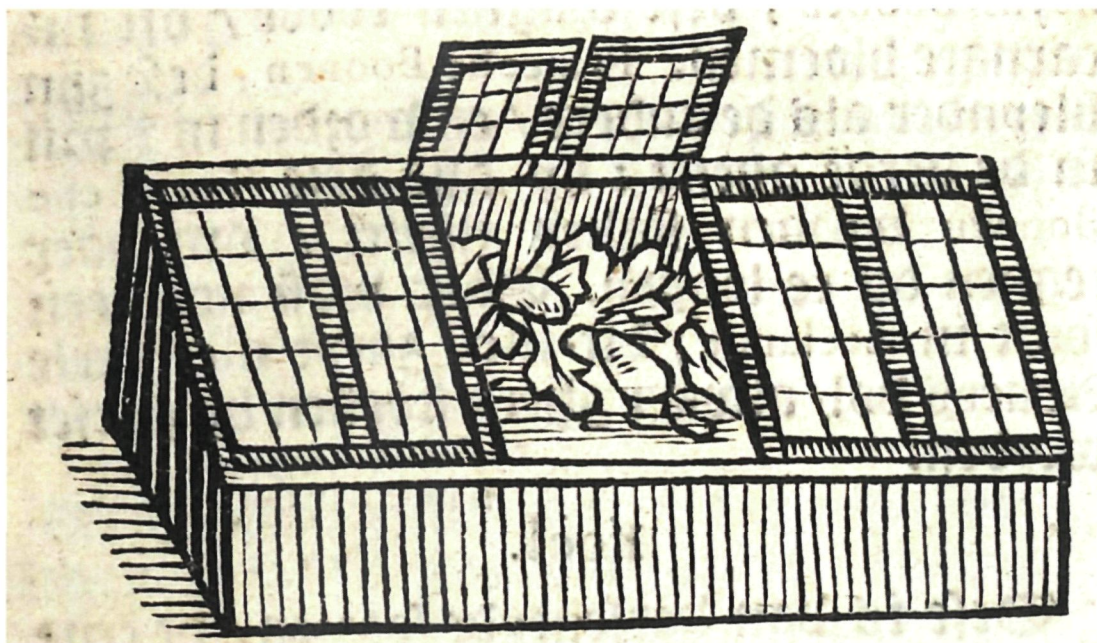
In het Gentse stadsarchief wordt een tuinboekje met een bijbehorend tuinplan bewaard dat geïnterpreteerd werd onder de naam Bay (1). In het boekje ontbreekt echter nagenoeg elke informatie over de eigenaar van de tuin. De vondst door Chris De Maegd van het hiervoor besproken schriftje uit de Gentse Universiteitsbibliotheek, maakte het mogelijk de eigenaar te identificeren als Francies Mekeirle, want het handschrift is in beide archiefdocumenten identiek. Waar het schriftje uit de Universiteitsbibliotheek begint in 1702 en eindigt in 1707, strekt de informatie van dit tuinboekje zich uit van 1709 tot 1719. De hoveniersactiviteiten van Francies Mekeirle omvatten dus minstens twee decennia.

Een Gents tuinboekje

Het tuinplan van het Gentse stadsarchief vertoont opvallende overeenkomsten met het laatste tuinplan in het schriftje van de Gentse universiteitsbibliotheek. Het laatste tuinplan uit het schriftje komt in grote lijnen overeen met de linkerhelft van het tuinplan uit het stadsarchief. Het tuinplan uit het schriftje is wat slordiger getekend, het geeft iets minder details weer (geen duidelijk spoor van eventuele muren rondom de tuin) en de nummering van de perken wijkt op vier plaatsen af. Het tuinplan uit het stadsarchief toont duidelijk een al dan niet volledig ommuurde tuin.

Tuinplan van 1707
(SAG, OA, Fonds Familiefonds
nr. 327)

Een melon(n)ièrè
of meloenkas
(VAN DER GROEN J.,
Den Nederlantschen hovenier,
Amsterdam, 1669, p. 40)

In één van de muren was er een deur en tegen de zelfde muur in de hoek een *gloriette* of tuinhuisje. Het was waarschijnlijk van hout en kon benevens enig tuinmansgerief ook stoelen bevatten voor het geval dat de eigenaar van zijn tuin wilde genieten. Nabij de deur was er een *melonière* (sic), een plek waar meloenen werden gekweekt: een meloenbed. Gewoonlijk maakte men daartoe een meloenberg, een ophoging van speciaal, vaak op basis van paardenmest, geprepareerde 'warme' grond waarin de meloenzaadjes werden opgekweekt. Jan van der Groen raadde aan om er een *back* over te zetten met glazen ramen op de warmste plek van de tuin. Zo konden de meloenen sneller rijpen. Deze meloenkas werd om die reden opgesteld in het noorden van een tuin om er maximaal van de middagzon te kunnen genieten. Daarom is het waarschijnlijk dat die kant van het tuinplan het noorden aangeeft. Tegen de tuilmuren werden smalle stroken voorzien, die vooral met bomen beplant waren. Het ging vermoedelijk om fruitbomen, waarschijnlijk leifruit en/of naantjes (2). De rechterzijde vertoont opvallend weinig planten omdat die wellicht zuidelijke zijde vrijwel permanent in de schaduw gelegen was. Ten slotte blijkt uit de tekst dat het huis van de eigenaar onderaan het plan, de vermoedelijke westkant, moet worden gedacht.

De afmetingen werden niet aangegeven, maar als men ervan uitgaat dat het centrale tuinpad een meter breed was, geeft dit zowat 18 bij 25 meter. Dit is uiteraard maar een zeer ruwe schatting waarvan de gegevens moeten worden aangepast als het bedoelde tuinpad breder was. Als die afmeting bijvoorbeeld 5 voet of om en bij 1,30 m bedroeg, waren de afmetingen 23,4 bij 32,5 m. Op het terrein gebeurde de tuinaanleg meer dan waarschijnlijk

door middel van een koord om rechte lijnen, cirkels en halve cirkels de trekken en zo de vorm van de perken te bepalen. Alleen bij de deur, bij de *gloriette* en bij de *melonière* werden er correcties aangebracht.

Die tuin van Mekeirle vertoonde kenmerken van zowel de classicistische als de baroktuin, zij het dat de eigenaar verbaasd zou zijn over het gebruik van die categorieën. Mogelijk zou hij zijn tuin een bescheiden Franse tuin hebben genoemd omdat hij de klemtoon duidelijk had gelegd op de indeling in perken of *compartimens*, zoals ze onder meer werden beschreven door André Mollet (3). Het tuinboekje illustreert dit ten overvloede, met een aanleg in perken en met strakke lijnen. De tuin vertoont een vierzijdige symmetrie ten opzichte van de beide hoofdassen. Er stonden geen beelden, vazen of banken en er waren evenmin fonteinen, lage hagen of gazons. Is hier sprake van een kweektuin voor de teelt van hoofdzakelijk bloembollen? Hoe dan ook, de plantensymmetrie is in deze tuin evenmin constant aangehouden, maar ook dat kenmerk behoort tot rijke tuinen en niet tot een eenvoudige stadstuin. De plaats van de abrikozen-, perziken- en pruimenbomen verhinderde in deze Gentse tuin trouwens een ver doorgevoerde symmetrie.

In een eerste versie van het tuinplan werden de perken genummerd van 1 tot en met 37; de letters a tot en met r wijzen waarschijnlijk op (lei)bomen, naantjes of dwergvormen, boompjes en/of struiken die slechts zelden worden genoemd. Dit gold tot en met 1715. In 1716 en 1719 werd er een andere indeling van de tuin gehanteerd met genummerde aanduidingen binnen vier zones van A tot en met D. Elke zone in 1716 bevatte 21 plantplekken, die ook in 1719 ten dele voorkwamen.

Hiermee bedoelde de eigenaar wellicht de vier kwarten van de tuin, maar hoe het tuinplan er dan uitzag is niet bekend. Het tuinboekje was immers uitsluitend voor zijn persoonlijk gebruik bedoeld en hij vond het blijkbaar niet nodig het nieuwe plan in te tekenen.

De identificatie van de bloemen

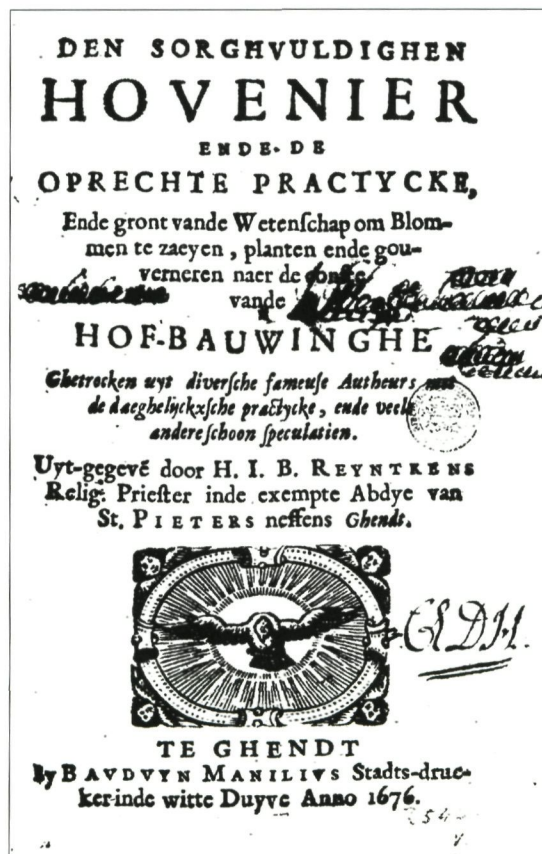
De identificatie van de vermelde bloemen is niet evident (4). De auteur hanteerde vaak Vlaamse en mogelijk ook lokale plantennamen. Dit komt her en der in de tekst tot uiting. Voor hem waren zijn notities meer dan voldoende, maar voor de moderne lezer is het moeilijker. Het is zeer waarschijnlijk dat hij hét succesboek uit die tijd, althans voor het Gentse milieu, had gelezen. Misschien bezat hij er zelf een exemplaar van. Het betreft *Den sorghvuldighen hovenier ende de oprechte pratycke om blommen te zaeijen, planten ende gouverneren naer de conste ende dagelijcsche hofbauwinghe* van Jean Baudouin Reyntkens. Afkomstig uit Dendermonde kreeg hij als monnik van de Gentse Sint-Pietersabdij het toezicht over de kloostertuinen. Hij overleed in 1690. Zijn werk kende drie uitgaven, in 1676, in 1695 en in 1791 (5).

De eerste druk werd verzorgd door Bauduyn Manilius en bestond uit twee delen: *Den sorghvuldighen hovenier*,

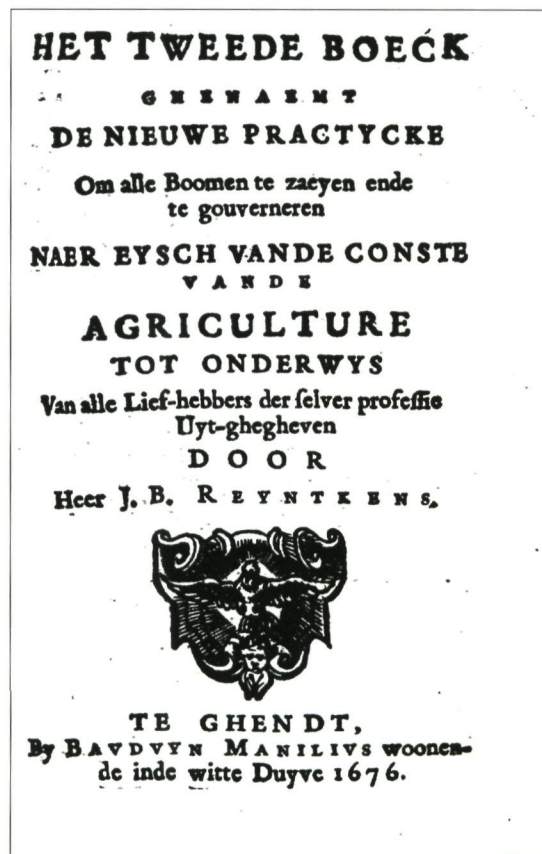
dat handelt over planten, bloemen en groenten, en *Het tweede boeck ghenaeemt de nieuwe practycke om alle boomen te zaeyen ende te gouverneren naer eysch vande conste vande agriculture*. De druk van 1695 werd verzorgd door stadsdrukker Hendrick Saetreuver. De tekst was toen aangevuld met bijkomende informatie en met een nieuw deel: *Nederlantschen Hesperides, dat is Oeffeningh en ghebruyck van de limoen en oranieboomen, ghestelt naer den aerdt, en climaet der Nederlanden*.

Een van die uitgaven stond waarschijnlijk ter beschikking van de eigenaar van de bloementuin. Omdat dit werk nagenoeg contemporain is aan deze Gentse tuin was het dus het meest voor de hand liggende naslagwerk bij de identificatie van de bloemen. Uiteraard moest de informatie op diverse plaatsen nog worden aangevuld, met onder andere werken van Rembert Dodoens, de Brusselaar Jan van der Groen en de Utrechtse professor Jan Kops (6). In het tuinhandboekje is elke bladzijde in tweeën gedeeld. De bovenste helft bevat gegevens over de bloemen. Het onderstaande voorbeeld betreft het perk nr. 26. Van een oranjekleurige soort tulpen, waarschijnlijk uit zaad gewonnen, stonden er 210 in bloem en waren er 100 *queeuwen* of uit bijbollen gewonnen plantgoed. Het resultaat van die 100 *queeuwen* en mogelijk ook van de andere was weinig bevredigend en ze werden

Jean Baudouin Reyntkens, 1676,
titelpagina eerste deel

Jean Baudouin Reyntkens, 1676,
titelpagina tweede deel

G 1553 (1a)

NEDERLANTSCHEN
HESPERIDES,
 DAT IS
 OEFFENINGH
 EN
 GHEBRUYCK
 VAN DE
**LIMOEN EN ORANIE-
 BOOMEN,**
 Gheftelt naer den Aerdt, en Climact
 DER
NEDERLANDEN.

TE GHENDT,
 By **HENDRICK SAETREUVER**, Ghezworen
 Stadts-drucker inde witte Duyve, 1695.

Titelblad van het in 1695
 toegevoegde deel aan het werk
 van Jean Baudouin Reyntkens

Aurikels
 (uit LEITH-ROSS M., *The Florilegium*
 of Alexander Marshall, Londen, 2000,
 p. 67, ill.14)

Dubbele tulp uit de *Gottorfer*
Codex van Hans Simon
 Holtzbecker uit 1649-1659,
 bd. 1, pl. 45
 (Staatmuseum voor Kunst,
 Kopenhagen)

n°. 26

*Tulipen nataniab 20 blommey 100
 quadenroen die vdenoest fye by de
 100 minit 12 blommey.*

*13 beynen (Kochdub) 22 gonges eender
 de wit (Kochdub) id. 100 blommey*

Witgedruy 4de Feij.

maricula 1711 y 1712

regalotten 1714

a gedocut 1710

b gedocut 1710 n

tijdens de winter geborgen bij de 100 bloembollen van de minste kwaliteit. Dertien exemplaren waren wel merkwaardig en brachten hoge, dus langstelige, rode tulpen voort; als geheugensteuntje werden er bruine stokjes naast geplant om ze te herkennen als de bollen werden uitgedaan. Een wit stokje wees een zeldzame dubbele tulp aan. De bollen werden uitgedaan op 4 juni. Het jaartal werd niet genoteerd, maar waarschijnlijk ging het om 1709 of 1710. Op die plek plantte de eigenaar in 1711 en 1712 *auricula*, dit zijn aurikels. Ze werden in 1714 vervangen door sjalotten.

Het tweede deel van de bladzijde, onder de streep (in de transcriptie hierna aangeduid door een schuine streep of /), bevat gegevens over bomen en struiken. In dit geval waren er twee die werden geoculeerd (een entwijze). Dit wil zeggen dat een oogje van een edele soort werd ingebracht op een wilde stam. Verder zijn er geen aanwijzingen over de aard ervan. De oculatietechniek werd in Mekeirles tijd vaak gebruikt voor fruitbomen zoals appels, peren, perziken, abrikozen, pruimen en voor rozen. Een duidelijke vermelding van rozen ontbreekt echter in het ganse handschrift, daarom liggen rozen minder voor de hand (7). Fruitbomen daarentegen worden in de tuinbeschrijving wel met name genoemd. Het lijkt er dus sterk op dat Mekeirle uitsluitend fruitbomen oculeerde.

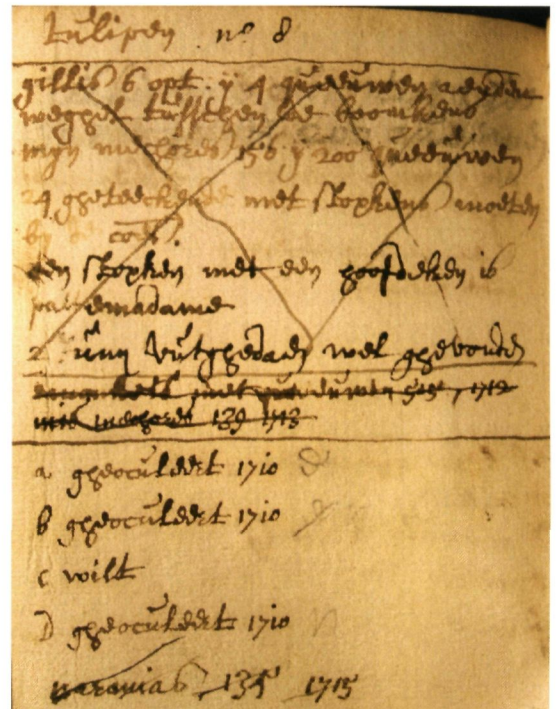
De tuinperken

Hierna volgt een beschrijving per afzonderlijk perk, met een korte identificatie. Slechts weinig namen van bloemen en planten konden niet worden geïdentificeerd. Bij de analyse van de beplanting wordt niet de numerieke orde van de perken aangehouden, maar wordt er per decoratieve ensembles gewerkt.

De centrale cirkel (perken 8, 10, 23, 25)

Transcriptie met interpretatie

n°. 8 - tulipen [tulpen] / gillis 6 optime [6 van de beste tulpen van een zekere Gillis] ij [de schrijver hanteerde ook het Spaans] 4 queeuwen aenden weghel tusschen de boomkens [aan het pad tussen de boompjes] - myn mechorens 156 ij 200 queeuwen [156 van mijn beste tulpen] - 24 gheteeckende met stoxkens moeten by de communes [24 tulpen gemerkt met stokjes moeten bij de gewone tulpen worden gevoegd] - een stoxken met een hoofdeken is paltemadame [een stokje met een hoofdje is een paltemadame, een tulpenvariëteit] - 2 Juny uutghedaen wel ghevonden [op 2 juni uitgedaan, alles in orde] / ranonkels met queeuwen 505 1712 - mis mechorens 139 1713 [in 1713 plantte ik 139 van mijn beste tulpen] / a gheoculeert 1710 - b gheoculeert 1710 - c wilt - d gheoculeert 1710 - naranias 135 1715 [in 1715

Aanplantingen in perk nr. 8

plantte ik 135 oranje bloemen, wellicht tulpen] n°. 10 - tulipen blancos [witte tulpen] 163 uutghedaen 10 Junij / narcissen ordinaire 1712 meloenen [gewone narcissen en meloenen] / a melicaton 1709 [perzikboom] - b wilt - c gheoculeert 1710 n°. 23 - tulipen rubri [rode tulpen] 177 ghedoubleert elck met een queeuwe uutghedaen 2 Junij - simbolinen 1712 [oosterse hyacint] - ranonkels 1713 [tuinranonkel, een soort verwant aan boterbloem] / a gheoculeert 1710 - abrico 1709 [een abrikoosboom] n°. 25 - tulipen jonkers [een tulpensoort] 154 blommen 225 queeuwen - 19 witte stoxkens syn communes [witte stokjes duiden gewone tulpen aan] - een bruyen stoxken mechora [een bruin stokje wees een tulp van betere kwaliteit aan] uut - ranonkels 429 1712 6 novembre - symbolynen 1713 / a wilt - b gheoculeert 1710 - c wilt

Commentaar: in de vier centrale perken, de blikvangers van de tuin, telde men in totaal 12 boompjes of struiken. De tulpen werden in drie categorieën ondergebracht: *optime* (de allerbeste), *mejores* (de beste) en *communes* (gewone). Als geheugensteun plantte de tuineigenaar stokjes bij de bloembollen die hij in een bepaalde categorie wenste onder te brengen. De tulpen, onder meer witte en rode, kregen het gezelschap van of werden vervangen door andere bloemen. De keuze hiervan is het geheim of de kunde van de hovenier: voor hun kleur, voor hun geneeskrachtige eigenschappen, voor de teeltopvolgung of zomaar omdat hij ze van een vriend ten geschenke had gekregen. Twee bomen droegen perziken (*melicaton*) en abrikozen. Verschaften ze entmateriaal om elders in de perken wilde vruchtbomen te kunnen oculeren?

De centrale halve cirkels tegen de buitenpaden (perken 2 & 17, 7 & 9, 16 & 31, 24 & 26)

Transcriptie met interpretatie

n°. 2 - *tulipes communes* [gewone tulpen] 140 - *communes* 1712 200 - *narantias* [oranjekleurige tulpen] 1713 *uutghedaen* - *chalotten* [sjalotten] / *a wilt* - *b gheoculeert* 1710 - *c wilt* - *d gheoculeert* 1710 - *e gheoculeert* 1710 - *f wilt*

n°. 17 - *caneelblommen gheplant* A°1709 - *communes* [gewone tulpen] 1712 250 1713 - *blancos* [witte tulpen] 180 1715 / *a wilt* - *b wilt* - *c wilt* - *d wilt* - *e wilt*

n°. 7 - *tulipen communes* 156 - *een bruijn stoxken is een paltemadame* - *een stoxken met een cruysken moet by* n°. *de mechores* - *mechores ant. ij St. P.* [geleverd door Antonius en wellicht de Sint-Pietersabdij] 1714 - *ruber* [rode tulpen] 148 1713 / *ab beyde gheoculeert* 1710 - *c wilt* - *d gheoculeert* 1710 - *e wilt* - *f wilt*

n°. 9 - *tulipen 210 ruber uutghedaen 2 junij* / *rubers* 1712 *gil* [wellicht tulpen verkregen bij Gillis] 170 1713 - *rubers* 134 1715 / *a gheoculeert* 1710 - *pruniol* [wellicht een pruimen- of een perzikenboom] 1709 - *c wilt* - *d gheoculeert* 1710 - *e abrico* [abrikoosboom] 1709 - *f gheoculeert* 1710

n°. 16 - *tulipen egid.* [tulpen van Gillis] 206 *blommen* 300 *queeuwen* 27 *mey uutghedaen ende ghevonden in blommen ende queeuwen* 467 / *narantias* [oranje tulpen] 1712 - *mechores* 141 1715 - *communes* 194 1713 / *a wilt* - *b wilt* - *c gheoculeert* 1710 *pruniol* - *d wilt* - *e gheoculeert* 1710

n°. 31 - *paeslelien* [gele narcissen] 1712 - *idem* 1713 *ghebleven* / *a wilt* - *b gheoculeert* 1710 - *c gheoculeert* 1710 - *d wilt*

n°. 24 - *tulipen jonkers* 203 *elck ghedoubleert met een queeuwe* - 13 *stoxkens moeten by de communes* - *communes* 1712 - 170 1713 / *a wilt* - *b gheoculeert* 1710 - *c wilt* - *d gheoculeert* 1710 - *e gheoculeert* 1710

n°. 26 - *tulipen narantias* 210 *blommen* 100 *queeuwen die vervoecht syn by de 100 minste blommen*

[toegevoegd aan de 100 bloemen van de minste kwaliteit] - 13 *bruyne stoxkens syn hooghe roode* [langstelige rode tulpen] - *een wit stoxken is een dobbele* [dubbele tulp] *uutghedaen 4en Junij* - *auricula* 1711 y 1712 - *chalotten* 1714 / *a gheoculeert* 1710 - *b gheoculeert* 1710

Commentaar: de witte, rode en oranje tulpen behouden de overhand. De voorkeur van de eigenaar ging duidelijk naar deze bloem uit. Ze kregen het gezelschap van narcissen en aurikels. Bij de bomen worden uitsluitend fruitbomen met name genoemd, zo zijn er een abrikoosboom en tweemaal een *pruniol*, waarschijnlijk een pruimen- of een perzikenboom. Ook sjalotten zijn van de partij. Werden de sjalotten voor gebruik in de keuken aangeplant of gebruikte Mekeirle ze ook om de mollen weg te houden uit de perken?

De hoekperken (1, 15, 18, 32)

Transcriptie met interpretatie

n°. 1 - *sijn paeslelien gheplant* 1709 - *caneelblommen* 1712 *blijven staen* 1713 1614 1615 [de auteur was lichtjes verstrooid en vergiste zich van een eeuw] / *a is gheoculeert* 1710 - *b2 wilt* - *c wilt* - *d wilt* - *e wilt*

n°. 15 - *Antonii* [onduidelijk: mogelijk bloemen verkregen van ene Antonius] - *de eerste rote* [rij] *streckende langhst den muer syn 10 paltemadamen* [tulpen] 8 *met queeuwen* - *de 3 volghende roten zijn 34 ottime* [optime: de allerbeste] *vervoucht met 38*

queeuwen - *voorts staender 132 mechores elck met een queeuwe* - *uutghedaen 2 junij* / *hasta la linea media triplada de mi casa estaban compradas las autros mis mechores* [Spaans: tot aan de ... middenas van mijn huis werden mijn andere beste tulpen gekocht] - 15 *granates ant.* [onzeker: wellicht granaatkleurige bloemen (vermoedelijk hyacinten), verkregen van Antonius] 1713 - *secundarios* 144 1715 / *a wilt* - *b wilt*

n°. 18 - *auricula* - *crayelooock* [kraailook] en *wilde hyacinthen* 1711 ij 1712 - *idem* 1713 / *a pruymen* 1709 - *b pruymen* 1709 - *c wilt* - *d wilt* - *e gheoculeert* 1710
n°. 32 - *queeuwen narcissen ionquille* [soort van gele narcissen] 1712 - *auricula* 1713 / *a wilt* - *b wilt* - *c gheoculeert* 1710

Commentaar: het huis van de eigenaar stond onderaan de afbeelding, dus wellicht aan de westkant ervan. In de hoeken stond er een mix van kleurige bloemen. Werd het kraailook uitsluitend voor de voeding gekweekt (als snijlook) of is deze looksoort hier gebruikt om de muizen weg te houden van de bloembollen? Ook stonden er twee pruimenbomen vlakbij de *gloriette*. Vermoedelijk werden ze gebruikt om entmateriaal te leveren om 'wilde' pruimenbomen te oculeren, maar het is ook niet uitgesloten dat het hier 'wilde' pruimenbomen betrof, bijvoorbeeld de kroosjespruim (*Prunus insititia*).

Perken in het eerste kwadrant (3, 4, 5, 6)

Transcriptie met interpretatie

n°. 3 - *sijn ionquillien gheplant* 1709 - *ionckers* 1712 - *idem* 1713 366 - *ionckers* 216 1715

n°. 4 - *potblommen* [anjelier] 1715 / *a 2 beijde gheoculeert* 1710 *a n* - *b wilt b g*

n°. 5 - *tulipen blancos* 113 - *een gheteekende moet by de mechores uutghedaen 8 junij* / *queeuwen blancos* 213 1715 - *ionquillen y 5 florisanten* [een tulpen- of een hyacintenvariëteit] 1715 / *a gheoculeert* 1710 - *b melicaton* 1709

n°. 6 - *narcissen* 284 - *communes Ant.* [gewone bloemen geleverd door Antonius] 1712 - 255 *communes ant.* 1713 - *communes* 206 1715
Commentaar: een grote verscheidenheid aan bloemen, met daarbij nog een perzikboom (*melicaton*). In de perken 3 en 6 stonden er geen houtige gewassen. Werd er entmateriaal genomen van de *melicaton* om te kunnen oculeren op 'wild' materiaal?

Perken in het tweede kwadrant (19, 20, 21, 22)

Transcriptie met interpretatie

n°. 19 - tulipen communes Antonii 400 blommen 210
queeuwen ghevoucht by de achterste blommen - een
gheteekend moet by de mechores [één getekende tulp
moet bij de betere worden gevoegd] - 30e meij
uutghedaen ende in blommen en queeuwen ghevonden
1084 / ionquillen 1710 blijven staen 1713 - communes
223 1715
n°. 20 - wilde hyacinten ende crayelooch - communes
1712 queeuwen (onleesbaar gemaakt) uutghedaen 1713
/ a melicaton 1709 - b gheoculeert 1710

Witte tulp
(uit HOLTZBECKER H., *Moller-
Florilegium*, 1660, dl. I, p. 47, detail)
(Hamburg Staats- und
Universitätsbibliothek Carl von
Ossietzky)

n°. 21 - queeuwen tulipen 1711 ij 1712 - queeuwen
florissanten 1712 - queeuwen communes ant. 200 1715 /
a wilt - b gheoculeert 1710
n°. 22 - auricula - communes 1712 - hyacinten 308 1713
- communes 248 1715
Commentaar: tulpen, maar ook hyacinten, kraailook
en narcissen, met daarbij een perzikboom. In de
perken 19 en 22 stonden er geen houtige gewassen.
Werd de melicaton in de perken 20 en 21 geoculeerd
op wilde onderstammen van daartoe gekweekte
'wilde' vruchtbomen?

Perken in het derde kwadrant (11, 12, 13, 14)

Transcriptie met interpretatie

n°. 11 - tulipen 240 ruber - ranonkels 588 gheplant 29
november / blancos 1712 idem 212 1713 - blancos 225
1715 / a 2 beyde gheoculeert 1710
n°. 12 - de twee eerste roten naest den muer syn witte
florissanten [de eerste twee rijen aan de zijde van de
muur zijn florissanten] onder blommen ende
queeuwen 24 uutghedaen 12 Junij - voorts simbolinen
[oosterse hyacinten] 45 - queeuwen 60 / anemonien
[anemonen] ij dan [?]: 1712 - onleesbaar 212 queeuwen
florissanten uut 1713 / a wilt - b gheoculeert 1710
pruniol
n°. 13 - syn florissanten 42 florissanten - queeuwen
118 de post [nadien] noch 72 van voren inghesteken - 7
gheteekende sijn pastouten [gemerkte exemplaren zijn
pastouten: oosterse hyacinten, minder waarschijnlijk
tulpen] / florissanten 1712 mechores queeuwen 103
queeuwen rootghen [onzeker, mogelijk verkleinvorm
van rote, rij] 187 1713 / a gheoculeert 1710 - b
gheoculeert 1710
n°. 14 - jonquillen narcisse [soort van gele narcissen]
385 onder blommen en queeuwen / jonquillen narcissen
1712 jonckers 225 - ionckers 306 1713 - 1715
Commentaar: tulpen, maar ook hyacinten en
narcissen met daarbij een pruimen- of een
perzikenboom. In het perk 14 stonden er geen
houtige gewassen. Het lijkt er sterk op dat de
pruniol in 1710 geënt werd op wilde onderstammen
van vermoedelijk wilde pruimen, die daartoe in de
perken gekweekt werden.

Perken in het vierde kwadrant (27, 28, 29, 30)

Transcriptie met interpretatie

n°. 27 - tulipen communes 354 blommen 300 queeuwen
- 3 gheteeckende moeten by de mechores [gemerkte
exemplaren die bij de betere tulpen horen] - 28 meije
uutghedaen ende ghevonden onder blommen ende
queeuwen 1054 - hyacinten 1712 - communes 588 1713
n°. 28 - tulipen blancos 160 elck met een queeuw
uutghedaen 10 Junij - rubers 107 1713 / a gheoculeert - b
wilt
n°. 29 - queeuwen jonckers 235 1713 / a wilt - b
gheoculeert
n°. 30 - hyacinten 266 - ionckers 1712 queeuwen
communes 535 1713

Commentaar: in de perken stonden overwegend tulpen, maar ook hyacinten. In de perken 27 en 30 stonden er geen houtige gewassen.

Tegen de tuilmuren

Transcriptie met interpretatie

n°. 33 - a gheoculeert 1710 pruniol - b wilt

n°. 34 - a wilt - b wilt - c wilt - d wilt - e wilt

n°. 35 - a gheoculeert 1710 - b wilt - c wilt

n°. 36 - a wilt - b wilt - c wilt - d wilt - e wilt - f wilt - g

wilt - h gheoculeert 1710 - i gheoculeert 1710 - k

gheoculeert - l wilt - m twijfelachtich 1709 - n wilt - o wilt

n°. 37 - a wilt - b wilt - c wilt - d wilt - e melicaton - f

wilt - g wilt - h wilt - i wilt - k wilt - l melicaton 1709

- m wilt - n wilt - o wilt - p wilt - g wilt - r wilt - voor den

grooten abricoboorn is eene gheoculeert 1710

Commentaar: tegen de tuilmuren stonden er uitsluitend houtige planten, waarschijnlijk wilde en veredelde fruitbomen, namelijk abrikozen, perziken en waarschijnlijk ook (wilde) pruimen. Als onze veronderstelling juist is, dan zijn de 'wilde' houtige gewassen jonge wilde fruitbomen, die konden gebruikt worden als onderstam voor de veredeling van de fruitbomen. Tot de meest voorkomende wilde onderstammen voor pruimen, abrikozen en perziken behoren wilde pruimsoorten zoals sleedoorn (*Prunus spinosa*) en kroosjes (*Prunus insititia*). Het oculeren gebeurde waarschijnlijk uitsluitend tijdens het jaar 1710. Doorgaans werd op jonge stammetjes of jonge takjes geoculeerd, inzonderheid bij steenvruchten zoals pruimen en perziken. Men oculerde de jonge plantsoenen gewoonlijk dicht bij de grond (8).

Vernieuwing van het tuinplan

In 1716 veranderde de eigenaar het plantschema van zijn tuin. Hij verdeelde hem in vier zones, maar bij gebrek aan een plantplan is de ligging en de vorm van de perken niet bekend. Enkel de namen en de aantallen van de bloemen werden in het tuinhandboekje opgenomen. De vier zones werden aangeduid als A 1716, B 1716, C 1716 en D 1716. Ze omvatten de data voor 1716, 1717 en 1718. Daarna herbegon de eigenaar van de tuin met de zones A 1719 (21 nummers) en B 1719 (slechts 7 nummers); er is geen verklaring voor deze laatste onvolledigheid. Na 1719 is er geen informatie meer.

Zone A 1716

Transcriptie met interpretatie

n°. 1 - auricula

n°. 2 - 40 secundarios [tweederangs] uutghedaen - 1717 secundarios 45 uutghedaen - 1718 (secundarios) 40 uut

n°. 3 - 40 secundarios uutghedaen - 1717 - secundarios 45 uutghedaen - 1718 - (secundarios) 40 uut

n°. 4 - fransche potblommekens 23

n°. 5 - 45 narantias [oranjekleurige bloemen]

uutghedaen pepers [peperplanten] - 1718 queeuwen

secundarios 105 uut

n°. 6 - 44 secundarios uutghedaen - 1717 secundarios 52

uutghedaen - 1718 (secundarios) 40 uut

n°. 7 - 48 queeuwen secundarios - 1717 secundarios 50

uutghedaen - 1718 (secundarios) 48 uut

n°. 8 - 2 planten scabiosen [beemdkroon] 45 rubers

uutghedaen - 1717 narantias 64 uutghedaen - 1718

secundarios 72 uut

n°. 9 - meloenen

n°. 10 - meloenen

n°. 11 - miserie [rood peperboompje] 13 potblommen

Meloen

(Ibidem, dl. 2, p. 91)

Miserie of rood peperboompje
(Ibidem, dl. 2, p. 3)

pepers, maar geen sjalotten meer. Ten slotte werden er met uitzondering van het miserie-boompje geen houtige gewassen vermeld. Ook van oculeren is geen sprake meer.

Zone B 1716

Transcriptie met interpretatie

n°. 1 - een lelie 16 *ireas florentina* [Florentijns lis]

n°. 2 - een *plante scabiosa* [beemdkroon], een *hepatica* [leverbloempje] 91 *blancos uutghedaen* - 1717 *blancos* 108 *uutghedaen* - 1718 (*blancos*) 125 uut

n°. 3 - 1717 *communes* 84 *uutghedaen* - 1718 *narantias* 65 uut

n°. 4 - 113 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 130 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 127 uut

n°. 5 - een lelie 4 *enghelsche potblommekens*

n°. 6 - 1717 *ruber queeuwen* 112 *uutghedaen* - 1718 *narantias* 71 uut

n°. 7 - een *plante hepatica* - *animonien uutghedaen* - 1718 *animonien* reste

n°. 8 - 1717 *narantias queeuwen* 80 uut - 1718 (*narantias*) 85 uut

n°. 9 - 1717 *communes* 143 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 175 uut

n°. 10 - een lelie

n°. 11 - 12 *potblommen*

Anjers (*potblommen*) uit de *Gottorfer Codex* van Hans Simon Holtzbecker uit 1649-1659, bd. 2, pl. 55 (Staatmuseum voor Kunst, Kopenhagen)

Binnenkrant
Nr. 190

Bijlage bij
M&L 34/3
mei-juni 2015

M&L

Marc Chagall,
*Studie voor plafond-
schildering van de Opéra
Garnier in Parijs.*
Maakt deel uit van de
tentoonstelling Chagall in
de Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten Brussel
(privéverzameling
© SABAM Belgium 2015)

Binnenkrant

Congres

Serge Defresne

6DE CONFERENTIE PLAATS VAN EUROPESE MINISTERS, BEVOEGD VOOR HET ONROEREND ERFGOED

In het kader van het Belgische voorzitterschap van het minister-comité van de Raad van Europa vond op 23 en 24 april in Namen de 6de conferentie plaats van Europese ministers, bevoegd voor het onroerend erfgoed. Eerdere conferenties in Brussel (1969), Granada (1985), Valletta (1992), Helsinki (1996) en Portoroz (2001) markeerden telkens belangrijke stappen in de totstandkoming van een Europees referentiekader voor de onroerenderfgoedzorg en vormden de aanzet of de conclusie van referentiedocumenten als de Conventies van Granada, Firenze, Valletta en Faro, en internationale initiatieven als de Europese Open Monumentendagen. Tijdens de zesde conferentie werd gereflecteerd over de toekomst van het Europese erfgoed en de Europese erfgoedzorg, de uitdagingen die zich stellen in een pijlsnel veranderende wereld en de rol die het arsenaal aan Europese erfgoedconventies, referentieteksten en koepelinitiatieven daarin kan spelen. Conclusie van de vergadering was de Verklaring van Namen, waarin wordt gepleit voor een toekomststrategie voor de Europese erfgoedzorg. De ontwikkeling van deze strategie zal worden gecoördineerd door de Raad van Europa, via haar overlegforum voor erfgoed-ambtenaren, het *Comité Directeur de la Culture, du Patrimoine et du Paysage* (CDCPP), in nauwe samenwerking met de Europese Commissie en internationale erfgoedactoren als ICOMOS, ICCROM en Europa Nostra. In de rand van de conferentie werd ook de Oproep van Namen gelanceerd, over de moedwillige vernietiging en de illegale verhandeling van erfgoed. Voor meer informatie en links naar de declaraties, zie www.coe.int/en/web/portal/-/6th-conference-of-ministers-responsible-for-cultural-heritage.

Marnix Pieters

ARCHEOLOGIE EN ONDERWATERLANDSCHAP. BEGRAVEN EN VERDRONKEN GETUIGEN UIT EEN VER NOORDZEE VERLEDEN

Deze studiedag werd georganiseerd in het kader van het IWT-project SBO 120003 'Archeologisch Erfgoed in de Noordzee 2013-2016', en vond plaats op maandag 24 november 2014 in het historisch kader van het Provinciaal Hof op de Markt te Brugge. Ondanks een provinciale staking kon de studiedag reke-

nen op de belangstelling van honderdzeventig deelnemers. Het programma van de studiedag bestond uit drie sessies met presentaties gevolgd door een interactief gedeelte. In sessie één werd na een inleiding op het project door de projectcoördinator Tine Missiaen (Universiteit Gent) het algemeen kader geschetst op archeologisch, juridisch en geologisch vlak. Sessie twee belichtte sprekende casestudies uit de buurlanden Nederland en het Verenigd Koninkrijk en sessie drie zoomde in op de belangrijkste categorieën van vondsten in de Noordzee en op de aanpalende stranden: scheeps- en andere wrakken, fossielen en strandvondsten.

Aansluitend bij sessie drie werd het publiek in een interactief gedeelte uitgedaagd om zelf meegebrachte spreekwoordelijke 'zeeschatten van op zolder' voor te leggen aan experts. Deze experts hadden zich opgesteld, met demonstratiemateriaal, in vijf 'break-out rooms' die vrijelijk door de deelnemers konden worden bezocht. De behandelde thema's waren: 'Wrakken', 'Botten en beenderen', 'Keramiek', 'Militaria' en 'Stenen'. Voor elk van deze thema's werden één à twee experts gevraagd te interageren en hun kennis te delen met het publiek. Voor de rubriek 'Militaria' werd het Ministerie van Defensie bereid gevonden zeer waardevol materiaal aan te leveren en met een uitgebreide delegatie present te tekenen. Heel wat nieuwe vondsten werden gemeld, waaronder steengoed kruikjes opgevist uit de Noordzee, beenderresten van een mammoet, fossiel hars of amber, Romeinse scherven gevonden op het strand van Oostende etcetera. Ook na de studiedag volgden nog diverse vragen en meldingen vanuit het publiek naar identificatie van vondsten.

Uit deze studiedag is onder andere duidelijk gebleken dat er nog een grote nood is aan informatie over en duiding van het belang van erfgoed in de context van de Noordzee.

Hieronder een overzicht van de 10 presentaties van het programma gespreid over drie door pauzes gescheiden sessies.

Sessie 1 - Algemeen kader

- Voorstelling van het *SeArch project* (Tine Missiaen, Universiteit Gent)

De 'gotische zaal' van het Provinciaal Hof te Brugge tijdens de presentaties van de studiedag *Archeologie en Onderwaterlandschap* op 24/11/2014 (foto Aina Trias Verbeeck, © VLIZ)

- *The importance of submerged landscapes and underwater cultural heritage* (Geoff Bailey, University of York, UK)
- Wetgevend kader in België: wat zegt de wet over dit erfgoed? (Thary Derudder, Universiteit Gent)
- Het BCP door een geologische/archeologische bril (Maikel De Clercq, Universiteit Gent)

Sessie 2 - Case studies

- Het Nederlands perspectief: de 2de Maasvlakte en zijn archeologische schatten (Andrea Otte, Rijksdienst Cultureel Erfgoed, NL)
- *The UK experience in underwater heritage management* (Chris Pater, English heritage, UK)
- Prehistorische landschappen, bewoning, migratie en kansen voor onderzoek in de zuidelijke Noordzee (Luc Amkreutz, Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden, NL & Bjørn Smits, Rijksdienst Cultureel Erfgoed, NL)

Sessie 3 - Vondsten

- Scheeps- en andere wrakken (Sven Van Haelst, agentschap Onroerend Erfgoed)
- Fossielen (Jeroen Vermeersch, agentschap Onroerend Erfgoed)
- Strandvondsten (Marnix Pieters, agentschap Onroerend Erfgoed)

Varia

Jonas Danckers en Marjan Buyle

DIDACTISCH MUSEUM ARCHEOLOGIE: DE GIPSOTHEEK VAN DE KU LEUVEN GEHERWAARDEERD

Op 6 februari 2015 werd de maquette- en afgietselcollectie van de Onderzoeksgroep Archeologie van de KU Leuven opnieuw opengesteld voor het grote publiek. Het Didactisch Museum Archeologie (DMA), waarvan deze collectie deel uitmaakt, heeft een geschiedenis van meer dan 150 jaar, maar krijgt nu hernieuwde aandacht.

Het ontstaan van de eerste kern van het Didactisch Museum Archeologie (DMA) van de KU Leuven is te situeren in 1864. Op het eerste Katholieke Congres in 1863 was de wens uitgedrukt aan de Leuvense Universiteit een leerstoel vroegchristelijke archeologie op te richten die als wetenschappelijke basis kon fungeren voor de neogotiek. In september 1864 werd op het tweede Katholieke Congres in Mechelen dan ook een tentoonstelling over deze thematiek georganiseerd door neogotische boegbeelden Jean de Béthune en James Weale en kanunnik Edmond Reusens. Deze collectie van onder meer gipsen objec-

ten vormde de basis voor het eerste Museum vroegchristelijke kunst, het huidige DMA. Kanunnik Reusens, hoogleraar aan de Faculteit Theologie, van 1859 tot 1897 hoofdbibliothecaris en tevens geschiedschrijver van de Leuvense Universiteit, werd in oktober 1864 aangesteld als eerste Belgische professor vroegchristelijke archeologie. Tot 1869 was de collectie ondergebracht in het Pauscollege op het Hogeschoolplein, vanaf 1880 werd deze tentoongesteld in het Instituut voor Elektromechanica, dat tot 1899 naast het Pauscollege lag.

In 1904 werd professor Reusens opgevolgd door professor René Maere, die de naam van de collectie wijzigde in Museum voor Christelijke archeologie. Kanunnik Edmond Remy richtte in 1905 een Museum voor Klassieke Archeologie op en zijn opvolger professor Fernand Mayence breidde de collectie verder uit met onder andere objecten uit het mediterrane gebied. In 1913 werd op initiatief van rector Paulin Ladeuze een budget vrijgemaakt voor de inrichting van een Bijbels Museum, waar toekomstige theologen aan de hand van maquettes, een herbarium, opgezette dieren en archeologische objecten zich het dagelijkse leven in het Heilige Land ten tijde van Jezus beter konden voorstellen. Dit werd samen met het voornoemde Museum voor Klassieke Archeologie gehuisvest in het Spoelberchinstituut van 1912 aan de Krakenstraat. In deze jaren vóór de Eerste Wereldoorlog zag ook de Universiteit zelf heil in een museum als 'uitstalraam voor de instelling'.

De brand van Leuven, waarbij in de nacht van 25 op 26 augustus 1914 de Universiteitsbibliotheek in de Hallen in de as werd gelegd, is ook voor de Leuvense collectie archeologie onrechtstreeks van ontzettend groot belang geweest. Professor klassieke archeologie Mayence zette zich onmiddellijk na de brand in om de Duitse mythe van de *francs-tireurs* te weerleggen en zijn publicaties werden wereldwijd bekend. In het Verdrag van Versailles werd Duitsland verplicht het verloren gegane patrimonium van de Leuvense Universiteit te vergoeden. Zo werden een grote hoeveelheid afgietsels van Griekse en Romeinse beelden vanuit Berlijnse ateliers en enkele authentieke voorwerpen gerestitueerd. In maart 1920 besliste ook de Griekse Staat om voor 30 000 drachmen afgietsels te schenken aan de Leuvense Universiteit. Een deel van deze nieuwe aanwinsten werd al in 1925 geleverd en vulde de bestaande kleine verzameling van vóór 1914 aan. De meeste beelden arriveerden echter te laat

Didactisch Museum Archeologie van de KU Leuven (foto M. Buyle)

Didactisch Museum Archeologie van de KU Leuven (foto M. Buyle)

voor de feestelijkheden ter gelegenheid van 500 jaar Leuvense Universiteit in het academiejaar 1925-1926.

Na grondige herstellingswerken werd de uitgebreide archeologische collectie vanaf 1927 ondergebracht in de Universiteitshallen. De Griekse en Romeinse beelden, geordend door professor Mayence, werden opgesteld op de eerste verdieping. De collectie christelijke oudheidkunde van professor Maere werd tentoongesteld op het gelijkvloers. De collectie verwierf dus een prominente plaats binnen de Universiteit, al is er ook gesuggereerd dat de Hallen volgestouwd werden met deze beelden om zo de jaarlijkse organisatie van een handelsbeurs op deze locatie door de Stad Leuven praktisch te bemoeilijken.

In de nacht van 10 op 11 mei 1944 werd de achterhoek van de oude vleugel Krakenstraat van de Universiteitshallen vernield door een bombardement door de geallieerden. Een groot deel van de collectie bleef ongedeerd maar een collegelokaal van het toenmalig Hoger Instituut voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, een groot deel van het Museum Egyptische en Voor-Aziatische kunst en meer dan driekwart van de Romeinse afgietselverzameling werden tot puin herleid. Dit verklaart waarom de huidige collectie veel meer Griekse dan Romeinse beelden telt.

In oktober 1953 verhuisde het Hoger Instituut voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis naar het vroeger Elektromechanisch Instituut aan de Vlamingenstraat en werd ook een groot deel van de collectie overgebracht naar de zolderverdieping en de bibliotheek en verspreid over het hele gebouw. In de jaren '60 kreeg de collectie relatief weinig aandacht, al werd deze wel uitgebreid door artefacten uit bijvoorbeeld Italië en Griekenland die door KUL-archeologen zelf werden opgegraven of verworven of die als relatiegeschenken aan de Universiteit werden geschonken. Na de splitsing van de Leuvense Universiteit werd de archeologische collectie verdeeld tussen de Franstalige en Nederlandstalige tak van de Alma Mater. Na het afwerken van het Erasmushuis werd de 'Vlaamse' Leuvense collectie uit de Vlamingenstraat en wat zich nog in de Hallen bevond in maart 1975 overgebracht naar de kelder van het nieuwe Letterengebouw. De *Nikè* van Samothrakè bleef wegens haar grootte achter in de Universiteitshallen. De opstelling in de kelderruimtes van het Erasmushuis werd toen als een voorlopige oplossing beschouwd aangezien er dan nog plannen bestonden voor de bouw van een museumvleugel aan het nieuwe faculteitsgebouw.

Na de verhuis van de Franstalige Letterenfaculteit van de Vlamingenstraat naar Louvain-La-Neuve in 1979, kreeg de 'Fransstalige' gipsen beeldencollectie samen met het legaat Frans Van Hamme een prominente plaats in het nieuwe Universiteitsmuseum van Louvain-la-Neuve.

De collectie in Leuven werd tussen 1955 en 1986 verder uitgebreid door talrijke archeologische vondsten die professor Joseph Mertens aanbracht. Ze werd gebruikt voor praktijkoefeningen en verschillende thematische tentoonstellingen. In de jaren '70 werd de collectie nog vergroot met een aantal legaten, aankopen en bruiklenen. Vanaf 1986 bevindt een deel van de collectie zich in de gangen en kelders van het Monseigneur Sencie Instituut (MSI). Na het emeritaat van professoren Mertens en Reekmans, werd professor Arnold Provoost verantwoordelijk voor de archeologische collectie van de KUL. In de laatste twee decennia werd de collectie verder gebruikt voor didactische doeleinden zoals architectuurtekenen, vakken vroegchristelijke archeologie, practica ceramiek en glas en andere en voor verscheidene tentoonstellingen, binnen en buiten de KU Leuven. Sinds 2008 werd de ganse archeologische collectie door Bruno Vandermeulen digitaal gefotografeerd.

Het Didactische Museum Archeologie van de KU Leuven heeft een lange geschiedenis en haar diverse collectie, van replica's en gipsen beelden tot opgravingsmateriaal en originele artefacten, heeft een groot potentieel. Sinds 2013 zet de Onderzoeksgroep archeologie dan ook volop in op de herwaardering van het DMA. Een eerste stap van dit lange-termijnproject is de heropening van het keldermuseum Erasmushuis in februari 2015.

De verzameling gipsen beelden bevindt zich, op enkele uitzonderingen na, in vrij goede bewaringstoestand, ondanks de ongelukkige opstelling van de laatste jaren in te vochtige kelders. Sommige beelden ontbreken enkele kleinere onderdelen. Vele beelden van de collectie kregen in een bepaalde periode een afwerkingslaag in vernis, wellicht met de bedoeling om de onvolkomenheden en vervuiling te maskeren en ze meer te doen lijken op glanzend marmeren beelden. Dit vernis is in de loop der jaren zeer vergeeld en de beelden zouden winnen bij een conservatiebehandeling, waarbij dit vernis opnieuw wordt verwijderd. Prioritair voor hun behoud is dit echter niet, want dit gaat eerder om een esthetische ingreep. De originele gipsen beelden waren hoogstwaarschijnlijk zonder afwerkingslaag, wat hun het typische matte gips-uitzicht geeft, maar waardoor ze ook door hun porositeit uiterst gevoelig zijn voor stofafzetting en vervuiling.

De collectie bevindt zich in de Faculteit Letteren, Erasmushuis, Blijde Inkomststraat 21 in 3000 Leuven.
<https://www.arts.kuleuven.be/archaeology/dma>
 Open toegang: elke eerste woensdag van de maand, 10-12 u en 14-17 u.
 Ook mogelijkheid tot groepsbezoek na afspraak.
 Voor verdere vragen en afspraken: dma@kuleuven.be of tel. 016 32 50 50

Madeleine Manderyck

HISTORISCHE THEATERS IN NEWCASTLE EN LEEDS (ENGELAND)

Verslag van het bezoek aan enkele historische theaters in Newcastle en Leeds (Engeland) op 12 en 13 maart 2015. Organisatie door Europa Nostra, in het kader van het 7 Most Endangered programma: Bourlaschouwburg Antwerpen.

De Stad Antwerpen liet in 2013 een haalbaarheidsstudie uitvoeren om na te gaan op welke manier de Antwerpse Bourlaschouwburg kan aangepast worden aan de noden van het hedendaagse theater, zoals vooropgesteld door de huidige gebruiker, Het Toneelhuis. Uit de studie volgde het voorstel om de oorspronkelijk bewaarde theatermachinerie te verwijderen en om de zaal te verbouwen. Dit gaf vervolgens aanleiding tot de aanwijzing in 2014 van de historische theatermachinerie van de Bourlaschouwburg als een van *The 7 Most Endangered*.

Dit is een actieprogramma van Europa Nostra, dat aandacht vraagt en oplossingen zoekt voor bedreigde erfgoedsites over de hele wereld. In het kader van het *rescueplan* volgend op deze nominatie organiseerde Europa Nostra op 12 en 13 maart 2015 een bezoek aan enkele historische theaters in Engeland. Het doel was de mogelijkheden van historische theatergebouwen te verkennen. Het programma werd opgesteld door David Wilmore, Engels theaterhistoricus en consultant voor de restauratie van historische theaters. Hij koos voor theaters in Newcastle en Leeds, allemaal opgevat volgens het klassieke concept van het *théâtre à l'italienne* en begeleidde ook het bezoek.

De deelnemers waren Piet Jaspaert (Europa Nostra), David Wilmore (*Theatresearch, Historic Theatre Consultants*), Sofie De Leeuw (kabinet Minister-President Geert Bourgeois), Jan Rombouts (Stad Antwerpen, kabinet Schepen Filip Heylen), Frederik Boey en Carl Meeusen (Het Toneelhuis), Sofie Van Loock (Stad Antwerpen) en ondergetekende als vertegenwoordiger van het agentschap Onroerend Erfgoed.

Een eerste bezoek werd gebracht aan het *Theatre Royal* in Newcastle-upon-Tyne. Gebouwd in 1837 naar ontwerp van Benjamin en John Green werden de zaal en de theatermachinerie na een

brand herbouwd in 1901 door Frank Matcham, de bekende Engelse theaterarchitect. De monumentale neoclassicistische hoofdgevel met een imposante colonnade aan *Greystreet* bleef bewaard. Het gebouw is erkend door *English Heritage* als een *Grade 1 Listed Historic Building*.

Sinds een tiental jaar is hier een renovatieproject in uitvoering op basis van een masterplan dat de totaliteit van het gebouw en de werking omvat. Op die wijze worden elementen die nu nog niet kunnen uitgevoerd worden toch al ingepland. *English Heritage* bepaalt hoever de ingrepen en aanpassingen kunnen gaan. De fondsenwerving was een ingewikkeld proces waarbij de stedelijke overheid en het particuliere initiatief nauw betrokken zijn. Getuige daarvan zijn onder meer de naamgeving van zalen en foyer en de naamplaatjes op de zetels. De representatieve interieurs als de zaal, de foyer en de gangen werden zorgvuldig gerestaureerd met historiserende reconstructie van beschilderingen, tapijten, papierbehangsels, tegels, verlichtingstoestellen enzoverder, met veel aandacht voor de verbetering van de toegankelijkheid en voor het comfort van de bezoeker (zetels, sanitair, horeca, toegang voor minder mobiele personen). Het ingenieus hergebruik en de aanpassing van de oude verluchting- en verwarmingsconcepten aangevuld met hedendaagse technieken als warmterecuperatie en zonnepanelen, zorgen voor een hoog comfort voor de bezoeker.

De zaal in hoefijzervorm telt ongeveer duizendtweehonderd plaatsen verdeeld over vier verdiepingen. De neobarokgeïnspireerde stucdecoratie werd volledig herschilderd in wit en goud, zij het in een iets donkerdere tint omdat het theater vandaag veel meer uitgelicht wordt dan dat het geval was met de elektrische verlichting van 1901. Het theatermechanisme in de toneeltoren is verbeterd door een moderne trekkenwand met tegengewichten zonder permanente gemotoriseerde hijsfaciliteiten.

Deze worden aangevuld door gemotoriseerde punttakels/kettingtakels die naargelang de vraag kunnen verplaatst worden op de composieten rollenzolder. Met deze mobiele takels kunnen hogere puntlasten gehesen worden. Het metalen *grid* uit de jaren 1950 werd wegens overbelasting van het gebouw vervangen door een *grid* in kunststof. De voormalige toneelkelder dient voor opslag en bewaart slechts sporen van de oude machinerie, die in de jaren 1980 ontmanteld werd.

Het *Theatre Royal* maakt geen eigen producties. Op de affiche staan vooral musicals en theaterstukken. Bij het bezoek stond de musical *Shrek* op het programma. Aangezien de ticketverkoop wezenlijk is voor de financiering is een goed bezette zaal onontbeerlijk.

Vervolgens werd er een bezoek gebracht aan het *Tyne Theatre & Opera House* in dezelfde stad, eveneens een *Grade 1 Listed Historic Building* vooral wegens de aanwezigheid zowel van de historische theaterzaal als van een traditioneel theatermechanisme. Gebouwd in 1867 naar ontwerp van William B. Parnell was het de meer volkse tegenhanger van het *Theatre Royal*.

Al in 1911 werd het gebouw omgevormd tot een cinema. De theatermachinerie bleef gewoon bestaan omdat ze niet in de weg stond voor de cinema-inrichting. Heropend in 1973 door

Newcastle, *Theatre Royal* (foto M. Manderyck)

Newcastle, Tyne Theatre (foto M. Manderyck)

Newcastle, Tyne Theatre, Ondertoneel (foto M. Manderyck)

Leeds, Grand Theatre & Opera House (foto M. Manderyck)

een amateurtheater met aanvankelijk David Wilmore als technisch directeur, vonden er de laatste 10 jaar vooral commerciële producties plaats. Dit jaar zal er een nieuw project van start gaan met een andere uitbater. Het gebouw zal gerestaureerd worden en de internationaal gerenommeerde historische machinerie wordt opnieuw hersteld.

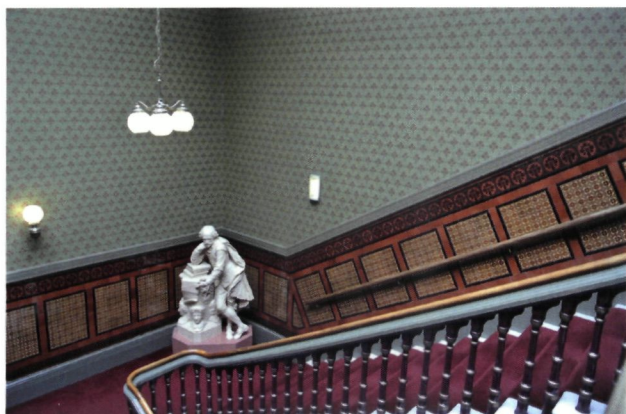
De machinerie heeft wel een hele geschiedenis meegemaakt. Na een brand in 1985 was het nodig om de toneeltoren en een gedeelte van het ondertoneel te herbouwen. Dit gebeurde onder leiding van David Wilmore, die het verwoeste gedeelte herbouwde naar het oorspronkelijke model. Dit werd uitgevoerd onder meer via een tewerkstellingsproject met voormalige scheepsherstellers, vertrouwd met hout en touwen. Tegelijk werd er in 1985 een modern trekkensysteem met tegen-gewichten ingebracht. Om zeker te zijn dat het oude en het nieuwe systeem gescheiden bleven, werd er voor gekozen om het historische mechanisme aan de linkerkant te plaatsen en het moderne rechts in de toneeltoren. Op die manier zijn oud en nieuw duidelijk afleesbaar.

Het Tyne Theatre is het enige bezochte theater waar de historische theatertechnieken nog aanwezig zijn. Er worden dan ook trainingen georganiseerd in het kader van de opleidingen voor theatertechnici en scenografen.

De volgende dag werd er een bezoek gebracht aan het *Grand Theatre & Opera House Leeds*, gebouwd in 1878 naar ontwerp van George Corson, een van de grootste operagebouwen in Groot-Brittannië en erkend als *Grade 2 Listed Historic Building*. Het eclectische concept, een mengeling van verschillende neostijlen, was gebaseerd op de grote Europese voorbeelden met een vroeg gebruik van beton en staal. In 1970 trok de *Opera North* er in.

Er was een omstandige toelichting door Ric Green, technisch directeur, over de geschiedenis, de werking en het restauratieproject dat circa 15 jaar geleden startte met een haalbaarheidsstudie en een *conservation managing plan*, zoals gebruikelijk in Engeland. De kostprijs bedroeg circa £ 31,5 miljoen en hoewel het gebouw als een *Listed Historic Building* erkend is werden de kosten in belangrijke mate via fondsenwerving gedekt. Aanpalend aan de theaterzaal is er de *Assembly Room* die door *Opera North* wordt uitgebaat en mooi gerenoveerd werd tot concert- en evenementenruimte. De indrukwekkende theaterzaal zelf telde oorspronkelijk tweeduizendvijfhonderd zitplaatsen en vierhonderd staanplaatsen, nu ongeveer twaalfhonderdvijftig. Ze kon op donderdagavond door de deelnemers aan het bezoek beleefd worden bij de balletvoorstelling *Romeo and Juliet* van Sergei Prokofiev. Het stuk werd gebracht met live orkest voor een volle zaal. Alles is voorzien voor maximaal comfort voor de bezoeker: aangename zetels, snelle bediening in de foyer en aan de omlopende gangen, vlotte toegankelijkheid, goede zichtlijnen ondanks de enorme hoogte en diepte van de zaal en een aangenaam binnenklimaat.

De oorspronkelijke theateruitrusting was in 1978 zeer compleet en had alle mogelijkheden, maar was vanaf de jaren 1970 in onbruik geraakt en werd spijtig genoeg toen verwijderd.

Leeds, Grand Theatre & Opera House (foto M. Manderyck)

Leeds, Grand Theatre & Opera House. Paintframe (foto M. Manderyck)

Leeds, Cities Varieties Music Hall (foto M. Manderyck)

Het ondertoneel doet vandaag enkel nog dienst als opslag. Net zoals in het *Theatre Royal* in Newcastle bleek dat geen ruimte geschikt voor efficiënte opslag. De toneeltoren werd een tiental jaar geleden opnieuw volledig vernieuwd met geautomatiseerde, computergestuurde trekken geleverd door Waagner Biro en laat een vlotte scènehandeling toe. Green lichtte toe dat de winst aan personeelsbezetting door de *computerflying* eigenlijk teniet gedaan werd door de hoge investerings- en onderhoudskost van de nieuwe installatie. Achter de scène kwamen bij het bezoek de specifieke problemen van een repertoiregezelschap met drie gelijktijdige producties naar voor. Zoals dat het geval is in elk theater is er hier veel creativiteit en technische vindingrijkheid nodig om alles op het juiste moment op de juiste plaats te hebben.

Vermeldenswaardig is het bewaarde *paintframe*, de oorspronkelijke wand om decorschermen te schilderen, samen met de windassen om ze te manipuleren.

De algemene planning en bepaalde keuzes werden in de loop van het renovatieproject vaak gemaakt in functie van de beschikbare financiën. Vorig jaar werd er zelfs nog een nieuw masterplan gemaakt. Hierbij blijft de fondsenwerving een belangrijk punt.

Het bezoek werd beëindigd in de *Cities Varieties Music Hall Leeds*, gebouwd in 1865 (architect George Smith) voor allerlei entertainment, erkend als *Grade 2 Listed Historic Building* en in 2012 gerestaureerd. De *music hall* beschikt nu over een zeer toegankelijke zaal van ongeveer vierhonderdvijftig zitplaatsen, telt drie niveaus met twee omlopende balkons en heeft een klein podium met een beperkte toneeltoren. Er is geen ondertoneel. De theatertechniek werd naar aanleiding van de restauratie volledig vernieuwd en is nu computergestuurd wat geleid heeft tot vele problemen bij de opstart. Deze infrastructuur blijkt nu duur in onderhoud. Problematisch zijn ook de nieuw ingebrachte technische installaties die zeer invasief zijn aangelegd zonder rekening te houden met de aard en schaal van het gebouw. Zij blijken onnodig ingewikkeld, wat eveneens leidt tot hoge exploitatiekosten.

Tot besluit kan gesteld dat het een bijzonder leerrijk bezoek was dat aantoont dat historische theatergebouwen aantrekkelijk blijven voor hedendaagse producties. De bezochte theaters brengen shows, balletvoorstellingen, muziekuitvoeringen en traditioneel toneel. De bezochte theaters in Newcastle en Leeds zijn niet helemaal te vergelijken met de Bourlaschouwburg. Met uitzondering van het *Tyne Theatre* in Newcastle bleef er in geen enkel theater zowel onder als boven het toneel een historische machinerie bewaard, wat wel het geval is in de Bourlaschouwburg. Hierbij moet er wel gezegd worden dat het weghalen van deze uitrustingen al lang geleden gebeurde en nu niet meer aan de orde zou zijn gezien de erkenning van alle theaters als *Listed Historic Building* door *English Heritage*. Dit gegeven bevestigt wel de uitzonderlijk grote erfgoedwaarde van de Bourlaschouwburg, waar het ensemble van de zaal én de theatermachinerie, bewaard zowel onder als boven het toneel, van een heel andere

schaal, kwaliteit en gaafheid zijn dan de bezochte Engelse voorbeelden.

Enkele realisaties in Engeland, waaronder het *Tyne Theatre* in Newcastle, maar ook in Richmond en Isle of Man, tonen aan dat historische theatermachinerieën net zoals industrieel erfgoed wel opnieuw in dienst kunnen gesteld worden. Ze zijn uitermate geschikt voor het genereren van effecten die eigen waren aan het 19de-eeuwse repertoiretheater. Het gebruik garandeert ook de goede bewaring, wat pijnlijk duidelijk geworden is in de Bourlaschouwburg waar er in 1993 gekozen werd om de oude theaterinfrastructuur wel te bewaren maar niet te restaureren en opnieuw te gebruiken. Vandaag ervaart Het Toneelhuis ze als nutteloos en als 'een sta in de weg'. Het is van belang dat waardevolle historische theateruitrustingen niet alleen geconserveerd worden maar ook opnieuw gebruikt, eventueel aangevuld met hedendaagse technieken. Inspirerend is zeker ook het inzetten van de bewaarde theatermechanismen voor opleiding en training van scenografen en theatertechnici.

Bij het bezoek aan de Engelse theaters werd er ook vastgesteld dat de voorhanden zijnde theatertechnische infrastructuur sterk verschilde van theater tot theater zodat de aanpassing van de decors bij het spelen op verplaatsing en bij het ontvangen van gastgezelschappen steeds nodig bleek. Opvallend bij het bezoek achter de schermen was dat, net zoals dat nu ook het geval is in de Bourlaschouwburg, de creativiteit en vindingrijkheid van de theatermakers zich niet beperkt tot wat er op de scène gebeurt. Het artistieke proces speelt zich evengoed af achter, op en onder de scène, zowel vóór, tijdens als na de voorstelling. Artistieke creativiteit en technische vindingrijkheid blijven noodzakelijk voor de realisatie van elke voorstelling.

Vooraf het bezoek aan het *Theatre Royal* in Newcastle toonde aan dat een zorgvuldige restauratie en renovatie leiden tot een kwaliteitsvol resultaat, basis voor het succesvol en budgetvriendelijk gebruik achteraf. Cruciaal was de intense samenwerking tussen de coördinerende architect (klein bureau, sterk betrokken bij de opdracht), de deskundige historische theaters én de theaterdirectie zelf. David Wilmore en andere contactpersonen benadrukten het aspect *empathy with the building* en *ownership* van de staf als noodzakelijke voorwaarden voor het slagen van het project. Zij zochten naar de balans tussen investeringskosten, onderhouds- en vervangingskosten en overheadkosten.

Aan de andere kant is de nauwgezette voorstudie en documentatie van gebouw, interieur en machinerie noodzakelijk voor een grondige kennis van het monument en van zijn mogelijkheden. Dat was van groot nut bijvoorbeeld voor het inbrengen van de nieuwe technische installaties die gebaseerd werden op de historische concepten zodat ze op een niet-invasieve en uitgekende manier niet storend zijn in de historische binnenruimte. Zij blijken bovendien ook zeer gebruiks- en budgetvriendelijk in exploitatie. Verder stond in Newcastle het zo optimaal mogelijk maken van het comfort en de beleving van de bezoekers voorop in het renovatieproject. Belangrijke aspecten daarbij waren de goede toegankelijkheid van het hele gebouw, het perfecte zitcomfort, de verzorgde historische interieurs met een hoge kwalite

teit van afwerking, de goede zichtlijnen en dito akoestiek, de voldoende aanwezigheid van goede sanitaire installaties, het vlotte horecagebeuren en het aangename binnenklimaat. In samenhang hiermee werd er ook gezorgd voor de optimalisatie van de theatertechnieken ten behoeve van de theatermakers en van de werknemers. Er werd gekozen voor een combinatie van handbediende en van geautomatiseerde trekken binnen de bestaande structuur van de toneeltoren, wat een werkzame installatie opleverde, die blijkbaar voldoening gaf. Opvallend was dat de Engelse theaters sterk inzetten op publiekswerking en ontsluiting, wat voor draagvlak en financiële middelen zorgt. Naar onze normen worden hoge inkomtprijzen ten belope van £ 40/70 gehanteerd, terwijl er toch een sterk gediversifieerd publiek, ook qua leeftijd naar de voorstellingen komt. Voor jongeren worden boeiende *Education projects* ontwikkeld om hen bij het theatergebeuren te betrekken.

Over de mogelijkheden om oude theatermachines te gebruiken voor hedendaagse voorstellingen organiseerde OISTAT, *International Organisation of Scenographers, Theatre Architects, and Technicians*, de niet-gouvernementele organisatie als wereldwijd netwerk voor theaterdesigners, -techniekers en -architecten, in Antwerpen een driedaags colloquium in Antwerpen *Wood and Canvas (and rabbit glue) in the Modern World*. Een verslag verscheen in de binnenkrant bij M&L 33/4, juli-augustus 2014.

Meer informatie vindt u via <http://www.europanostra.org/news/565/>

Beschermingen

Aukje De Haan

DE WESTELIJKE VALLEIFLANK VAN DE JEKER NABIJ KANNE

Op 29 april 2015 tekende de minister bevoegd voor onroerend erfgoed de definitieve bescherming van het landschap *De westelijke valleiflank van de Jeker nabij Kanne*. Door deze bescherming kan gericht worden ingezet op duurzaam behoud en beheer van dit unieke landschap.

De afgelopen jaren heeft het agentschap Onroerend Erfgoed wat betreft landschappen voornamelijk ingezet op het aanduiden (nu vaststellen) van ankerplaatsen uit de Landschapsatlas zodat deze gebieden via de Ruimtelijke Ordening omgezet kunnen worden naar erfgoedlandschappen. Dit proces is nog in volle

gang en begint haar vruchten af te werpen. Echter, voor sommige gebieden met uitzonderlijke erfgoedwaarden, zoals voor dit gebied het geval is, blijkt deze aanpak onvoldoende.

De bescherming heeft het actief behoud en beheer van dit unieke landschap als doelstelling.

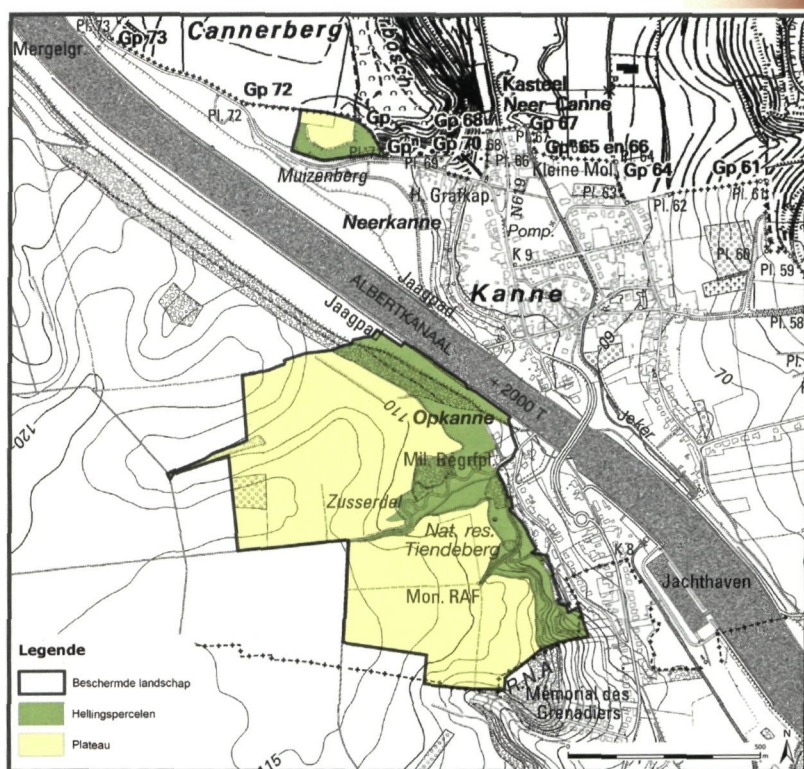
Het gebied waarover dit beschermingsdossier handelt, ligt ten westen van het grensdorpie Kanne, een deelgemeente van het Limburgse Riemst. Het landschap grenst in het noorden aan de Nederlandse gemeente Maastricht (deelgemeente Oud-Vroenhoven) en in het zuiden aan de Waalse gemeente Bitsingen (deelgemeente Eben-Emaal).

De bescherming van het landschap is opgesplitst in twee delen. Dit heeft te maken met de doorsnijding van de Jekerhellingen door het Albertkanaal. Ten noorden van dat kanaal is het enige intacte en gaaf bewaarde stuk helling met zijn overgang naar het plateau mee opgenomen in de perimeter: de Muizenberg. Ten zuiden van het kanaal ligt het grootste deel van de bescherming: de Tiendenberg en het aansluitende plateau.

De kern van de bescherming wordt gevormd door de eigenlijke Jekerhellingen, waaronder de zogenaamde Tiendenberg. Dit is de steile dalhelling van de Jeker, die zich hier tot wel 50 m diep heeft ingesneden in het plateau. Op deze hellingen dagzomen diverse geologische lagen, waaronder mergellagen. De specifieke abiotische factoren (bodemopbouw, het reliëf, (micro)klimaat, expositie,...) gecombineerd met een eeuwenlang intensief graslandbeheer geven het gebied een uitzonderlijke faunistische en floristische waarde. Nu de biodiversiteit zowat overal onder druk staat, is het gebied voor tal van soorten een refugium geworden. Uniek in Vlaanderen en van internationaal belang is het voorkomen van zeer goed ontwikkeld kalkrijk heischraal grasland. Hier komen tevens de enige kalkgraslandrelicten voor in Vlaanderen. Het faunistisch belang van het gebied wordt mee bepaald door het warme microklimaat. Uit onderzoek naar ongewervelden (spinnen, loopkevers, mieren, dagvlinders en sprinkhanen) is gebleken dat hier tal van zeldzame soorten voorkomen.

Het botanisch en faunistisch belang van de hellingsgraslanden kan niet los worden gezien van het historische beheer. De fauna en flora die vandaag aanwezig is, moet daarom gezien worden als een materieel relict van een lange agropastorale beheerstrategie. De gronden waren in gebruik als gemene graasgronden met hoofdzakelijk schapen. Dit type graslandbeheer was buitengewoon intensief. Bij langdurige warmte verdroorde de vegetatie en het stelselmatig verwijderen van elke houtige begroeiing versterkte het warme microklimaat aanzienlijk. De schrale graslanden raakten slechts tegen het midden van de 20ste eeuw in onbruik. Sinds 1988 wordt er een herstelbeheer gevoerd dat sterk geënt is op de historische beheersvormen waardoor het schrale grasland zich kon herstellen.

De verbinding tussen de bewoning in de vallei en de uitgestrekte landbouwgronden op het plateau loopt via zogenaamde kaveien. Dit zijn voormalige droogdalen met daarin diverse sporen die door mensen en dieren gebruikt werden als paden.

Beschermde landschap De westelijke valleiflank van de Jeker nabij Kanne, militaire begraafplaats (foto A. de Haan)

Mergelsteen als bouw materiaal werd in de streek ontgonnen door middel van een systeem van loodrecht op elkaar staande gangen en pilaren die zich meestal op een diepte van 6 tot 25 meter bevinden. In de stelsels zijn verschillende blokbrekers-technieken en ontginningsmethoden te onderscheiden.

Ook zijn in de gangen van de groeves op de wanden en plafonds verschillende inscripties achtergelaten. Gedurende meerdere eeuwen ontstond zo een massa aan cultuurhistorische informatie. De inscripties, aangebracht met houtskool of rood krijt, verschaffen ons gegevens over een verleden dat niet op een andere wijze werd overgeleverd. De groeves bieden ons bovendien een unieke kijk op de geologische opbouw van het landschap en van de paleontologie, het Maastrichtersteen is immers rijk aan fossielen.

De ontginning is het meest intensief van de 16de tot de 18de eeuw. Daarna nam de productie sterk af om volledig te verdwijnen in de jaren '60 van de vorige eeuw. De groeves werden daarna in beperkte mate voor de champignonteelt gebruikt. Langs de straat Avergat bevinden zich enkele 19de- en begin 20ste-eeuwse mergelwoningen, gedeeltelijk ingebouwd in de hellingsvoet. Deze woningen zijn ook van belang omdat ze ons een beeld geven van de omstandigheden waarin de bewoners van het Avergat vroeger leefden.

Instortingen in de groeves vormden steeds een gevaar. Op 11 mei 1926 stortte een deel van de groeve van de Muizenberg in, waarbij vijf mensen om het leven kwamen. Een monument nabij de grotingang herinnert aan deze gebeurtenis.

Het landschap kent ook nog verschillende sporen van het gevecht dat op 10 mei 1940 werd geleverd te Kanne en waarbij meer dan tweehonderd Belgische en een dertigtal Duitse soldaten sneuvelden. Zo is er de erebegraafplaats voor de Belgische soldaten die in Kanne sneuvelden. Bovenaan de helling staat 'Bunker O' die de brug over de Jeker moest controleren. Verder zijn er verschillende sporen van loopgraven op grote delen van de helling. Ook zijn er de resten van een Duits oorlogsmonument dat op de noordflank van het Zusserdel verscholen ligt in het struweel. De naam Duits Kruis herinnert aan het vier tot vijf meter hoge kruis dat vlak na WOII werd omgehakt door

het verzet. Recent werd er nog een gedenkplaat opgericht voor een Canadees gevechtsvliegtuig dat in de loop van WOII bij de Tiendeberg neerstortte. De loopgraven maakten samen met de bunkers deel uit van de Belgische verdedigingslinies langs het Albertkanaal, allen onder het commando van het naburige fort van Eben-Emael.

De Jekerhellingen zijn door hun steile en door droge dalen versneden helling ook in esthetisch opzicht markant. Op de steile Jekerhellingen domineren bloemrijke graslanden die een hoge belevingswaarde bieden. Bovenop de helling is er een imposant zicht op Kanne, Maastricht, het Albertkanaal en het aan de overzijde gelegen Plateau van Caestert.

Het beschermingsdossier werd onder andere opgesteld op basis van het artikel *De westelijke Jekerhellingen in Kanne (Riemst): eeuwenoud landschap in ere hersteld* van Jan Van Ormelingen, Hubert Bats en Gabriël Erens, gepubliceerd in M&L, jg. 26, nr. 4, 2007.

Joeri Mertens

1000 JAAR KRAAINEM IN 51 INVENTARISITEMS EN 13 BESCHERMDE SITES

Inventariseren en beschermen is een wezenlijk onderdeel van het erfgoedbeleid in Vlaanderen. Al enkele jaren is er daarbij een verhoogde aandacht voor de Vlaamse Rand rond Brussel.

Van 2010 tot 2014 werd de gemeente Kraainem geheinventariseerd en werden verschillende markante panden beschermd. Op die manier wordt 1000 jaar geschiedenis van deze kleine gemeente in de Vlaamse Rand tastbaar.

Algemeen

Kraainem wordt in het noorden begrensd door de E40 en in het oosten door de Brusselse Ring. In het westen ligt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, in het oosten Sterrebeek en Wezembeek-Oppem. In het zuiden zijn er de buurgemeentes Tervuren en Zaventem. De gemeente bestaat uit vier te onderscheiden delen met een eigen karakter: Hoog-Kraainem (noord-oost) ter hoogte van de kerk, Laag-Kraainem (noord-west) aan de samenvloeiing van de Kleine Maalbeek en de Woluwe, het verstedelijkte Stokkel en tot slot het zuiden van de gemeente ook bekend als het Park van Kraainem.

De ontwikkeling van de drie eerste woonkernen hangt duidelijk samen met de historische wegenstructuur. De oudste en belangrijkste wegen in Kraainem liepen allen ruwweg van oost naar west. De Keulse Baan, de meest noordelijke weg op het grondgebied van Kraainem, is ontstaan tijdens de Romeinse periode. In Stokkel is de Potaardestraat sinds eeuwen het belangrijkste. Beide wegen waren onverhard tot in de 20ste eeuw. Pas in de eerste helft van de 20ste eeuw werden de eerste noord-zuid-gerichte verbindingswegen aangelegd, meer bepaald de Koningin Astridlaan en de Baron Albert D'Huartlaan.

Kraainem heeft geen deelgemeentes en telt 2 parochies: de Sint-Pancratiusparochie in Hoog-Kraainem, en sinds 1968 de Sint-Dominicusparochie in het Park van Kraainem.

Hoog-Kraainem, de burcht-en-hofsite

De eerste naamsvermeldingen van de gemeente Kraainem zijn terug te vinden in oorkonden uit het begin van de 11de eeuw. Toch gaat de geschiedenis verder terug. Tijdens het Karolingische tijdperk (8ste-10de eeuw) bezat de Sint-Baafsabdij van Gent de hele noordelijke helft van Kraainem. De daarop volgende eeuwen veranderde het dorp regelmatig van eigenaar. In 1003 is er sprake van een dorp met een kerk: *crainham villa cum ecclesia* (Verbesselt, 1972). Kraainem was een typische hofparochie bestaande uit een burcht met kerk en een naastliggende hofsite. De burchtsite verdween. Wanneer de familie Boote in 1397 Kraainem koopt wordt de burcht niet meer vermeld. Enkel de *fossa castri* (grachten van de versterking) worden genoemd (Verbesselt, 1972). Samen met de hofkern vormen ze het hof te Crayenhem. In 1706-1709 werd de Steenweg Leuven-Brussel aangelegd. Kraainem lag daardoor niet langer aan de doorlopende weg en boette sterk aan belang in. Het kasteeldomein werd een zuivere landuitbating die pas in 1883 haar kasteellure terugkreeg.

Het huidige Kasteel Jourdain, beschermd als landschap op 3 maart 1976, ontstond toen de pachthoeve bij het Hof te Craainem in 1883 werd gekocht door de Brusselse dokter Delphin Gaillard-Vandecasteele. Hij trok het huidige eclectische kasteel

Kasteel Jourdain (foto J. Mertens)

op. Het kasteel dankt zijn naam aan Victor Jourdain, mede-oprichter van *La Libre Belgique* (1915), die in 1899 eigenaar werd van het kasteel. De noordoostelijke en een gedeelte van de noordwestelijke vleugel zijn restanten van de oude hoevegebouwen en hebben nog elementen die minstens tot de 18de eeuw teruggaan. De zuidwestelijke vleugel en het grootste deel van de noordwestelijke vleugel geven het beeld van een eclectisch, voornamelijk neotraditioneel uitzien, kasteel. Tot de eclectische periode behoren onder andere een fraai neorenaissance salon en de traphal in dezelfde stijl.

De kasteelgebouwen liggen in een gedeeltelijk ommuurd landschappelijk aangelegd park. Net voor de Eerste Wereldoorlog wist Victor Jourdain ook de pastorie op te nemen in zijn domein. Later werden ook de vijvers en de nu afgebroken watermolen aan de Molenstraat toegevoegd. In het park groeien zeldzame oude parkbomen als de Cappadocische esdoorn en de treuringko. Na de jaren 1980 werd het bomenbestand aangevuld met soorten zoals de tulpenboom, mammoetboom, watercypres, grijze walnoot en Amerikaanse eik met helgeel blad. De Sint-Pancratiuskerk, als monument beschermd in 1938 en het omgevend kerkhof, beschermd als monument in 2014, vormen het centrum van Hoog-Kraainem. Het oudste bewaarde deel van de kerk is de vermoedelijk 12de-eeuwse toren. Verschillende bronnen menen dat de onderbouw van de westertoren teruggaat op een slottoren of zelfs de donjon van het kasteel uit de 11de of 12de eeuw. In het interieur van de toren bleven kwartronde natuurstenen hoekpijlers bewaard, bekroond met teerlingkapitelen. Slechts één van de vier kapitelen behield de vroeg-romaanse figuratieve afwerking. Het gaat om een gestileerde *ramskop met grote gegraveerde horens, met op de achtergrond krulmotieven*. De dekplaat is voorzien van een dubbele rij ruitvormige geometrische versieringen.

De kerk leed herhaaldelijk onder oorlogsgeweld. Als gevolg daarvan bleef enkel het koor met zijn combinatie van kruisrib- en straalgewelf uit de eerste helft van de 16de eeuw bewaard. De Sint-Pancratiuskerk werd in 1770 grondig verbouwd onder leiding van architect Egide Culp. Tussen 1900 en 1906 kregen de koorvensters hun huidig uitzicht door het plaatsen van nieuw maaswerk terwijl de vensters van het schip de huidige neoromaanse vorm kregen.

Omheen de kerk ligt het deels ommuurde begraasd kerkhof. De hoofdingang heeft twee hekpijlers, bekroond met een hardstenen Lodewijk XV-vaas met guirlandes. Langsheen het toegangspad staan nog twee lindes die wellicht deel uitmaakten van een laantje dat toegang gaf tot het kerkhof. Van oudsher wordt de linde beschouwd als welkomst- en beschermboom. Op het kerkhof staan nog enkele verspreide 20ste-eeuwse graftekens, onder andere twee graftekens van de familie Jourdain en de obeliskvormige grafsteen van de familie Van Werveke, uit 1902. De pastorie dateert uit 1652 en werd op 3 maart 1976 mee beschermd als landschap. Het gebouw was als pastorie in gebruik tot circa 1906. Het pand bestaat uit twee bouwlagen en zes traveeën onder een leien zadeldak. Er is één dakkapel. De oorspronkelijke kruisvensters werden later, deels beluikte, rechthoekige vensters in natuurstenen omlijstingen.

De deuromlijsting in de achtergevel is gedateerd "Anno 1652" en heeft het IHS-monogram in de sluitsteen.

Het herenhuis Dézangrelaan 54 is een vrijstaand herenhuis opgetrokken in 1868 in een grote omringende tuin die aansluit bij het Park Jourdain. Het herenhuis maakt ook deel uit van de landschapsbescherming uit 1976. Het tweelaagse pand was een dubbelhuis van vijf traveeën met een centraal geplaatste voordeur. In de jaren 1930 werd het pand aan de rechter zijde met twee traveeën uitgebreid en grondig gemoderniseerd. Het dak wordt bekroond met een klokkentorentje.

Tot slot is er de gesloten hoeve aan de Kasteelweg nummer 2 / Pastoorkensweg nummers 2-4 en Steenweg Op Zaventem nummer 1. Het is een deels ommuurde hoeve bestaande uit twee parallelle vleugels met de nok dwars op de straat, ingeplant in een lichte helling. Al in 1867 had de hoeve grosso modo haar huidige uitzicht. De hoeve werd voor het grootste deel van de 19de eeuw bewoond door de landbouwersfamilie Goossens.

Aan de oostgrens van Hoog-Kraainem ligt het beschermde landschap van kasteel de Burbure. Het kasteel ligt te Wezembeek terwijl de bescherming van het park (landschap, 2001) zich ook uitstrekt over Kraainem. Het park werd begin 19de eeuw omgevormd tot een landschapspark. De beboomde beekvallei van de Vuilbeek werd daarbij als basis gebruikt. Het park herbergt een botanisch waardevolle voorjaarsvegetatie en een collectie moerascipressen uit het begin van de 19de eeuw.

Laag-Kraainem, woonkern aan de Maalbeek

Op de Ferrariskaart (1771-77) is duidelijk zichtbaar dat Laag-Kraainem vanouds de echte woonkern van het dorp was.

Laag-Kraainem dankte haar bestaan aan de samenloop van de Maalbeek en de Woluwe, en de overgang van de Keulse baan over deze rivieren. De bewoning concentreerde zich rond de Jozef Van Hovestraat en de Jef Thumasstraat die de verbinding met de Oude Keulse weg verzorgden. Het oude stratenpatroon en de kenmerkende landelijke dorps sfeer met bijhorende gebouwtypes als hoeves, woningen van notabelen en kleinere woningen bleven bewaard. De inventaris van het bouwkundig erfgoed registreert in de Jozef Van Hovestraat maar liefst 3 panden met een 18de-eeuwse kern. In de Jef Thumasstraat bleef één pand bewaard met een minstens 18de-eeuwse kern.

De hoeve in traditionele bak- en zandsteenstijl gelegen in de Jozef Van Hovestraat nummer 90-92 dateert uit de 17de of 18de eeuw en is een zeer opvallend pand in Laag-Kraainem. De renovatiewerken uit het midden van de jaren 1970 bestendigden de typologie van een hoeve. Het pand werd echter volgens de geest van de tijd gerenoveerd naar een geïdealiseerd beeld van een 17de-eeuwse hoeve. De gewenste authenticiteit om over te gaan tot bescherming is daardoor niet langer aanwezig.

Kraainem in de 19de eeuw

Door een verbetering van de verkeersinfrastructuur kende de industriële ontwikkeling van de Brusselse stedelijke agglomeratie navolging in enkele randgemeenten, en dat vooral in de textiel- en papierijverheid. Verschillende proto-industriële papiermolens werden gemoderniseerd en gemechaniseerd.

Ze voorzagen de hoofdstad van krantenpapier.

Het enige restant van die bloeiende industrie is De Villa, de voormalige directeurswoning bij papierfabriek Delcroix Nivelles, Denayerstraat 78. Het is een cottage-getinte villa, nu in gebruik als jeugdhuis De Villa. Het gebouw werd opgetrokken tussen 1908 en 1929. Jammer genoeg werd het pand intern dusdanig verbouwd dat een bescherming niet langer verantwoord was.

Stokkel, van landelijke woonkerk tot verstedelijk gebied

De Heren van Woluwe schonken in het begin van de 12de eeuw een grote hoeveelheid gronden aan de abdij van Heverlee die ze in cultuur bracht. Zo ontstond Stokkel dat zich grotendeels situeert op grondgebied van Sint-Pieters-Woluwe. Het vormde de aansluiting met het hertogelijk jachtgebied in het zuidelijk gelegen Zoniënwood. Historisch gezien staan Stokkel en Kraainem dus los van elkaar.

Vanaf de jaren 1860 trok de Brusselse burgerij steeds meer weg voor een dagje op het platteland of een zomerverblijf van langere tijd in één van de groene randgemeenten. Tervuren, Kraainem en Wezembeek-Oppem kenden veel succes, vooral na de aanleg van de Tervurenlaan in 1895 op initiatief van Leopold II, die Brussel met het koloniaal museum van Tervuren verbond. In 1863 werd een tramverbinding tussen Brussel en Stokkel aangelegd wat ervoor zorgde dat Stokkel vrij snel verstedelijkte. Nog hetzelfde jaar werd Stokkel een zelfstandige parochie. Vandaag sluit Stokkel architecturaal en stedenbouwkundig eerder aan bij Brussel dan bij het dorp Kraainem.

Het Park van Kraainem, residentieel ontspannen en wonen in de 20ste eeuw

Na de Eerste Wereldoorlog zette de uitwijking van inwoners uit Brussel zich voort. Zij vestigden zich vooral in gemeenten aan de binnenrand van de Brusselse agglomeratie. In een aantal randgemeenten vormden zich uitlopers. Dat gebeurde onder andere in Dilbeek, Wemmel en Kraainem.

Het weekendhuis uit 1911, Middenlaan 2, is een fraai voorbeeld van de eerste toeristische ontwikkeling van het bosrijke gebied. Het huis met cottage- en eclectische elementen werd gebouwd als *maison-de-plaisance* door ondernemer Hendrik Caron – De Wachter. De externe en interne organisatie van huis en tuin wijzen op de vrijetijdsfunctie en het publieke karakter van de site. Zo liggen terras en balkons aan de straatzijde van het huis. Het interieur heeft twee grote salons en een inkomhal, ideaal voor het ontvangen van gasten. Slaapkamers en personeelsruimtes zijn soberder uitgewerkt en duidelijk secundair binnen het ontwerp. Het huis en de tuin met zijn rotseerwerk werden als monument beschermd in 2014.

Pas tijdens het interbellum begon de aanleg van de Koningin Astridlaan (tussen Kraainem en Stokkel, 1935-37) en de Baron Albert d'Huartlaan (tussen Stokkel en de steenwegen op Mechelen en Brussel in het zuiden, 1928). Het waren de erfgenamen van baron A. d'Huart die onder de vorm van *la Société Immobilière de Stockel* de brede golvende laan aanlegden met het oog op de verkaveling van het bos van Stokkel. Het duurde niet lang eer het bos en de velden plaats maakten voor de eerste villa's.

Vooraf van de jaren 1950 werd het vroegere Stokkelbos in snel-tempo gerooid, verkaveld en door gegoede burgers bebouwd met vrijstaande villa's. In 1967 ontstond er de eigen parochie, met de Sint-Dominicuskerk (Heilige Dominicuslaan) als centrum. De Koningin Astridlaan, werd genoemd naar de in 1935 overleden Belgische vorstin Astrid van Zweden (1905-1935).

Ter herinnering aan haar werd een standbeeld met driehoekig waterbassin opgericht, temidden van een plantsoen. Het beeld van de hand van beeldhouwer Victor Demanet (1895-1964) heeft een art deco-vormgeving. De sokkel verjongt naar boven toe en vormt één zijde van het waterbassin dat oorspronkelijk was afgewerkt met blauwe mozaïeksteentjes. Het plantsoen wordt omzoomd door een laag, sierlijk smeedijzeren hekwerk op hardstenen basis. Het beeld met bijhorend plantsoen werd als monument beschermd in 2014.

Woning kolonel Serckx, Berkenlaan 37, werd in 1938 ontworpen door architect Willy Minnigh (Liverpool 1886 – Brussel 1975). Na de Eerste Wereldoorlog nam zijn praktijk een grote vlucht. Zijn oeuvre concentreerde zich op de woningbouw met een vormtaal die varieerde van cottagestijl, over art deco tot modernisme. Woning Serckx werd opgetrokken in art deco-stijl, meer bepaald de pakketbootstijl. De stijl ontstond uit de bewondering voor de oceaanstomers en is een stroming in de jaren 1930 die een 'terugkeer naar de decoratie' voorstaat. Elementen uit de scheepvaart als patrijspooten, gestroomlijnde vormen, terrassen en balkons, chroomelementen, buisrelingen en vlaggenmasten worden regelmatig gebruikt. De Woning Kolonel Serckx werd beschermd als monument in 2014.

De nabijgelegen Woning Brauns, Berkenlaan 43, werd ontworpen in 1950-51 door Renaet Braem voor zijn jeugdvriend en regisseur bij het Nationaal Instituut voor de Radio-omroep, Bert Brauns (1912-1996). De woning Brauns vormde een bijna letterlijke illustratie van de ideale woning volgens Braem: *"de schelp voor één familie, met daarbuiten het vreemde, het niet te beheersen, het vijandige geheel van de natuurkrachten en ook van de menselijke verlangens, behoeften en bedreigingen, waartegen we ons met wanden en daken zo goed mogelijk afschermen."* Met plastische volumes, beheerst door golvende lijnen, gaf hij hier voor het eerst concreet vorm aan een biomorfe benadering van de architectuur, die het rationele functionalisme van zijn debuutwerk doet evolueren naar een expressieve, organische bouwvorm. Het gebouw werd in 2003 als monument beschermd.

In de Blauwe Bosbessenlaan, nummers 18 en 18A, liggen twee villa's naar ontwerp van Roger Homez uit 1956-59. Hij ontwierp beide huizen voor zichzelf en zijn zoon Leonard. Voor zijn eigen woning ontving hij in 1959 een vermelding *Prijs van de Ven*. Beide panden werden in twee onderscheiden bouwlagen opgedeeld. Op de benedenverdieping waren functionele ruimtes gelegen, terwijl de woonfuncties zich op de eerste verdieping bevonden. Beide panden delen één tuin en dankzij grote glaspartijen werd de tuin sterk bij de woningen betrokken. Beide panden en de verbindende tuin werden als monument beschermd in 2014.

De woning Van der Schueren, Middenlaan 8 werd beschermd in 2008. Het pand werd opgetrokken door het echtpaar Guy

Woning kolonel Serckx in Kraainem, architect Willy Minnigh, 1938 (foto J. Mertens)

van der Schueren in de jaren 1970 naar ontwerp van architect Jacques Dupuis (Quaregnon 1914 – Mons 1984). De villa bestaat uit twee duidelijk onderscheiden vleugels, geïntegreerd in de helling van het terrein. In dit concept, gekenmerkt door de heldere aflezing van de samenstellende delen, weet Dupuis overtuigend vorm en symboliek te verenigen. De gevels zijn afgewerkt met een parament van gekloven betonblokken, met een fijn profiel als dakrand.

Een beeldbepalende site in het Park van Kraainem is het Instituut Henri Jaspar, Steenweg op Brussel 304, genoemd naar de oud-premier Henri Jaspar (1870-1939). Het instituut dat opgetrokken werd kort na de Eerste Wereldoorlog stond in de wijde regio bekend als opvangcentrum voor kinderen uit de sociaal lagere klassen uit de rand en Brussel. Het eerste gebouw uit 1919 werd in 1929 gesloopt en vervangen door een cottagegebouw. Tussen 1935 en 1947 volgden verschillende bouwcampagnes in modernistische stijl. De huidige bouw fysische toestand van het gebouw verantwoorde een bescherming niet langer.

Hoog- en Laag-Kraainem in de 20ste eeuw

Noordelijk Kraainem onderging tot aan de Tweede Wereldoorlog nauwelijks ingrijpende wijzigingen. Eén van de belangrijkste ingrepen was de bouw van het Klooster van de Visitatie in 1930. Na Expo '58 werd een kerk uit Vrolijk België in Kraainem heropgetrokken.

Het Slotklooster van de Visitatie, Hebronlaan 1, werd opgetrokken in 1928-1930 naar ontwerp van Dom Paul Bellot in zijn markante baksteenstijl met invloeden van art deco en baksteenmodernisme (Amsterdamse School). Het klooster van Kraainem dat dateert uit het laatste jaar dat Dom Bellot in ballingschap in Nederland verbleef (1921-28), is één van zijn weinige ontwerpen die in één campagne werden gerealiseerd. Het klooster is een schoolvoorbeeld van zijn architecturale principes waarbij vernieuwing vertrekt vanuit traditie. Met nieuwe materialen (gekleurde baksteen, gewapend en zichtbaar beton, paraboolbogen) geeft hij de eeuwenoude tradities van het middeleeuwse

monastieke leven vorm. Zijn ontwerpen leidden in de jaren '30 en '40 van de 20ste eeuw in Canada tot een architectuurstreking die zich het Bellotisme noemde. Het klooster van de visitatie werd als monument beschermd in 2014.

De kerk van de *Saint-Anthony's Parish*, Oudstrijderslaan, is afkomstig van de Expo '58. De door Yvan Blomme en José Vandevoorde in expostijl ontworpen kapel fungeerde als modelkapel in het futuristisch deel van Vrolijk België. Er werd moderne religieuze kunst getoond. Na afloop van de werldeftentoonstelling werd de kapel met een deel van de inboedel aangekocht door de zustergemeenschap Verbum Dei en heropgebouwd op hun domein aan de Oudstrijderslaan in Kraainem. De kapel werd in 2014 als monument beschermd.

Na de Tweede Wereldoorlog nam de verstedelijking van Kraainem een hoge vlucht met grote aandacht voor sociale huisvesting. Als opvallende realisatie in Kraainem geldt de Prinses Josephine-Charlottewijk. De wijk bestaat uit witgeschilderde koppelwoningen in omringende tuinen. Ter gelegenheid van de inhuldiging van de wijk in 1958 werd een borstbeeld van de Belgische prinses onthuld in haar aanwezigheid. Zowel het beeld als de volledige woonwijk werden ontworpen door architect Pierre Nassaux. Het beeld werd vervaardigd door kunstenaar Raymond Van Ormelingen. Het beeld en omringend plantsoen werden samen beschermd als monument in 2014.

Kraainem biedt nu, dankzij 51 inventarisitems, 3 geïnventariseerde architecturale gehelen en 13 beschermde sites, een sterk beeld van de evolutie van een landelijke gemeente met religieus-adellijke kern naar een residentiële gemeente in de Vlaamse Rand.

LITERATUUR:

Het artikel is tot stand gekomen op basis van de beschrijvingen zoals opgenomen in de *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*. De inventaris van Kraainem werd opgemaakt door Hans Thomas. Beschrijvingen werden aangevuld op basis van beschermingsdossiers, opgemaakt door Jo Braeken, voor het huis Brauns. De inventaris is raadpleegbaar op de website van Onroerend erfgoed.

Via de op de website aangeboden linken zijn tevens de beschermingsbesluiten terug te vinden, zie: <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

De inhoudelijke nota's bij de beschermingsdossiers van 2014 worden bewaard in het archief van Onroerend Erfgoed in Leuven.

VERBESSELT J., *De wording van de Parochiën (Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, deel XII)*, Leuven, 1972.

Tentoonstellingen

Rudy De Graef

SWEET 18. HEDENDAAGSE KUNST/MODE/DESIGN GEÏNSPIREERD DOOR DE 18DE EEUW IN KASTEEL D'URSEL

In Hingene vindt u het domein d'Ursel, met als zwaartepunt het kasteel dat in oorsprong teruggaat op het zestiende eeuwse *steyne huys* van Thibault Barradot. In 1556 wordt ridder Dierick van de Werve de nieuwe eigenaar, hij vergroot het gebouw met een nieuwe vleugel en een vrijstaande toren. In de eerste helft van de zestiende eeuw voert Conrad Schetz (1553-1632) werken uit aan het gebouw en het domein, zo worden er ondermeer grachten aangelegd en een tweede toren gebouwd en evolueert het gebouw naar een traditionele bak- en zandsteenstijl. In de jaren 1713-1714 laat graaf Conrad-Albert d'Ursel (1665-1738) het kasteel verbouwen door de Franse architect Jean Beausire.

Het kasteel krijgt dan zijn huidige barokke grondplan. In de periode 1756-1769 wordt het kasteel opnieuw grondig vernieuwd met behoud van de 16de- en 17de-eeuwse kern. Giovanni Nicolano Servandoni, een architect en decorateur uit Firenze, maakt hiertoe in opdracht van hertog Charles d'Ursel (1717-1775) een classicistisch ontwerp op. In 1994 komt het kasteeldomein in handen van de provincie Antwerpen. Nadien wordt het gerestaureerd onder leiding van architect Marc Vanhecke en in 2014 wint het kasteel de Vlaamse Monumentenprijs.

Het kasteeldomein is een uitstekend voorbeeld van een site die op een zeer (inter)actieve manier wordt beheerd. Het provinciebestuur van Antwerpen kan, mede dankzij de creatieve en deskundige aanpak van beheerder Koen De Vlieger en zijn team, bogen op een tot nu toe schitterend palmares. Naast een jarenlange gefaseerde restauratie, vond men steeds de tijd om er naast vele andere dingen kasteelfeesten te organiseren, ging de pianowestrijd *Primavera Pianistica Competition* er al twee maal door en konden (nog steeds!) geïnteresseerden er een bank adopteren. Door deze aanpak is het beheer van het kasteeldomein een succesverhaal geworden, een verhaal ook waarbij een heel breed publiek op een kwaliteitsvolle manier bij dit unieke erfgoed betrokken wordt.

Het nieuwste en absolute hoogtepunt van activiteiten die in en rond het kasteel georganiseerd worden, is de tentoonstelling *SWEET 18* die op 30 april feestelijk geopend werd. In deze expositie verbeelden vijftig nationale en internationale hedendaagse kunstenaars, modeontwerpers en designers de 18de eeuw, een belangrijke (bouw)periode in de kasteelgeschiedenis. Stuk voor stuk zijn het creatievelingen die op één of andere manier hun mosterd uit de pruikentijd halen. Op de tentoonstelling zijn er naast beeldhouwwerk, zoals *De Blikvangers* van Wim Delvoye,

Andreas Franke, uit de fotoreeks *The Sinking World: Sweet Babette* (2012)

Michaël Aerts,
Permanent-Irre-Levant (2008)

ook schilderijen te zien, zoals de op de film *Marie Antoinette* van Sofia Coppola gebaseerde werken van de Belgische Charlotte De Cock. Maar er is meer: buiten videoclippen van Madonna en Beyoncé, zie je er mode van de Japanse ontwerper Yohji Yamamoto tot de Belgische Walter Van Beirendonck en opera van Guy Joosten. Er zijn installaties, zoals de drijvende kanten kraag in de kasteelvijver van Isabelle Copet, porselein van Cindy Sherman en tekeningen-gravures van Zaza. Uit dit alles blijkt dat de 18de eeuw nog steeds een enorme inspiratie kan zijn voor contemporaine kunstenaars.

Een mooi voorbeeld is de sculptuur *Permanent-Irre-Levant* van Michaël Aerts. Het werk toont een omgedraaid borstbeeld van Louis XIV op een monumentaal voetstuk van zwarte flightcases. Het beeld refereert aan de tuinbeelden die Servandoni in zijn ontwerp voor het kasteel bedacht. Ander boeiend werk is er van de Oostenrijkse fotograaf Andreas Franke met zijn reeks *The Sinking World*. Hij stelde beelden samen van het verlaten scheepswrak Stavronikita en figuren in een achttiende eeuwse context. Deze oorspronkelijke 'collages' werden onderwater tentoongesteld op het schip, enkel te bezoeken door duikers. De inwerking van het water, koralen, sponzen en schelpjes transformeerde de beelden een tweede maal en leidde tot de huidige beelden, opgenomen in *SWEET 18*.

De tentoonstelling is overweldigend, het decor is schitterend en de scenografie van de Belgische Caroline Voet is uiterst gepast, kortom een must voor de liefhebber van kunst en erfgoed.

De ruimere omgeving van het kasteel is ook de moeite waard, op wandelafstand vindt u bijvoorbeeld het jachtpaviljoen de Notelaer.

U kunt *SWEET18* bezoeken van 1 mei tot 5 juli 2015, elke vrijdag, zaterdag, zondag en op feestdagen, telkens van 13 tot 18 uur in er rond Kasteel d'Ursel, W. d'Urselstraat 9, Hingene (Bornem). Er is mogelijkheid tot groepsbezoeken met afternoon tea op weekdagen. Tijdens de openingsuren van de tentoonstelling is ook de parkbar geopend. Er is een catalogus.

Het kasteel heeft ook een facebookpagina met regelmatige aankondigingen van nieuwe activiteiten en een driemaandelijks tijdschrift dat u gratis kunt aanvragen via de website of er kan downloaden.

Meer informatie:
info@kasteeldursel.be of 03 820 60 11
www.kasteeldursel.be

U vindt ook meer informatie via de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed:
Kasteel:
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/2002>
Jachtpaviljoen De Notelaer:
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/1996>
en in het artikel van Madeleine Manderyck, *Het kasteel d'Ursel te Hingene. Classicisme in de 18de en vroege 19de eeuw*, M&L 19/5, september-oktober 1991.

Marjan Buyle

CHAGALL

Het heel herkenbare oeuvre van Marc Chagall wordt gepresenteerd aan de hand van tweehonderd werken. Na een beginperiode waarin hij zoals menig ander kunstenaar invloeden van tijdgenoten opneemt, heeft hij al snel zijn eigen stijl gevonden. Zijn geboortedorp Vitebsk is alomtegenwoordig, evenals de verwijzingen naar zijn Joodse wortels. Zwevende figuren en de grote aanwezigheid van dieren zijn eveneens constanten. Zijn materiaalgebruik in de beginperiode is ongebruikelijk: olie op karton, olie op karton gekleefd op doek. De doeken zelf zijn ruw en hun textuur, amper bedekt door een dunne laag verf, speelt een rol in de perceptie ervan. Tijdens de oorlogsjaren plooit hij zich noodgedwongen terug op voorstellingen binnens-kamers: kleine portretten van familie en vrienden, interieurs, de dagelijkse huishoudelijke handelingen.

Origineel en vrij onbekend zijn de illustraties die hij maakte van de fabels van La Fontaine. Zijn voorliefde voor het weergeven van dieren maakt dit voor hem tot een gedroomd onderwerp.

Veel engelen op zijn werken, maar ook zonder vleugels laat hij zijn personages zweven. Vanaf WO II en vlak erna komt de gekruisigde Christus vaak in beeld.

Marc Chagall, *Ik en het dorp* (Brussel KMSKB, © SABAM Belgium 2015, foto J. Geleyns, Ro Scan)

De kleuren spatten van zijn werken, zelfs in de meest deprimerende oorlogs- en ballingschapsjaren: rood, groen en het typische Chagall blauw.

Zijn hele oeuvre blijft hij trouw aan de oude thema's: het liefdespaar, zijn geboortedorp, de joodse en christelijke godsdienst, natuur met veel bloemen, muziek. Wat dat laatste betreft was de koepelschildering van de *Opéra Garnier* in Parijs een gedroomde opdracht voor hem. Heel interessant in de tentoonstelling zijn de vele schetsen die aan de uiteindelijke uitvoering vooraf gingen. Hij begon eerst met een amper uitgewerkte schets in inkt op papier. Daarna volgen schetsen waarin hij de figuratie meer en meer uitwerkt, nog altijd in zwart-wit.

Dan komen de kleuren, eerst in grote kleurvlakken, dan meer en meer gedifferentieerd. Opvallend is dat hij de figuratie en de kleuren in zijn voorstudies volledig gescheiden houdt: in de kleurstudies is de figuratie afwezig, in de figuratie ontbreekt elke kleur. Een zeer leerrijke inkijk in het scheppingsproces.

Chagall maakte ook ontwerpen voor theaterkostuums, onder andere voor de *Vuurvogel* van zijn landgenoot Stravinsky. Van de theaterfiguren maakt hij kleine schetsen, waarin hij textiel, planten en stukjes papier verwerkt. Enkel in zijn allerlaatste werken wordt zijn stijl ietwat weker: de kleuren vermengen zich, de lijnen worden minder krachtig. In die laatste periode is zijn monumentaal werk voor theateropdrachten veruit het interessantste.

De tentoonstelling loopt tot 28 juni 2015 in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten aan de Regentschapsstraat 3 in Brussel. Open van dinsdag tot vrijdag van 10u tot 17u, in het weekend van 11u tot 18u. Gesloten op maandag en op 1 mei. Er is een wetenschappelijke catalogus beschikbaar.

"On m'appellera fou-tulipier, si l'on veut, mais je ne puis résister à mes palpitations de plaisir et d'admiration quand toutes ces belles plantes d'amateurs sévères sont dans toute la pompe de la toilette qu'ils exigent d'elles."

Anonymus, 1829

Vrij vertaald:

Men kan mij desgewenst een tulpen-gek noemen, maar ik kan niet weerstaan aan de rillingen van plezier en bewondering wanneer al deze mooie planten zich ontvouwen in de schoonheid die gedreven liefhebbers van hen verwachten.

- n°. 12 - een lelie 12 *primula veris* [sleutelbloem]
 n°. 13 - een plante *hepatica* - 1717 *blancos* 168 uut -
 1718 *animonien*
 n°. 14 - 1718 *jonkers* 103 uut
 n°. 15 - 1718 *communes* 178 uut
 n°. 16 - 1718 *communes* (doorgehaald) *jonkers* 168
 n°. 17 - een plante *hepatica* - 1718 *de todos generos*
 [allerlei soorten] 244 uut
 n°. 18 - een lelie vier *enghelsche potblommekens*
 n°. 19 - *communes* (doorgehaald) *jonkers* 108 uut
 n°. 20 - 1718 *communes* 210 uut
 n°. 21 - een lelie

Commentaar: hier vinden we ook weer overwegend tulpen, maar nu met een mix van andere bloemen zoals lelies, leverbloempjes (*hepatica*), anjers (*potblommen*) en anemonen. Meloenen, sjalotten en houtige gewassen ontbraken.

Zone C 1716

Transcriptie met interpretatie

- n°. 1 - een lelie 10 *primula veris* [sleutelbloem]
 n°. 2 - 97 *jonkers uutghedaen eenen abrico* - 1717 *jonkers* 116 *uutghedaen* - 1718 138 uut
 n°. 3 - 54 *blancos uutghedaen* - 1717 *blancos* 60 *uutghedaen* - 1718 *narantias* 60 uut
 n°. 4 - 103 *jonkers uutghedaen eenen abrico* - 1717 *ionkers* 109 *uutghedaen* - 1718 *blancos* 145 uut
 n°. 5 - een lelie 4 *enghelsche potblommen*
 n°. 6 - 40 *rubri uutghedaen* - 1717 *rubers* 60 *uutghedaen* - 1718 (*rubers*) 60 uut
 n°. 7 - 82 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 91 *uutghedaen* - 1718 *communes* 124 uut
 n°. 8 - 34 *blancos uutghedaen* - 1717 *blancos* 50 *uutghedaen* - 1718 *rubers* 66 uut
 n°. 9 - 87 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 80 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 100 uut
 n°. 10 - een lelie 6 *potblommen*
 n°. 11 - *silvercruyt* [zilverschoon of een andere soort van ganzerik]
 n°. 12 - een lelie 6 *potblommen*
 n°. 13 - 89 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 80 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 80 uut
 n°. 14 - 34 *blancos uutghedaen* - 1717 *blancos* 50 *uutghedaen* - 1718 60 (*communes*) uut
 n°. 15 - 88 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 74 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 100 uut
 n°. 16 - 40 *narantias uutghedaen* - 1717 *rubers* 60 *uutghedaen* - 1718 *narantias* 60 uut
 n°. 17 - *eenen abrico* 90 *jonkers uutghedaen* - 1717 *jonkers* 110 *uutghedaen* - 1718 *jonkers* 128 uut
 n°. 18 - een lelie 4 *enghelsche potblommekens*
 n°. 19 - *blancos* 87 *secundarios* 50 *crocus* - 1717 12 *communes*
 n°. 20 - *eenen abrico* 90 *ionkers uutghedaen* - 1717 *ionkers* 104 *uutghedaen* - 1718 *jonkers* 102 uut
 n°. 21 - een lelie 26 *ireas florentina*

Commentaar: er waren tulpen, lelies en andere bloemen. Meloenen, sjalotten en houtige gewassen

ontbraken, maar er werden wel tulpen vervangen door vier abrikoosbomen.

Zone D 1716

Transcriptie met interpretatie

- n°. 1 - *auricula*
 n°. 2 - 1 roode lelie 77 *simbolinen*
 n°. 3 - 40 *narantias uutghedaen* - 1717 *communes* 60 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 73 uut
 n°. 4 - 14 *fransche potblommekens*
 n°. 5 - *adam* [niet duidelijk : ofwel leverde een Adam die bloemen, ofwel kan het gaan om de volksnaam Adam-en-Eva voor de akoniet]
 n°. 6 - 78 *craijelooock*
 n°. 7 - 72 *craijelooock*
 n°. 8 - 64 *jonkers uutghedaen* - 1717 *ionkers queeuwen* 160 *uutghedaen* - 1718 *communes* 110 uut
 n°. 9 - *chalotten* - 1717 *blancos* 94 *uutghedaen* - 1718 (*blancos*) 139 uut
 n°. 10 - *fluweelen* [waarschijnlijk een soort uit de amarantenfamilie]
 n°. 11 - *springhcruyd* [kruisbladige wolfsmelk] 8 *potblommen*
 n°. 12 - *adam* [zie n°. 5]
 n°. 13 - *chalotten* - 1717 *communes* 88 *uutghedaen*
 n°. 14 - *africanders*
 n°. 15 - 64 *communes uutghedaen* - 1717 *communes* 72 *uutghedaen* - 1718 (*communes*) 105 uut
 n°. 16 - 45 *blancos uutghedaen* - 1717 *narantias* 45 *uutghedaen* - 1718 *rubers* 77 uut
 n°. 17 - 45 *blancos uutghedaen* - 1717 *narantias* 50 *uutghedaen* - 1718 *rubers* 84 uut
 n°. 18 - 8 *enghelsche potblommekens*
 n°. 19 - *rubri queeuwen uutghedaen* - 1717 *rubers* 50 - 1718 *blancos* 66 uut
 n°. 20 - 45 *marie uutghedaen* [tulpenvariëteit, minder waarschijnlijk hyacintenvariëteit] - 1717 *blancos* 65 *uutghedaen* 1718 (*blancos*) 75 uut
 n°. 21 - *auricula*

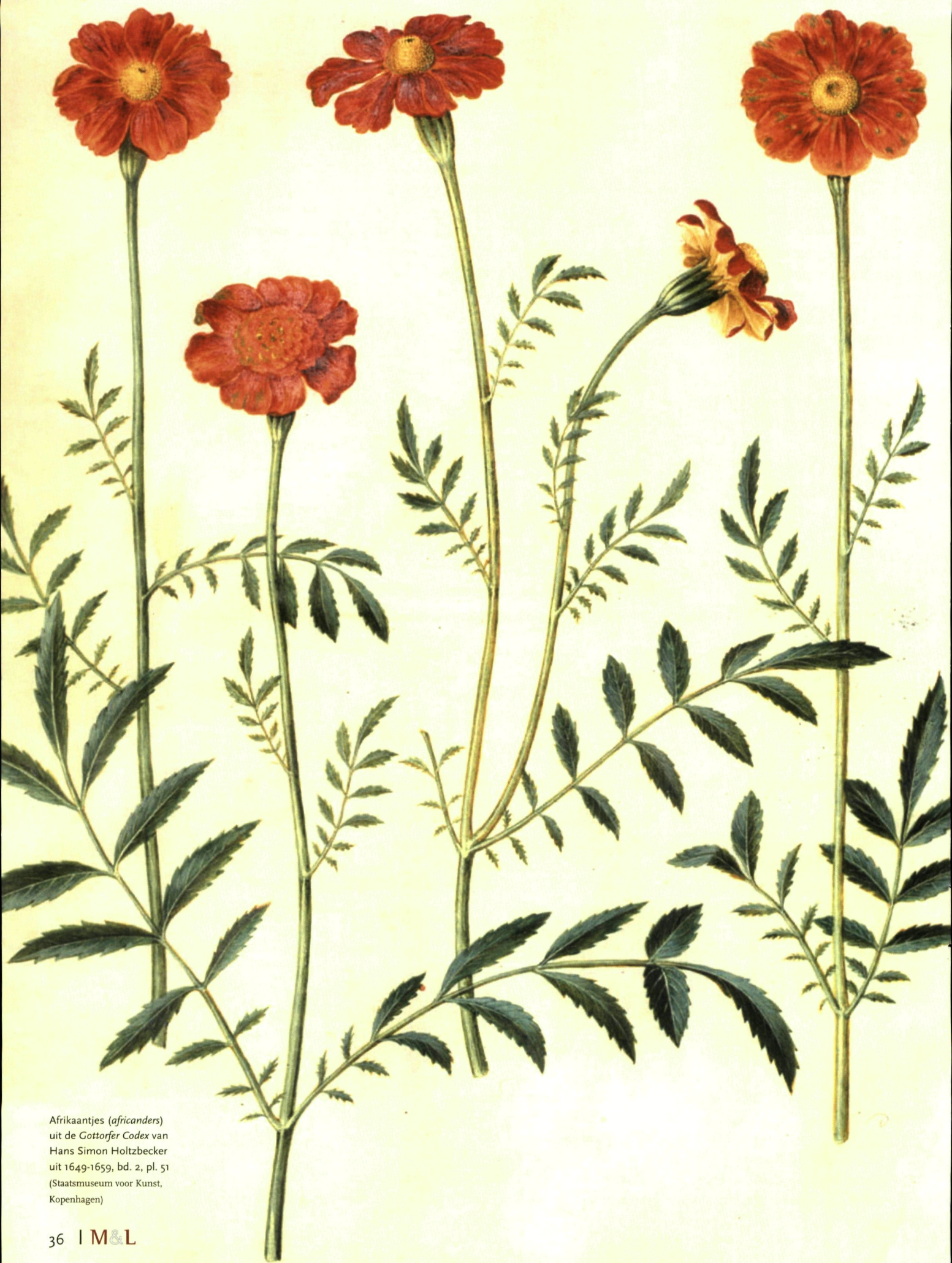
Commentaar: de eigenaar plantte en rooide veel tulpen en gebruikte een mix van andere bloemen, maar geen meloenen en houtige gewassen. Sjalotten en kraailook stonden er wél nog.

Zone A 1719

(de auteur schreef in werkelijkheid 1619!)

- n°. 1 - *auricular* / n°. 2 - *secundarios* / n°. 3 - *secundarios* / n°. 4 - *fransche potblommekens* / n°. 5 - *secundarios* / n°. 6 - *secundarios* / n°. 7 - *secundarios* / n°. 8 - *secundarios* / n°. 9 - *meloenen* / n°. 10 - *meloenen* / n°. 11 - *miserie* - *potblommen* / n°. 12 - *mechores* / n°. 13 - *meloenen* / n°. 14 - *meloenen* / n°. 15 - *narantias* / n°. 16 - *mechores* / n°. 17 - *mechores* / n°. 18 - *saffraen* / n°. 19 - *mechores* / n°. 20 - *mechores* / n°. 21 - *auricula*

Commentaar: meer dan de helft van de perken bevatte tulpen, voor de rest betrof het aurikels en

Afrikaantjes (*africanders*)
uit de *Gottorfer Codex* van
Hans Simon Holtzbecker
uit 1649-1659, bd. 2, pl. 51
(Statensmuseum voor Kunst,
Kopenhagen)

potblommen en een enkele keer krokus. Een rood peperboompje was het enige houtige gewas. Vier perken bevatten meloenen.

Zone B 1719

n°. 1 - een lelie *ireas florentina* / n°. 2 - blanco /
n°. 3 - *narantias* / n°. 4 - *communes* / n°. 5 - een lelie /
n°. 6 - *narantias* / n°. 7 - *anemonien*

Commentaar: vier van de perken bevatten tulpen. We vinden er ook twee lelies naast Florentijnse iris en anemonen.

Een siertuin met traditionele inslag of een kweektuin?

Deze Gentse tuin vertoonde een uitgesproken traditioneel karakter, vooral in zijn eerste aanleg. Zijn *parterre de pièces coupées pour des fleurs* gaat terug tot de 16de eeuw en was in de 18de eeuw nog steeds de parterrevorm om bloeiende gewassen aan te planten. Het was de eigenaar er niet om te doen een *parterres de broderie* of *parterres de gazon* aan te leggen en de bloeiende planten te verwijzen naar de *plate-bandes* rond die parterres zoals dit het geval was in de tuinen van de hoogste klassen van de maatschappij. Die inrichting vereiste immers grotere tuinpercelen die doorgaans in de stad niet voorhanden waren. Bovendien gebeurde het penetreren van nieuwe tendensen veel langzamer dan in onze tijd, een verschijnsel dat men ook bij de bouwstijlen vaststelt. Deze tuin was een tuin van nut en sier, de tuin van een plantenkweker waar de schoonheid ontstond door de perfect opgekweekte planten.

Was Mekeirle een eenvoudige tuinliefhebber, een man met groene vingers? Of verkocht hij tuinplanten? We weten het niet! Als het een kweektuin was voor eigen gebruik, beschikte hij misschien nog over een tweede tuin die bij zijn huis aansloot. Voor een kweektuin voor eigen gebruik pleiten ook de tulpen/hyacinten die hij van andere tuinliefhebbers had verworven, variëteiten die hij noemde naar de naam van de schenker: Antonius, Egidius (Gillis) en waarschijnlijk ook Adam. Tijdens de bijeenkomsten van broederschappen van bloemenliefhebbers zoals die van de Gentse broederschappen van de heilige Dorothea, tijdens een bezoek aan elkaars tuinen en bij tal van andere ontmoetingen, zullen hun kweekpogingen en -resultaten ongetwijfeld het onderwerp zijn geweest van hun gesprekken. In de 20ste eeuw bekloeg een tulpenautoriteit zoals Krelage er zich weliswaar over dat in het Zuiden de teelt van bloembollen uit zaad niet actief werd beoefend. Maar klopt dit wel? Wij denken van niet. Meer dan waarschijnlijk bestonden er in onze regionen geen concentraties van professionele mensen, zoals rond Haarlem, maar er was wel degelijk heel wat

hoveniersactiviteit. Krelage hield daarbij ook geen rekening met de kweekresultaten van de gewone bloemen- en plantenliefhebbers, die onder meer de Dorotheabroederschappen bevolkten. Die kweekactiviteiten zullen de Gentse liefhebbers ook wel hebben toegelaten hun budget te beperken en nieuwe variëteiten te kopen of te ruilen bij hun collega's. Maar het kan zeker niet uitgesloten worden dat Francies Mekeirle een man was die ook professioneel met plantenverkoop of plantenteelt bezig was. Bewijzen in deze of gene richting ontbreken echter. Aan het kweken van bloemen werd in het werk van Reyntkens trouwens heel wat aandacht besteed (9).

Wat het merendeel van houtige gewassen betreft, die werden *wild* gehouden of veredeld met gekweekt plantgoed: ze werden in het laatste geval vermoedelijk benut als onderstam waarop werd geoculeerd. Dit wijst op een actieve interventie van de eigenaar, tenzij hij gebruik maakte van de diensten van een beroepstuinier. In het geval van oculatie betrof het waarschijnlijk uitsluitend fruitbomen. Een flink deel van de fruitbomen/houtige planten stond tegen de tuinmuren, maar er is verder geen precieze informatie over beschikbaar. Het tuindagboek van de eigenaar verradt zijn hoofdaandacht voor bloemen, want zijn entactiviteiten spelen zich vooral af in 1710.

Ook de bloemen, voornamelijk de bolgewassen, werden zorgvuldig gekweekt, zowel uit zaad als uit bijbollen (*queeuwen*). Dit blijkt uit tal van details. Onder de bloemen kwamen de zes soorten voor die in de toenmalige tuinliteratuur vooral werden aangeprezen, namelijk de hyacint, de tulp, de aurikel, de anjelier, de ranonkel en de anemoon (10). De Gentse tuin is dan ook echt representatief voor zijn tijd. Opvallend hierbij is echter het groot aantal tulpen en hyacinten.

Bloembollen, een betaalbare luxe?

Zelfs bij kenners van de geschiedenis van de bloementeel is een eerste reactie bij het horen van de gegevens over de opeenvolgende tuinen van Francies Mekeirle: "*Dit is een story voor zeer kapitaalkrachtige lui. In een gewone burger tuin konden de bloemenliefhebbers zich zulks niet veroorloven*". De financiële rampen van de speculaties die in 1634-1637 leidden tot de tulpen- en een eeuw later tot de hyacintenrage, zijn niet vreemd aan deze reactie. Gelukkig laten er enkele prijslijsten toe de prijzen van bloembollen in het begin van de 18de eeuw in onze gewesten vast te stellen. Alle informatie is afkomstig van Richard Bradley in zijn *Dictionarium Botanicum* van 1728 (11). De prijzen leren kennen is de eerste stap, die moet

Tuintulpen

(uit HOLTZBECKER H., *op. cit.*, dl. 1, p. 42, detail) (Hamburg Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky)

worden geïllustreerd met een antwoord op de vraag hoe men zich de huidige waarde van de bollen dient voor te stellen. Een bijzonder handig middel hierbij behoort tot de webstek van het *International Institute for Social History* in Amsterdam waardoor onder meer de omrekening van de Hollandse gulden naar de huidige euro vlot mogelijk is (12). Hieruit blijkt dat 1 Hollandse gulden van het jaar 1722 in 2012 een 'koopkracht' zou hebben van 10,58 €, zodat de stuiver (een twintigste van de gulden) op heden dus 0,529 € waard is. Als men er rekening mee houdt dat de waarde van de Hollandse munt zowat 5 % hoger was dan de Vlaamse munt, speelt men op veilig door te stellen dat de koopkracht van 1 Hollandse stuiver van het jaar 1722 in 2012 gelijk staat met een halve euro.

De bedoelde prijslijsten illustreren dat de Gentse tuinliefhebbers uit de burgerij een ruime keuze hadden aan bloembollen voor aanvaardbare prijzen.

De leveringsvoorwaarden zijn niet bekend, maar zelfs al berekende een eventuele tussenhandelaar op de Gentse markt een surplus, toch kon een man als Francies Mekeirle zich heel wat interessant plantgoed permitteren.

Van de in totaal 631 tulpensoorten die Barend Cardoes uit Haarlem in 1722 aanbood, kostten er 196 de tegenwaarde van 2 € of minder, terwijl er aan de hoge kant 18 soorten waren die meer dan 100 € kostten. De allerduurste exemplaren werden aangeboden voor een tegenwaarde in huidige koopkracht van 300 € (*La Couronne de France*), 400 € (*Keizer Karel de VI*) en 1000 € (*Superintendent Romain*).

Cardoes bood in hetzelfde jaar ook tien assortimenten aan die bestonden uit pakketjes van 100 bollen met telkens 4 exemplaren van 25 tulpensoorten. Telkens berekenden wij ook het gunsttarief dat werd toegestaan. Voor bollen waarvan de stukprijs die niet in de hoger vermelde basislijst voorkomen, werd een schatting gebruikt; daarom is het percentage maar een benadering.

Ass.	fl.	€	/ bol in €	%
1	50	500	5,0	88
2	30	300	3,0	78
3	25	250	2,5	75
4	20	200	2,0	82
5	14	140	1,4	88
6	10	100	1,0	77
7	7	70	0,7	72
8	6	60	0,6	93
9	5	50	0,5	86
10	3	30	0,3	88

Ook hier zijn er vijf assortimenten waarvan elke tulpenbol 1 € of minder kostte, wat zeker binnen het vermogen lag van een burger die de tulpenteelt als hobby beoefende.

Dezelfde Barend Cardoes bood in 1721 ook 166 ranonkelsoorten aan. Vijftig ervan stonden 2 euro of minder geprijsd. De elf duurste soorten daarentegen kostten tussen 50 en 100 euro. De hoogste prijs werd gevraagd voor *Bizard Merveilleuse*, *Corypheus* en *De Faam*.

In de bloembollencatalogoog van Dirk Voorhelm uit Haarlem uit 1716 noteerde Richard Bradley in zijn *Dictionarium Botanicum* uit 1728 maar liefst 176 namen en prijzen van hyacinten. Hiervan waren er 59 soorten van 6 stuiver of minder bereikbaar; die zouden nu zowat 3 € kosten. Ook de 45 soorten van tussen 6 stuiver en 1 gulden, of dus minder dan 10 hedendaagse euro moeten bereikbaar zijn geweest voor de beurs van de gemiddelde liefhebber. Er kan worden aangenomen dat de duurdere soorten door

de rijkste burgerij en de adel werden aangekocht. De duurste waren de *Premier Noble* à 800 stuiver (400 €) en de *Incomparable* à 200 stuiver (100 €), beide enkele witte hyacinten. Het uitzaaien van een goed verzorgde hyacint vergde weliswaar jaren geduld en leverde vaak planten op met andere kenmerken, maar dat behoorde nu eenmaal tot de geneugten van de ware liefhebbers. Zij konden dan honderduit vertellen aan hun vrienden en bollen met hen ruilen. Krelage schreef hierbij als commentaar: “Uit de genoemde prijzen blijkt duidelijk, hoe begeerig de welgestelde bloemenliefhebbers waren om de fraaiste en zeldzaamste Hyacinten te bezitten. De Hyacint werd de modebloem en wist deze bevoorrechte positie gedurende de geheele 18e eeuw te handhaven, ten koste van de tulp en alle andere bolgewassen. Twintig jaar had de Hyacint noodig gehad om de eerste plaats onder hare zusters in te nemen. Van 1720 tot 1734 had de steeds toenemende vraag een voortdurende stijging der prijzen tengevolge, totdat in de jaren 1733-1736 een toppunt in den Hyacintencultus was bereikt” (13). Toch bleven de nefaste gevolgen van de hyacintenmanie veel beperkter dan die van de tulpenrage.

Naar een evocatie van Mekeirles tuin?

Met de gegevens uit het Gentse tuinboekje is het spijtig genoeg niet mogelijk om deze stadstuin van het begin van de 18de eeuw te reconstrueren, daarvoor zijn de gevonden gegevens te summier. Bovendien is onze kennis van de teeltwijze van toen veel te speculatief. Men zou dus genoeg moeten nemen met – in het beste geval – een toontuin die rekening houdt met de indeling in viermaal 21 perken en waarin vergelijkbare bloemen, struiken en fruitbomen uit meer recente tijden met hun zogenaamde verbeterde eigenschappen en hun actuele vormen de 18de-eeuwse planten, die niet meer voorradig zijn, vervangen.

Eindnoten

- (1) Stadsarchief Gent, Familiefonds handboeken nr. 327.
- (2) Naantjes zijn laagstammige bomen.
- (3) MOLLET A., *Le jardin de plaisir*, Stockholm, 1651: zie vooral hoofdstuk XI.
- (4) De auteur is Paul Van den Bremt, erfgoedonderzoeker landschap Onroerend Erfgoed, oprecht erkentelijk. Zijn bedenkingen waren bijzonder nuttig om de inhoud van de tekst te verrijken, vooral bij de interpretatie van bloemennamen. Ook de kritische vragen van Herman Van den Bossche, erfgoedonderzoeker landschap in hetzelfde agentschap, stimuleerden het onderzoek en verdienen een woord van dank.
- (5) REYNTKENS J.-B., *Den Sorghvuldighen Hovenier ende Oprechte Practycke ende Gront vande Wetenschap om Blommen te zaeyen, planten ende gouverneren naer de conste van de Hof-Bauwinghe*, Gent, 1676; ID., *Den Sorghvuldighen Hovenier ende Oprechte Practycke om Blommen te zaeyen, planten ende gouverneren naer de conste ede daghelijckse van de Hof-Bauwinghe*, Ghendt, 1695; ID., *Den Sorghvuldighen Hovenier ofte den Nieuwen Gendschen Bloemist en Arborist, Of Boomqueeker, Byvoegsel tot den Nieuwen Gendschen Bloemist*, Gent, 1791.
- (6) DODOENS R., *Cruydeboec*, Antwerpen, 1554; ID., *Histoire des Plantes*, Anvers, 1557: vertaling door Clusius; ID., *Cruydt-Boeck Remberthi Dodonaei, volghens sijne laatste verbeteringhe: met Bijvoeghsels achter elck Capitel uyt verscheyden Cruydt-beschrijvers*, Antwerpen, 1644; VAN DER GROEN J., *Den Nederlandtschen Hovenier*, Brussel, 1687; KOPS J., VAN EEDEN F.W., VUYCK L., LÜTJEHARMS W.J. en DE WEVER A., *Flora Batava*, 28 dln., 's Gravenhage, 1800-1934. Bijzonder nuttig waren de websites www.leesmaar.nl van www.plantaardigheden.nl.
- (7) Een mogelijke uitzondering is de vermelding van caneelblommen. Het zou kunnen dat de naam op kaneelrozen slaat, maar achter deze volksnaam kan ook boerenjasmijn schuil gaan.
- (8) CHOMEL N., *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundigen konstwoordenboek*, Leiden, 1768, 4, p. 2308-2309.
- (9) Bijvoorbeeld voor tulpen: REYNTKENS J.-B., *op. cit.*, 1695, p. 1-6.
- (10) KRELAGE E.H., *Bloemenspeculatie in Nederland: de tulpomanie van 1636-'37 en de hyacintenhandel 1720-'36*, Amsterdam, 1942, p. 147, met verwijzing naar VOORHELM G., *Traité sur la jacinte. Contenant la manière de la cultiver suivant l'expérience qui en a été faite*, Haarlem, 1762, p. 8.
- (11) BRADLEY R., *Dictionarium Botanicum: or, a botanical dictionary for the use of the curious in husbandry and gardening*, vol. 2, Londen, 1728.
- (12) [<http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>]
- (13) KRELAGE E.H., *op. cit.*, p. 145.

Daniël Lievois was historicus en overleed onverwachts op 29 december 2014

Tulpenkoorts: de historische tulpen- teelt in de Zuidelijke Nederlanden en de hovenierskunst van Francies Mekeirle

Paul van den Breemt

De hovenierskunst van Francies Mekeirle speelt zich af in het begin van de 18de eeuw. Toen speelde de tulp, net zoals in de voorgaande 17de eeuw een eersterangs rol in de siertuin. Waarom dit zo is, vraagt enige verklaring en een inleiding in de geschiedenis van de tulp in de hovenierskunst van de bloementuin. Dit hoveniersverhaal start dan ook met een tamelijk uitvoerige beschrijving van de opkomst van de tulp in de horticuultuur. Wat maakte deze bloem zo uniek? Hierna komen de technieken en de modes in de tulpen-teelt uit de 16de tot de 18de eeuw aan bod zoals die bekend zijn uit de historische tulpenliteratuur. Ten slotte volgt een verklaring van de wel zeer beknopte notities van Mekeirle. Maar een waarschuwing voor overdreven optimisme omtrent de volledigheid van de beschrijving van de toenmalige teelttechniek van Francies Mekeirle is hier op zijn plaats, want elke tulpenkweker had zijn eigen werkwijze en zijn eigen beroepsgeheimen!

Conrad Gessner, *Tulip*, 1559, aquarel.
Deze afbeelding maakt deel uit van de expo
Het rijk van de sultan in Bozar Brussel
(© Erlangen, Universitätsbibliothek Erlangen-
Nürnberg, Handschriftenabteilung)

De *Tulipa turcarum* uit Conrad Gessner,
Valerii Cordi Simesusii Annotationes, 1561, 4,
p. 213 r°

(Eigendom van de Belgische Staat, beheerd door
het Federaal Wetenschapsbeleid, permanente
bruikleen aan het agentschap Plantentuin Meise)

Caspari Collino Pharmacopœo
perissimo Seduni apud Vallesios, Conradus Gessnerus S. D.

ACCIDIT error quodam, ut pistor dum super aliquo è meo picturam stupidi thesauri pro his Cordi libris depingeret, has aliam numero quing. ad Cordi libris nō perscrutens, in firmis lignis expresserit. quod ne falsis saltem esset (nostrum enim stupidi quod medicamentum voluimus, ac cum confundi aut aliis falsis scindus, alim Deo largiente editum finem, nūquam con-
fitemur.) Cordi libris hic eas scripsit, et utrum hominem, optime ex charissimis in Cole-
line, mittere uoluit, tu enim inter Pharmacopœos eruditione excellis, et meum in Striptus ita-
stigma studium benigni iussu, communicanda subisti, ite que in patria tua herbarum fructu-
ma, non vulgaria tibi se offerunt. His igitur fructu interea, donec tandem uoluerim etiam De Fonti-
alibus indidit, et Germania medicata, iam dudum in tuum gratum uelociter, et propter duas co-
operantes interuallum librum abfoluere. Vale. Tiguri decimo Calend. Lemuri, iussu eius
M. D. LXX.

DE TULIPA TURCARUM

quibus itidem alia exterius paulo sunt, alia interior. Calce nullus. Causis est ceter
pedem alius. Folia in eo quaternis albicant, crassiuscula, foliola, duos palmos (id est
dignos octo) longa, Orchidei ferè foliorum figura, modicè recuruata margine,
(non adeo quidem ut pictura præ se ferat, quam antea expressim amicis cunctam
Aa ij

“Mi Clusi, & litteras tuas accepi, & cum iis thesaurum (ex animo sic appello) hortensem. Cariores mihi Bulbi illi Tuliparum selectarum, quos ad me mittis, quam si globulos totide(m) ex auro vel argento” (Vrij vertaald: Beste Clusius, ik heb je brieven samen met die tuinschat (en ik wik mijn woorden) goed ontvangen. De bollen van je selecte tulpen die je me hebt toegezonden, zijn voor mij meer waard dan dat ze uit puur goud of zilver bestonden) Justus Lipsius, 25 oktober 1587 (1).

Tulipa uit Rembert Dodoens, *Florum, et coronarianum*, 1568, p. 197
(Eigendom van de Belgische Staat, beheerd door het Federaal Wetenschapsbeleid, permanente bruikleen aan het agentschap Plantentuin Meise)

De tulpenteelt in de 16de tot de 17de eeuw

De eerste tulpen kwamen circa 1560 in Noord-West-Europa terecht (2). Ze werden ingevoerd uit het Ottomaanse rijk dat toen al een lange traditie had in het kweken van tulpen (3). Onder meer de Komense Vlaming Ogier Ghislain de Busbecq, in 1554-1562 gezant van de Weense keizer in Istanbul tijdens het bewind van de ‘Grote Turk’ Süleyman II de Pracht-lievende, speelde hierbij een belangrijke en misschien zelfs de hoofdrol (4). Maar ook andere Vlamingen droegen hun steentje bij. Een van de opvolgers van Ogier de Busbecq, de in Gent geboren Karel Rym, nam net zoals zijn voorganger tijdens zijn ambassadeurschap in het Turkse Rijk van 1570 tot 1574 de studie van de botanie zeer ter harte. Naast andere planten liet hij ook tulpenbollen invoeren, zowel voor de keizerlijke tuinen in Wenen en Praag als voor eigen gebruik in zijn botanische tuin in de Nederlanden (5).

Naast deze beide diplomaten telden de Lage Landen al in de jaren zestig van de 17de eeuw enkele andere tulpenbezitters. Tot de oudst gekende behoren de Mechelaars Joris Rye en Jean de Brancion en ook de eigenaar van het kasteel van Moerkerke, Karel van Sint-Omaars (6). De eerste tuintulp die een echte cultivarnaam (7) droeg zoals men die de dag van vandaag nog op bloemenmarkten tegenkomt, de *Varia Brakel*, stamt uit 1582. Het was een vroeg-bloeiende tulp uit de verzamelaarstuin van Jean de Brancion, ze had gemengde kleuren: wit, rood en geel (8). Cultivarnamen vond men in de 16de eeuw eerder mondjesmaat. Voordien en ook nog tot een stuk in de 17de eeuw was het de gewoonte de tulpen en ook de andere bloemen louter en alleen te beschrijven op basis van de kleur, bijvoorbeeld *purper-violet met witte canten* (9).

De drie voornoemde heren waren goede bekenden van de grote renaissancebotanisten Rembert Dodoens, Matthias de l’Obel en Charles de l’Escluse. Vooral deze laatste, vaak Clusius

genoemd, lag ongewild aan de basis van een ware tulpenrage vanaf het begin van de 17de eeuw, alhoewel hij niet de eerste was die ze beschreef en in zijn tuin kweekte.

Clusius als onverdroten verspreider van de tuintulp en als pionier van de tuintulpenteelt

In de jaren 1573-1576, toen Clusius hoveling en hofbotanicus (prefect van de keizerlijke tuin) was van de Roomse keizer Maximiliaan II, ging hij voluit experimenteren met bollen en zaden van tulpen. Zijn experimenteerwerk en latere proeven op tulpen liggen nog steeds aan de basis van de huidige indeling van de tuintulpencultivars in verschillende groepen, gebaseerd op het bloeitijdstip. Clusius onderscheidde de *Praecoces* of de *vroegbloeiende* tulpen (kleine kortstengelige tulpen), de *Serotinae* of 'laatbloeiende' tulpen (grote langstengelige tulpen) en de *Dubiae* of, letterlijk vertaald, *weifelende* tulpen waarvan de bloei en de grootte tussen beide eerder genoemde groepen viel (10).

Clusius voerde eerst en vooral zaaiproeven uit. Wanneer hij bij zijn eerste zaaiproeven als moeder-materiaal 'vroegbloeiende' tulpen gebruikte, stelde hij vast dat slechts weinig zaailingen van deze groep de kleur van de moederplant vertoonden: de meeste ervan gingen in verschillende kleuren over of degenereerden dikwijls naar het gele. Hij noteerde dat vooral de zaailingen van witte bloemvormen een zeer grote verscheidenheid in kleur (11):
"Zaden uit dezelfde vrucht, door mij persoonlijk ingezameld, en tegelijkertijd in de herfst in de aarde gebracht, hebben in de volgende lente enige plantjes gegeven, die na het 5de tot het 10de jaar (want sommige ontwikkelen zich vlugger dan andere) witte, witgevekte,

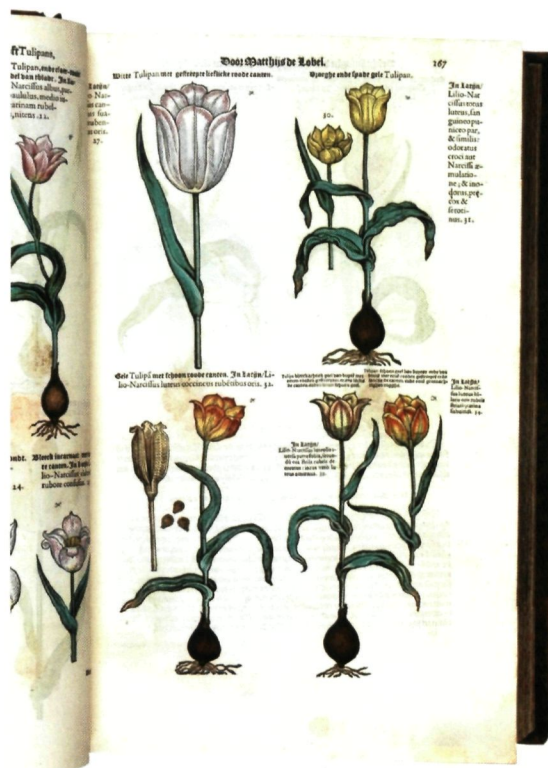
gele, geelgevekte, rode, roodgevekte, purperen en purpergevekte tulpen leverden" (12)

Bij de 'laatbloeiende tulpen' vond hij aanvankelijk weinig variatie in bloemkleur. Hij achtte ze in eerste instantie meer kleurbestendig. Bij nieuwe zaaiproeven in 1575 en 1576 met zaad dat hij van Ogier Ghislain de Busbecq had gekregen, was de kleurenvariatie veel groter dan bij zijn eerste zaaiproeven. De variabiliteit was dus niet alleen ontzettend groot bij de 'vroegbloeiende tulpen' maar ook bij enkele 'weifelende' en 'laatbloeiende' tulpen.

Latere zaaiproeven, ook door anderen dan Clusius uitgevoerd, zouden ook voor deze laatste groepen nog meer variatie opleveren. In de heruitgave van de *Herbarius oft Cruydtboeck van Rembert Dodoens* uit 1608 merkt de bewerker, Joost Van Ravelinghen, dan ook terecht op dat de laatbloeiende tulpen "eertijds soo vele verscheyden soorten van coleuren niet (hadden) als de Vroeghe. Maer den tijdt ende oefeninge heeft naederhandt anders gheleert." (13)

Clusius voerde ook met tulpenbollen experimenten uit. Hij stelde vast dat ze bijbollen (klisters) produceren. Hij plantte deze bijbollen en verkreeg hieruit exemplaren met dezelfde kleur als de moederplant.

Matthias de l'Obel beschreef in zijn *Kruydtboeck* in 1581 al meer dan 40 kleurvormen van tuintulpen uit tuinen en parken van meer dan twintig plantenliefhebbers, binnen het huidige België en Noord-Frankrijk (14). De meeste ervan behoorden tot de

ongemeen talrijke correspondenten van Clusius en ze hadden vaak plantenmateriaal van hem ontvangen. Bij de dood van Clusius in 1609 kwamen er al een veelvoud van de kleurvormen van 1581 in hun liefhebberstuinen voor.

Clusius speelde ook een belangrijke rol bij de opgang van de tulp in het huidige Duitsland en Engeland en op de eerste plaats ook in Nederland, nu het tulpenland bij uitstek. De strenge apotheker Walich Syvertsz uit Amsterdam, een onverbiddelijke calvinist, had nochtans zijn hart verpand aan de tuintulp, want hij was de eerste Nederlander die een tulp zag bloeien in zijn eigen tuin, vermoedelijk al vóór 1573 (15). Ook de Zeeuwse patriciër Johan van Hoghelande was een van de eerste Nederlandse tulpenbezitters, met ondermeer de vroege tulp *Le Drap d'or* of *Goudt lakene* tulp (16) die hij verworven had via de Mechelaar Joris Rye (17). Toch was het Clusius zelf die ongewild zorgde voor een doorbraak op grote schaal in de populariteit van het bolgewas toen hij in 1593 voet aan wal zette in Leiden en er de inrichting van de kort daarvoor opgerichte plantentuin verder uittekende. Tuintulpen verspreiden onder *echte plantenliefhebbers* door ruil zag hij wel zitten, maar het was zeker niet zijn bedoeling dat ze in een commercieel circuit terecht kwamen (18). Van in het begin zat het hem zeer hoog dat tal van personen met minder edele bedoelingen daar in Leiden uitermate opdringerig werden om toch maar bloembollen van hem te mogen ontvangen: “zovelen vragen mij erom”, schrijft hij, “dat als ik aan hun verzoeken zou willen voldoen, ik volkomen beroofd werd van mijn schatten en anderen rijk zouden worden” (19). Van zijn massale aanplant van tulpenbollen in de Leidse hortus gingen er de eerste jaren behoorlijk veel ten onder door muizen- en vraat, maar nog meer gingen er verloren door voortdurende diefstal. Hij werd er soms moedeloos van.

De Nederlandse tulpendieftje dijde in enkele decennia uit tot een tulpengekke met een absoluut hoogtepunt in 1637, toen voor sommige, extreem zeldzame tuintulpencultivars zoals *Semper Augustus*

enorme bedragen werden neergeteld tot meer dan duizend toenmalige guldens of *florijnen* per stuk en dit bleef niet langer beperkt tot een extreem klein kringetje van tuinliefhebbers. Na het 17de-eeuwse hoogtepunt in prijs, een voorbeeld van *windhandel* of speculatieve handel, zakten de prijzen echter snel tot een normaler niveau, maar specifieke zeldzame cultivars bleven bij de echte kenners ook later, zelfs tot de 19de eeuw, een hoge prijs halen (20). Op het hoogtepunt van de tulpengekke in 1637 waren er in Nederland ongeveer 500 verschillende tulpencultivars in de handel. De soms geringe kleurverschillen en de nogal primitieve naamgeving maakten het vaak moeilijk om ze van elkaar correct te kunnen onderscheiden (21). Bijna alle cultivars die toen iets te betekenen hadden waren bont gekleurde of *gebroken tulpen*, met andere woorden tulpen met meerdere kleuren en bij voorkeur fijn gestreepte of gevlekte cultivars. Eenkleurige tulpen, zoals die nu in de handel zijn, waren toen goedkoop. Ze werden, in het beste geval, gebruikt als *moedertulpen* in de hoop er snel fraai gestreepte bloemen uit te verkrijgen. De bontgekleurde cultivars van Clusius hadden dus school gemaakt en zijn sneer dat anderen van zijn tulpen wel eens rijk zouden kunnen worden, werd gaandeweg meer werkelijkheid!

“Hier te lande acht men de gevlamde / geveleughelde / ghespickelde / gehackelde / oft gesnippelde ende verscheyden-verwighe meest: ende sy gelden meest / niet die de schoonste oft aerdighste / maer die de seldenste syn; oft die eenen meester hebben / diese hoogh prijzen oft in weerden houden kan.” (22)

Tuintulpen of *les plus nobles ioiaux des sourians lardins* (22), vroege en bijzonder exclusieve exportproducten van de Zuidelijke Nederlanden

Waren onze noorderburen, na het ontstaan van de Republiek, goed op weg om een gidsland van de tulpen te worden, toch hadden de Zuidelijke Nederlanden hier in hoge mate toe bijgedragen. Dit kan alleen al afgeleid worden uit de toenmalige productie aan tuinliteratuur, hoofdzakelijk uit de ons omringende landen. Omdat de horticulatuur in het begin van de 17de eeuw bijna overal in West-Europa sterk aan populariteit had gewonnen en het niet alleen meer de adel was die zich voor de tuin-kunst interesseerde, maar ook de goeude burgerij, verschenen er immers op relatief korte tijd heuse bloemenboeken. Bij voorkeur waren die boeken versierd met talrijke fraaie platen van bloemen. De tulpen en ook de andere bolgewassen kwamen er ruim in aan bod. Zulke boeken zijn de voorlopers van de huidige plantencatalogi. Zo verschenen kort na elkaar Pierre Vallet's *Le Jardin du Roy très chrestien Henry IV* (Parijs, 1608), Emanuel Sweerts' *Florilegium* (Frankfurt-am-Main, 1612-14), Johann Theodor de Bry's *Florilegium novum* (Frankfurt-am-Main, 1612-1614), Basilius Besler's *Hortus Eystettensis*

Flora's Malle-wagen door Hendrik Pot, olieverf, 1640: allegorie van de tulpengekke (Frans Halsmuseum, Haarlem)

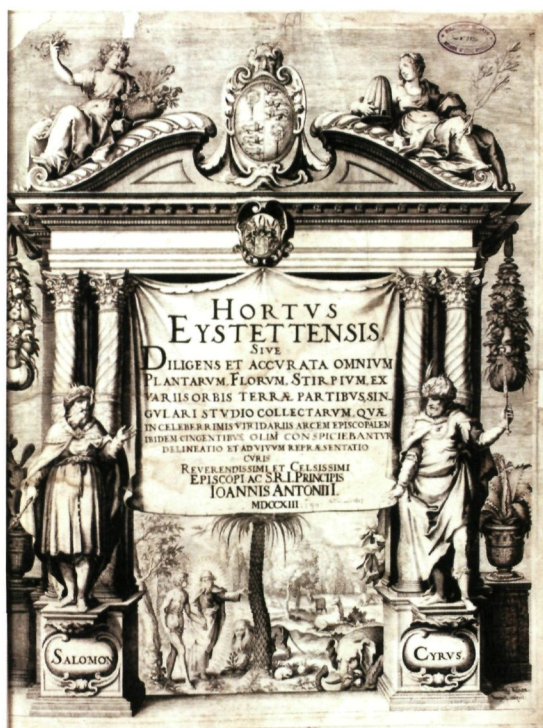
Jean Franeau, *Jardin d'Hyver ou cabinet des fleurs*, 1616

Portret van Pierre Vallet, auteur van *Le Jardin du Roy tres chrestien Henry IV*, uit de oorspronkelijke editie van 1608

Portret van Jean Robin, koninklijk tuinier van le *Roy tres chrestien Henry IV*, uit de oorspronkelijke editie van 1608

Basilius Besler, *Hortus Eystettensis*, 1613
(Eigendom van de Belgische Staat, beheerd door het Federaal Wetenschapsbeleid, permanente bruikleen aan het agentschap Plantentuin Meise)

Emanuel Sweerts, *Florilegium*, uitg. van 1631
(Eigendom van de Belgische Staat, beheerd door het Federaal Wetenschapsbeleid, permanente bruikleen aan het agentschap Plantentuin Meise)

(Altdorf, 1613), Crispijn De Passe's *Hortus floridus* (Arnhem, Utrecht, 1614) en Franeau's *Jardin d'Hyver ou cabinet des fleurs* (Douai, 1616).

Met uitzondering van de *Jardin du Roy* en de *Hortus Eystettensis* waren de auteurs afkomstig uit de Lage Landen: Sweerts was van geboorte een Noord-Brabander, de Bry was een naar Duitsland uitgeweken Luikenaar en een kennis van Clusius, Crispijn de Passe was een Zeeuw, die de drukkers-

stiel had geleerd in Antwerpen voordat hij ook al naar Duitsland was uitgeweken.

De jurist Jean Franeau, Waals-Vlaming en dus inwoner van de regio die toen la *Flandre wallonne* werd genoemd, was meer honkvast. Hij droeg zijn werk op aan Filips-Karel van Arenberg, zesde hertog van Aarschot en neef van Charles de Croÿ. Zijn boekwerk is één lange lofzang op de Zuid-Neder-

landse tuinkunst: bij de door hem beschreven tulpenvariëteiten zijn er namen zoals *Tulipe Brancion* en *Oleas Brancion*, genoemd naar de al eerder vernoemde Mechelaar en boezemvriend van Clusius, Jean de Brancion (24). In het werk worden steden zoals Brussel, Béthune, Rijsel en Doornik genoemd als plaatsen waar tulpen werden gekweekt (25). Charles de Croÿ zelf was ook een groot plantenliefhebber die tot de kennissenkring van zowel Clusius als de l'Obel behoorde.

Le Jardin du Roy Henry IV was in werkelijkheid geconcepieerd door diens koninklijke tuinier, apotheker Jean Robin. In de correspondentie van Clusius kan men lezen dat Jean Robin heel de Zuidelijke Nederlanden had doorkruist in 1602, op zoek naar geschikt plantenmateriaal voor de inrichting van zijn eigen botanische tuin en van de koninklijke tuin. Achtereenvolgens bezocht hij Doornik, Gent, Brugge, Antwerpen, Brussel, Bergen, Valenciennes en Cambrai en voordien had hij naar alle waarschijnlijkheid ook de tuinen van Rijsel/Lille en Atrecht/Arras al grondig verkend. In Doornik bezocht hij naast veel andere tuinen ook meerdere malen die van de apotheker (?) Jacques Plateau, een van Clusius' nauwe botanische vrienden. Plateau wantrouwde Robin: "*jay peu de fiance aux Francois* (sic)", berichtte hij aan Clusius. Hij liet dit bovendien duidelijk aan hem blijken met zijn vraag waarom hij zoveel plaatsen en personen bezocht en zich niet beperkte tot een bezoek aan één enkele plek of persoon. Het was voor Plateau een doorn in het oog dat Robin er op gebrand was om zoveel mogelijk gesprekken te hebben met een keur aan tuiniers (liefhebbers) uit onze contreien. Op die manier zou hij een eigen uitgebreid netwerk kunnen opbouwen van personen die hem van nieuwe planten en zaden konden voorzien. Waarschijnlijk kon hij hun hovenierskunst ook beetje bij beetje ontfutselen en er zelf lering en profijt uithalen voor de aanleg en het onderhoud van zijn eigen botanische tuin en van de koninklijke tuin. Ook Jacques Plateau had het dus niet zo voor concurrentiële en vooral commerciële netwerken. Maar precies de eerder bekrompen houding van Clusius' botanische correspondent maakt duidelijk dat zelfs na de val van Antwerpen en de voortdurende godsdienstoorlogen, met als gevolg ondermeer het vertrek van vele vooraanstaande tuinliefhebbers naar de ons omringende landen, de Zuidelijke Nederlanden voor de beroemde Jean Robin nog steeds de moeite waard waren op het vlak van de tuinbouw en de tulpenteelt (26).

De bisschoppelijke *Hortus Eystettensis* in Eichstätt tenslotte was niet alleen het werk van de apotheker Basilius Besler, maar ook van de arts en botanist Joachim Camerarius de Jongere, ook een goede

vriend van Clusius met wie hij veel plantenmateriaal uitwisselde.

Van al de genoemde werken kan dat van Emanuel Sweerts als een eerste handelscatalogus opgevat worden. Hij was van beroep een herborist die in Amsterdam woonde en hij had een fijne neus voor zaken. Hij verkocht bloemen en planten in zijn woonplaats en in Frankfurt en telde onder zijn klanten de Roomse keizer Rudolf II, de bisschop van Eichstätt Johann Konrad von Gemmingen en de Fuggerbankiers in Augsburg. Een concurrent van hem was de uit Antwerpen geëmigreerde, maar in Amsterdam wonende apotheker Petrus Garet. Diens broer was dan weer Jacob/James Garrett die als apotheker naar Londen uitweek en daar al vanaf circa 1577 een grote rol speelde in de ontwikkeling van de tulpenteelt. Beide uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstige broers waren correspondenten van Clusius en Jacob Garet was bovendien een goede vriend van Matthias de l'Obel (27).

Een modebloem zonder weerga en een wonder van de natuur

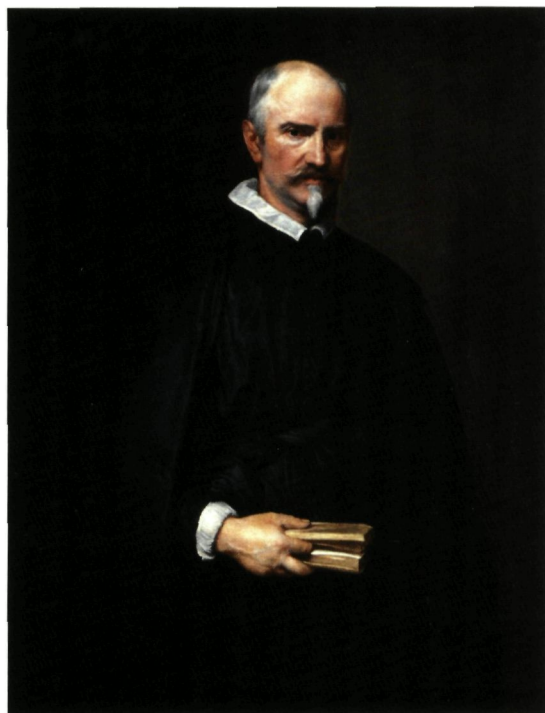
"... ita Deus in istis floribus admirabilem suam potestatem ostendit." (28)

De tuintulp werd tussen 1600 en 1620 een modebloem dankzij de onvoorspelbare kleurveranderingen met als gevolg de steeds wisselende zeldzame cultivars. Ze bleef dit tot een stuk in de 18de eeuw, wanneer afwisselend of gelijktijdig de hyacinten, de anemonen, de tuinanjers en de aurikels de sterren werden van het bloemenfirmament. De roem van de tuintulp bleef niet beperkt tot de Zuidelijke Nederlanden en de aangrenzende Nederlandse Republiek. Snel vielen ook Frankrijk, Engeland en

Tuintulpen van de hand van Hans Simon Holtzbecker: uit de *Gottorfer Codex* (1649-1659), bd. 1, pl. 55, een vierdelig plantenboek voor planten- en tulpenfanaat hertog Frederik III van Schleswig-Holstein-Gottorf (Staatmuseum voor Kunst, Kopenhagen)

Kanunnik Antoine de Tassis, hier in 1634 geportretteerd door Van Dyck, was een groot tulpenbewonderaar (Liechtenstein Museum)

delen van het huidige Duitsland voor de onvoorspelbare verleidster. De toegenomen populariteit zou op korte tijd leiden tot de stijgende en later zelfs waanzinnige prijzen voor de meest exquise tulpenvariëteiten en die tulpengekte bleef ook niet uitsluitend beperkt tot de Nederlandse Republiek (29). Zo schrijft Franeau in zijn *Jardin d'Hyver* over een bijzondere Brusselse tulp: "*qu'un blanc bordé de noir, quelque personnage m'assuré l'avoir veu l'année 1615 en Bruxelles, lequel fut vendu pour bon pris de deniers: s'il est ainsi c'est un chef d'œuvre de Flore.*" (30)

Twee tulpen door Jacob Marrell, 1637. Marell was een Duitse schilder die tijdens de Nederlandse tulpengekte in Utrecht werkzaam was

In 1633 kocht de Antwerpse kanunnik Antoine de Tassis via Hendrik I de Boys, een Antwerpse bloementrafikant, een partij van 14 *verscheyden tulpanen* voor een bedrag van ruim 577 gulden. Bij dat tulpenassortiment zaten dan ook enkele klinkende namen zoals de *Anvers* (45 gulden), de *Gouda* (86 gulden), de *Van Dyck* (93 gulden), maar vooral de *Viceroy* (163 gulden). De tulpen waren afkomstig van de zoon van Hendrik I de Boys die in Rotterdam woonde. De leveringen waarvoor de Tassis diep in zijn zak had getast en reeds een groot deel van het geld had betaald, bleken echter nagenoeg waardeloos, want de tulpen beantwoordden niet aan de bovenvermelde variëteiten. Daarom liet de kanunnik in het bijzijn van de bloementrafikant, een notaris en twee getuigen de bloemen bij de wortel uittrekken om ze te kunnen teruggeven en hij eiste de reeds betaalde koopsom van ruim 402 gulden van de Boys terug (31). In 1637, op het hoogtepunt van de Noord-Nederlandse tulpengekte, ontpopte dezelfde Antwerpse kanunnik zich ongegeneerd tot een echte bloemenspeculant: hij verkocht voor 15 000 gulden afzetsels van tulpen uit zijn tuin aan andere bloemenliefhebbers. Maar jammer genoeg voor hem kwamen de kopers de bloemenkoopwaar afhalen noch betalen (32).

Ook al in 1637 had een Portugese koopman in datzelfde Antwerpen 45 tulpenbollen gekocht voor de enorme som van 80 000 florijnen: "*wer schreyet da nicht aus?*" verzuchtte een verontwaardigde jezuïet (33). En wat te denken over nog enkele minder betrouwbare, maar toch wel hardnekkige berichten? Die hebben het over een prijs van dertig

Semper Augustus was de duurste tulp ooit tijdens de Nederlandse tulpengekte (uit KRELAG, *Drie eeuwen bloembollenexport*, 1946, p. 470)

Tableau van 2 aardewerktegels met tinglazuur, voorstellende een tulp, ca. 1630-1650 (Nederlands Tegelmuseum)

duizend frank voor één enkele zeer bijzondere tulpenbol met de gekke naam *Brasserie*. Hoe de tuintulp aan die naam kwam? Een eigenaar van een brouwerij ruilde zijn bedrijf in voor de tulp. Als plaats van het gebeuren wordt de omgeving van Rijsel genoemd. Een vrijwel identiek verhaal bestaat over een molenaar die in 1608 zijn molen inruilde voor de tulpenbol *Mère brune*. Een stadslegende of werkelijkheid? Dat dergelijke verhalen de ronde deden, bewijst in elk geval dat het bezit van zeldzame tulpen ook in de Zuidelijke Nederlanden tot de verbeelding sprak (34).

De tulpenteelt floreerde als nooit tevoren en kwekers en handelaars vroegen aan kunstenaars hun fraaiste bloemen te aquarelleren, vooral om de verkoop ervan te stimuleren. Aanvankelijk ging het nog om losse bladen. Vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw zorgde de uitgave van diverse gespecialiseerde tulpenboeken met tulpentekeningen in aquarel of gouache, gemaakt in opdracht van tulpenkwekers of als prestigeobject van rijke, voornamelijk adellijke tuineigenaren nog voor een verdere toename van het prestige van de tulp (35). Zeldzame tulpenvariëteiten werden mede daardoor een exclusief

1 Vaas met tulpen door Andries Daniels en Frans Francken de Jonge, ca. 1620-1625 (Museo de Bellas Artes de Bilbao)

2 Bloemenmedaillon met madonna en kind door Daniel Seghers (Nationaal museum van westerse kunst, Tokyo)

3 Emblematabundel: *Sinnepoppen* van Roemer Visscher, Amsterdam, 1614

4 Tulpenpamflet op de tulpengekte Toneel van Flora, 1637

Allegorie op de tulipomanie door
Jan Brueghel de Jonge, ca. 1640
(Oostenrijk, privé-collectie)

Fragment uit ENGELGRAVE,
Caelum empyreum, 1670, dl. 2,
p. 485.

Cælitibus conspectus est. Inter tulipas, antophili suo quamque indigitant nomine: *La vefue, le viceroy, le Paltot madame, la flagellée, la plumachée, loleas, &c.* Una inter illas vocatur, *nonparelle*. Talis Virguncula nostra: *Nec primam similem*

hebbeding. Ook de wat minder gefortuneerden kwamen aan hun trekken door zich 'tevreden' te stellen met bloemenschilderijen of bloementegels waarop hun favoriete, maar voor hen onbereikbare tulpenvariëteiten waren afgebeeld.

Zodoende voelden ze zich toch een beetje eigenaar van een curiosum van de natuur, want een schilderij en zeker een tegel was in het geval van die toptulpen een stuk goedkoper dan het botanische origineel!

In zijn tijd was een van de meest gereputeerde bloemenschilders uit de Zuidelijke Nederlanden de Antwerpse jezuïet Daniel Seghers, een leerling van Jan Breughel de Oude. In zijn bloemenguirlandes

Vanitastafereel met tulp, schedel en zandloper door Philippe de Champaigne, 1644
(Musée de Tessé, Le Mans)

nam hij regelmatig tulpen op, het was in hoofdzaak gericht op devotionele kunst. Of hoe de tulp door de katholieke kerk werd geconsacreerd ...

Tulpen doken ook op in de emblematische literatuur: de Nederlandse tulpenpamfletten van de eerste helft van de 17de eeuw waren in meerderheid gericht tegen de tulpengekte en doorgaans opgesteld in een streng puriteinse en sterk polemische stijl.

De tulpenfanaten werden erin afgeschilderd als aanhangers van de heidense godin Flora, als narren en een enkele keer als apen of minstens als decadent levende wezens die alleen uit waren op eigen geldgewin. Maar de Antwerpse jezuïet Hendrik Engelgrave gebruikte een totaal andere symboliek: hij noemt een aantal exclusieve tulpenvariëteiten in zijn *Caelum empyreum*, een emblemenboek over de 'derde hemel' of hemel der engelen en gelukzaligen. Ter ere van de bloemenheilige Dorothea met haar feestdag op 6 februari, defileren in zijn wel erg geleerde emblematische tekst tuintulpen zoals *Le Paltot*, *Saint-Pierre* (sic: = *le Paltot Saint-Pierre*), *l'Empereur*, *Vice Roy*, *Ierosmius*, *Royal* (sic: = *Ierosmius Royal*), *D'Aragon* (sic: = *Admiral d'Aragon*), *Le Paltot Madame*, *General Bolle* en nog een dozijn andere (36). Op de feestdag van Maria Presentatie (21 november) werd Onze-Lieve-Vrouw door *antophili* of bloemenliefhebbers naar zijn zeggen aangeroepen met namen van tulpenvariëteiten zoals *la vefve* (la veuve), *le viceroy*, *le Paltot madame*, *la flagellée*, *la plumachée*, *loleas* en *nonparelle* (nonpareille). De esthetiek van de tulp riep in meerderheid (met uitzondering van de floristen of bloemenliefhebbers) in het protestantse noorden duidelijk andere gevoelens op dan in het katholieke zuiden (37). In de paapse Zuidelijke Nederlanden was de tulp immers eerder een middel om devotie op te roepen. Het waren vooral de jezuïeten die bloemen gebruikten in de strijd tegen het door hen verketterde protestantisme (38).

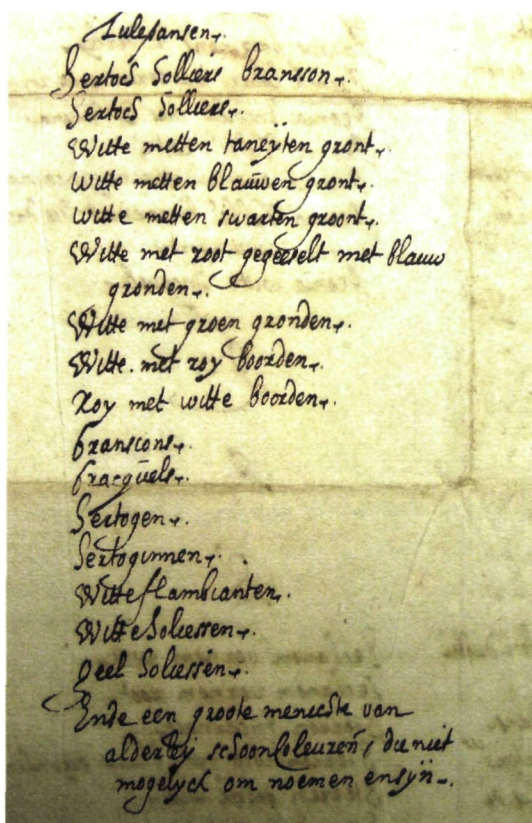
Hoe de wat verborgen levende 'aanhangers van Flora' van de Zuidelijke Nederlanden toevertrouwd werden aan de vertrouwde bloemenheilige Dorothea ...

De Zuidelijke Nederlanden hadden een reputatie te verdedigen op het vlak van de planten- en bloementeel, hoewel velen van hun meest vermaarde plantenliefhebbers tijdens de voortdurende godsdienstoorlogen waren uitgeweken op zoek naar godsdienstvrijheid. Niet alleen Rembert Dodoens, Mathias De l'Obel en de onvermoeibaar corresponderende polyglot Charles de l'Escluse waren uiterst bekwaame plantkundigen. Ook de in Italië en in het heilige Roomse Rijk actieve Bruggeling Anselmus Boëtius De Boodt en de eveneens in Italië ondermeer in Firenze en Pisa actieve, nu wat vergeten landgenoot Joost/Jodocus Goethuys(en) / Goeden-

huyze alias Giuseppe Casabona / Benincasa, waren ooit vaandelragers van de Zuid-Nederlandse horticultuur en plantenkennis. Ook zij waren correspondenten van Clusius. Casabona stuurde in 1592 zelfs zaden op voor Clusius' Leidse plantentuin, ondermeer door hem verzameld op Kreta in 1590, waarbij ook een aantal zaden van door hem gekweekte tulpen zaten (39).

Samen met hen waren nog veel minder gekende, maar daarom nog niet minder deskundige plantentelers in de 17de eeuw actief zoals de Gentse schepen Willem de Blasere die de kassenteelt (oranjerie) van oranjeboomen in onze contreien invoerde in een *gaelderij* of *porticus* van zijn Gentse tuin aan de Hoogstraat (40): de Italiaanse jezuïet Ferrari bericht ons hierover (41). De galerij in de Hoogstraat had een lengte van 100 voet of circa 27,5 m. Het lijkt aannemelijk dat de Blasere ook tuintulpen bezat, want hij werd beschouwd als een zeer bedreven man op het vlak van de horticultuur. Ferrari plaatste zijn plantencollecties op gelijke rang met deze van de *Villa Medici* (42).

Specifieke gegevens over tuintulpenteelt in de eerste helft van de 17de eeuw binnen het huidige België en Vlaanderen zijn echter bijzonder schaars. Dit kan samenhangen met het feit dat de Zuid-Nederlandse tuintulpeneigenaren zich eerder discreet opstelden en vooral de adellijke en intellectuele kringen omvatten die hun bloemen als exclusief statussymbool gebruikten. De reeds eerder vermelde Jean Franeau verwijst immers voor de tuintulpenteelt uitsluitend naar Brussel, waar zijn beschermheer Filips-Karel van Arenberg tuinen bezat, en naar abdijen in Doornik en Saint-Ghislain bij Bergen. De vader van Filips-Karel, Karel van Arenberg, schoonbroer van Charles de Croÿ, was ook al een groot tuinliefhebber die voor de tuinaanleg van zijn in 1606 van de Franse koning Henri IV verworven domein in Edingen in contact stond met Clusius. Via diezelfde Clusius werd hij geïntroduceerd bij de Italiaanse botanist en bloemenleverancier Matteo Caccini (43). Bij een brief aan Caccini van 5 maart 1609 voegt Arenberg een in het Nederlands opgestelde alfabetische, wat naamgeving betreft flink verhaspelde plantencatalogus toe van de klaarblijkelijk Brusselse tuin van een door hem niet nader genoemde bevriende Vlaamse schilder, waarschijnlijk Raphael Coxcie, "*uno dely più grande (sic) herbarista et meglio provisto*" van de Zuidelijke Nederlanden. Tal van variëteiten van *Annemonen*, *Crocus*, *Colchicums* (verbasterd tot *Colfeconis*), *Jacinten*, *Martegoenen* (lilies), *Narcissen* en andere komen er in voor. Er worden niet minder dan 16 verschillende variëteiten van tuintulpen of *Tulepansen* met name genoemd, waaronder de *Witte met tanejten* (bruingele of

Bijlage (fragment) bij een brief van Karel van Arenberg van 5 maart 1609 aan Matteo Caccini, bevattende een tulpenlijst (Koninklijke Bibliotheek van België, ms. III 893.2 folio 108)

Tuin met tulpen, detail uit de Lente door Pieter Brueghel de Jonge, 1635 (privé-collectie)

taankleurige) gront, de *Witte flambianten*, de *Hertogen* en *Hertoginnen*. En dan is dit nog maar een bloemlezing van tulpenvariëteiten uit "*een groote meniche van alderley schoone coleuren, die niet mogelijk om noemen en sijn*" (44).

Voor Doornik prijst Franeau in het bijzonder de tuin van de prior van de Sint-Maartensabdij aan. Op dat moment echter was op die plek ook Hieronymus/Jérôme Van Winghe actief, een

Caso che no ha richesto dotta Jong. Doppia, li mandaremo
 altra. Ino in ogni caso mandoli ancor una con dotti 3.
 Tulipani, laqual ha portato duoi anni. Però qta Stato
 no mi ha dato fior, per esseri il bulbo spartito in
 separato in 4. o 5. tali, comi no mando a V. S. partendo
 delquale n'haura la Stato prossima 3. o 4. bulbi
 Sporo con il tempo mandar altro a V. S. havendo comprato
 qti giorni in Brussella (oceano delli Tulipani) buona
 quantitate di Tulipani, laquali son ancora in terra
 Alla et li aspetto ogni giorno, Alla prima uita uidero
 quali saranno (no havendomi visto li fior) et no manderò a
 V. S. d'ogni sorta bolla, alcun.

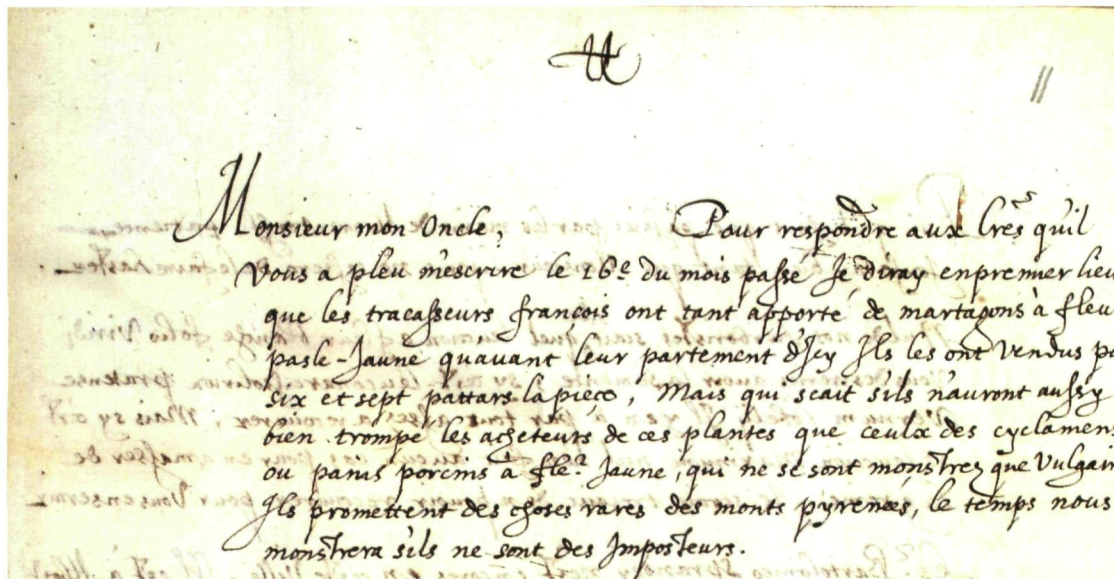
Brieffragment van 25 juni 1612,
 Brussella (oceano delli Tulipani)
 van Hieronymus Van Winghe
 aan Matteo Caccini
 (Koninklijke Bibliotheek van België,
 ms. III 893.2 folio 207)

Portret van kanunnik
 Hieronymus Van Winghe,
 correspondent van Fabri de
 Peiresc en van de Italiaanse
 botanist en bloemenleverancier
 Matteo Caccini, 1609,
 toegeschreven aan Johannes
 Wierix
 (Rijksmuseum Amsterdam)

bekend tuin- en tulpenliefhebber. Hij was een
 geleerde en alom gerespecteerde kanunnik, een telg
 uit een Leuvense patriciërsfamilie, die zijn oom
 bisschop Maximilien Morillon naar Doornik was

Brieffragment van 7 oktober
 1602 van Jean de Maes
 aan Clusius
 (Clusius correspondence online:
 Universiteit Leiden)

gevolgd. Dat hij een groot liefhebber was van de
 botanie, blijkt uit zijn briefwisseling met de grote
 Franse intellectueel en alleskunner Nicolas Fabri de
 Peiresc. Van Winghe was een trouwe correspondent
 van Peiresc en door zijn toedoen zou diens
 interesse voor de aanleg van een eigen botanische
 collectietuin sterk aangewakkerd worden:

“Vous m’avez fait venir envie de faire jardin, ce que j’ai
 commencé à ces années tant seulement” (45).

Beide correspondenten/tuinliefhebbers wisselden
 regelmatig planten met elkaar uit: zo zond Van
 Winghe omstreeks 1610 tulpenbollen over uit zijn
 Doornikse tuin naar Peiresc die ze in zijn tuin in de
 Provence verder opkweekte en van daaruit over
 Frankrijk verspreidde (46).

In de Zuidelijke Nederlanden bleef de vraag naar
 zeldzame planten echter niet beperkt tot een selecte
 kring van hoge adel, clerus en intellectuelen.
 Ook hiervoor zijn er enige aanwijzingen. Zo is er de
 correspondentie van Clusius’ in Brussel wonende
 neef Jean de Maes die in 1602 over rondreizende
 Franse plantenverkopers spreekt en ze weinig
 vleidend omschrijft als *les tracasseurs francois*.
 Hij vond hen niet meer dan een stelletje last
 bezorgende Franse plantenverkopers en van hun
 waar suggereerde hij bovendien in dezelfde brief
 dat ze ondermaats, ja zelfs bedrieglijk was (47).
 Als er rondreizende planten- en bloemenverkopers
 actief waren, ligt het voor de hand dat er in Brussel
 een vraag bestond naar tuinplanten. En waar er
 vraag is, is de kans groot dat er ook aanbod is van
 eigen bodem. Hiervan getuigen opnieuw enkele
 weliswaar zeldzame, maar zeker onverdachte
 bronnen. In Brussel werden er niet alleen al van in
 het begin van de 17de eeuw commercieel fruit-
 bomen, maar ook tulpenbollen verhandeld. John
 Tradescant sr. (1570?-1638/39?), één van de
 bekendste Engelse plantenkwekers van zijn tijd,

kocht er immers in 1611 bij ene Jean Buret 500 tulpenbollen (48). Veel sterker is nog het getuigenis van de al genoemde Hieronymus Van Winghe, die in zijn brief van 16 december 1611 aan de Italiaanse botanist, bibliofiel en verzamelaar Matteo Caccini, Brussel een *oceano delli tulipani* noemt (49).

Een andere Engelse tuinautoriteit John Evelyn die in 1641 onder meer de Zuidelijke Nederlanden bezocht, beschrijft de Vlamingen als tulpenliefhebbers (*Virtuosi & Life-habbers*: sic), verenigd in a *Confraternitie, choosing St. Dorothy for their Flora & Patronesse* (50). Hij voegt eraan toe dat wanneer er geschillen waren over nieuwe fraaie tulpencultivars die beslecht werden binnen de Dorotheabroedersschappen. Evelyn geeft jammer genoeg geen preciezere gegevens. Meer nog, hij citeert hier – niettegenstaande het erg Vlaams klinkende *Life-habbers* – bijna letterlijk de Franse 17de-eeuwse tulpenauteur Charles de la Chesnée de Monstereul. Die heeft het net als Evelyn bij zijn bespreking van de Dorotheagenootschappen over geschillen van *les Curieux* (in de betekenis van liefhebbers) *Flamans* in verband met de ruilhandel (*troque*) van tulpen. Evelyn kan echter ook deze informatie verkregen hebben van zijn vriend, Sir Thomas Hanmer, die enkele jaren, vanaf 1644, in ballingschap leefde in Frankrijk en van daaruit ook Vlaanderen, inbegrepen de Frans-Vlaamse steden in het huidige Noord-Frankrijk frequenteerde. Hanmer had immers later zelf een tuin in Bettisfield in Flintshire die beroemd was om zijn buitengewone tulpencollectie en tulpenteltechnieken en het is

niet onmogelijk dat hij heel wat van zijn tulpenkennis opdeed in Noord-Frankrijk en Vlaanderen (51).

Met de vermelding van de bloemenheilige Dorothea en de naar haar vernoemde broedersschappen belanden we hoe dan ook in Vlaanderen, waaronder Gent. De Dorotheabroedersschappen waren inderdaad typerend voor tal van parochies in Vlaanderen, met inbegrip van de Franstalige steden van *la Flandre wallonne* die tot hun verovering door de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV (1638-1715) deel uitmaakten van de Zuidelijke Nederlanden. De bloemenheilige Dorothea, een christelijke martelares uit het begin van de 4de eeuw na Christus, was van oudsher zeer geliefd in de Zuidelijke Nederlanden. Op haar feestdag, 6 februari, werden haar bloemen geofferd door de tuiniers en fruitverkopers. Wanneer deze traditie in onze streken ontstaan is, is niet bekend, maar feit is dat dit al lang gebeurde vóór de traditie van Dorotheagenootschappen ontstond. In 1639 werd een Dorotheabroederschap opgericht in Douai, in 1648 in de Sint-Michielskerk en in 1654 in de Sint-Maartenkerk van Ekkerghem in Gent, in 1651 in Brugge, in 1660 in Brussel en er bestonden er ongetwijfeld nog heel wat meer (52). Dat tulpen hoog werden aangeslagen in deze broedersschappen vernemen we uit de statuten van de *confrérie* van Douai waarin gesteld wordt dat men niemand in de broederschap mocht opnemen die geen planten of bloemen teelde zoals tulpen en anemonen: “*aucune personne, qu'elle ne fust effectivement amateur de cultiver tulipes (sic), anémones ou autres plantes ou fleurs.*” (53) Ook van het Dorotheagenootschap van Brugge is bekend dat het tot in de eerste helft van de 18de eeuw bestond uit een “beperkte vriendenkring van tulipisten, zoniet tulpomanen” (54).

De heilige Dorothea in een bloemenkrans door Philips de Marlier, ca. 1640
(Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen)

Portret van bisschop Antoon Triest, omgeving van Antoon Van Dyck. Bisschop Triest stichtte verschillende Dorotheabroedersschappen (privé-collectie)

De broederschap van Sint-Dorothea van de Sint-Michielskerk werd in Gent onder het episcopaat van bisschop Antoon Triest opgericht. Met deze oprichting gaf bisschop Triest een religieuze basis aan de hoveniersactiviteiten van professionele en amateurtuiniers. Dat deze oprichting door Triest gebeurde is niet verwonderlijk, de man had er zelf tussen 1625 en 1630 een buitenverblijf *Belvédère* ingericht in de wijk Gentse wijk Ekkerghem (55). Er hoorde een prachtige renaissancetuin bij. Triest lag ook aan de basis van de oprichting van de Dorotheabroederschap of genootschap van *bloem-lievende gheesten* in Brugge (56).

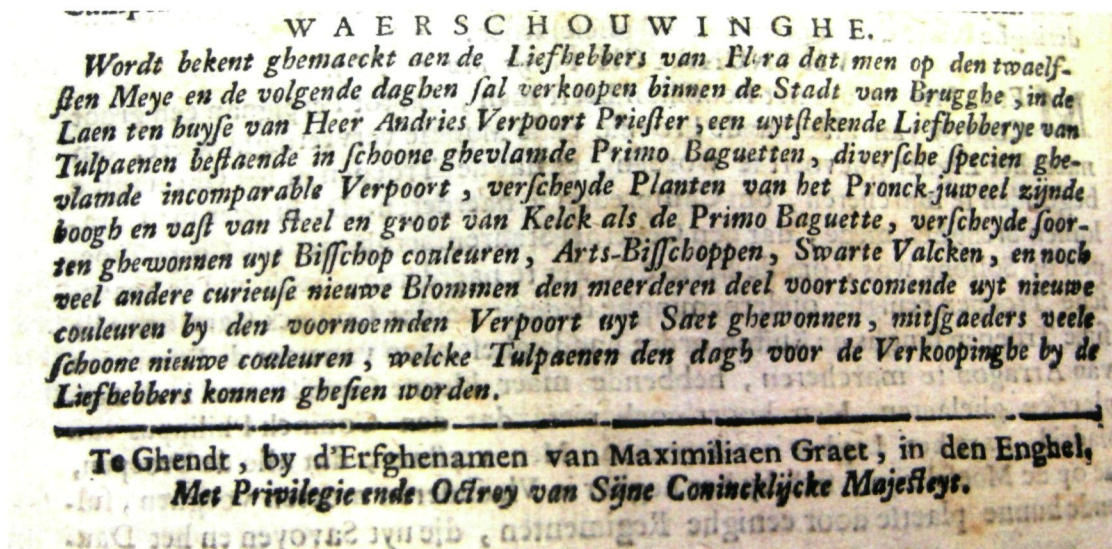
Dit werkte blijkbaar aanstekelijk, want in 1669 stichtte Jan-Baptist Reyntkens, een benedictijnermonnik van de Gentse Sint-Pietersabdij, het Dorotheagenootschap van de Sint-Pieterskerk. Van hem is geweten dat hij een groot tulpenliefhebber was. Dit kan afgeleid worden uit zijn praktisch hoveniershandboek: *Den sorghvuldighen hovenier*. Het werk verscheen een eerste maal in 1675. In tweede uitgave verscheen het na zijn dood in 1694 en een derde uitgave kennen we uit 1791. Kenmerkend voor Reyntkens' hoveniershandboek is de eerder eenvoudige stijl en de relatief goedkope uitgave. Het handboek was duidelijk niet bedoeld als prestigewerk voor rijke aristocraten, maar mikt resoluut op een bescheidener publiek van praktiserende hoveniers en tuinliefhebbers. Gent moet dus al op het einde van de 17de eeuw heel wat tuinminnende inwoners hebben gehad. Zeer opvallend in het werk is ook de positie van de tulp. Van de 129 hoofdstukjes uit het eerste deel (bloemen) zijn er niet minder dan 31 die handelen over de tulp. De tulp wordt op verre afstand gevolgd door de anjer of *pot-blommen* met 13 hoofdstukjes en nog op grotere afstand door de hyacinten, anemonen en narcissen met respectievelijk 9, 8 en 7 hoofdstukjes (57). Het lijdt dus niet de minste

twijfel dat de tulp op het einde van de 17de eeuw in Gent de belangrijkste tuinbloem was. Ook in hogere kringen moet de tulp nog steeds geliefd zijn geweest, want de kapelaan van de *Grave van Vlaenderen* en pastoor van het Gentse hospitaal van de Bijloke, kanunnik Thomas Hurleus, had een belangrijke collectie. In 1697, na de dood van de kanunnik, verscheen er immers een *Cataloghe van het beste bedde tulipanten* uit zijn collectie. Jammer genoeg bleef van deze verkoopscatalogus alleen de titelpagina bewaard: welke tulpencultivars in de mei-maand van 1697 verkocht werden en tegen welke prijs, zullen we waarschijnlijk nooit weten (58).

De tulpenhandel in de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van Francies Mekeirle

In de *Ghendtsche Post-Tydingen*, de oudste Gentse krant, verscheen op 8 mei 1710 de volgende *waerschouwinghe*: "Wordt bekend ghemaect aen de Liefhebbers van Flora dat men op de twaelften Meye en de volgende daghen sal verkoopen binnen de Stadt van Brugghe, in de Laen ten huysen van Heer Andries Verpoort Priester, een uytstekende Liefhebberye van Tulpaenen bestaende in schoone ghevlamde Primo Baguetten, diversche specien ghevlamde incomparable Verpoort, verscheyde Planten van het Pronck-juweel zijnde hoogh en vast van steel en groot van Kelck als de Primo Baguette, verscheyde soorten ghewonnen uyt Bisschop couleuren, Arts-Bisschoppen, Swarte Valcken, en noch veel andere curieuse nieuwe Blommen den meerderen deel voortscomende uyt nieuwe couleuren by den voornoemden Verpoort uyt Saet ghewonnen, mitsgaeders veele schoone nieuwe couleuren, welke Tulpaenen de dagh voor de Verkoopinge by de Liefhebbers konnen ghesien worden" (59). Het is niet denkbeeldig dat ook Francies Mekeirle deze aankondiging van een nakende verkoop van tulpen heeft gelezen. In hoeverre hij geïnteresseerd

Advertentie van een tulpenverkoop in *Ghendtsche Post-Tydinghen*, 8 mei 1710 (Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.J.000001)

was, zal wel verband gehouden hebben met de mogelijke vraagprijs van de tulpen. Het feit dat men deze aankondiging plaatste in een Gents aankondigingsblad, geeft aan dat er in Gent best wat tulpenliefhebbers moeten geweest zijn. Het ligt voor de hand dat een aantal van de opgesomde bloemen een meer dan behoorlijke verkoopprijs hebben gehaald en dat van heinde en verre potentiële kopers naar Brugge afzakten, mogelijk zelfs enkele Gentenaren.

Maar over welke bloemen handelde deze advertentie precies? De *Primo Baguetten* waren stevige hoogstelige en grootbloemige laatbloeiende tulpen (bruin op wit) die tot een flink stuk in de 19de eeuw tot in de Verenigde Staten toe werden geroemd. Bernard McMahon, een befaamd plantenkweker, leverde ze zelfs aan de Amerikaanse president en tuinliefhebber Thomas Jefferson (60). Baguettetulpen waren kenmerkend voor Noord-Frankrijk en Vlaanderen. Het meest intrigerend is echter de *Incomparable Verpoort* (glanzend bruin op wit) die als een verwante van de baguettetulpen doorgaat, en minstens even beroemd was. In een Nederlandse advertentie van 1 mei 1717 in de *Oprechte Haerlemse Courant* lezen we dat men sal verkopen binnen de stad Gent een schoone groote Partij incomperabels Verport (sic), naast andere cultivars van Verpoort: verkoper van deze tulpen was ene Pieter Vollaert, een Gentenaar, die een hof had in Ukelram tegenover het Gentse klooster van de paters capucijnen.

Pieter Vollaert, een tijdgenoot van Mekeirle, adverteerde dus in een buitenlandse krant om zijn Verpoort tulpen aan de man te brengen in de tulpenstad bij uitstek, Haarlem (61). Dat de Verpoort tulpen in Gent niet onbekend waren, bewijst ook een advertentie van 2 mei 1726 in de *Ghendtsche Post-Tydingen* van Guillaume Lefebueure, een inwoner van de Gentse *Silverstraete* (62).

Toch zal de *Incomparable Verpoort* later aangeprezen worden als een cultivar van Nederlandse oorsprong: "The Dutch have, also, a kind which they call the *Incomparable Verport*, which is white, feathered with bright shining brown" staat er in een Amerikaans tijdschrift uit 1847 (63). Waarom die tulp werd toegeschreven aan Nederlanders wordt omstandig verklaard door de befaamde Nederlandse tuinbouwkundige, handelskweker en tulpenautoriteit Ernst Heinrich Krelage. De cultivar was genoemd naar Gijsbert Verpoorten, een bloemist aan de Kleine Houtweg, het eldorado van de bloemisten in Haarlem. Hij was daar actief vanaf circa 1730 en huwde er een Haarlemse jonge dochter in 1732 (64). Vooral zijn *Incomparable Verpoort* werd bij de tulpenliefhebbers een weergaloos succes.

Verpoorten leverde ondermeer tulpen voor de tuinen in Karlsruhe en Basel van de Duitse markgraaf Karl III Wilhelm von Baden-Durlach, een tulpenfanaat die zich zowel in Nederland als in Brussel en Rijsel bevoorradde en wiens collectie zou uitgroeien tot meer dan 5000 cultivars (65). Gijsbert was afkomstig uit Lier en maakte dus handelscarrière in Nederland. We kunnen er evenwel donder op zeggen dat hij vooral een handige bliksem was, die zijn tulpen gewoon in Vlaanderen had gehaald en pronkte met de *Incomparable Verpoort* van een bijna-naamgenoot, de Brugse priester Andries Verpoort. De kans dat de gevlamde *Incomparable Verpoort* op de Brugse veiling door de oorspronkelijke koper(s) duur werden betaald is dus meer dan reëel.

Pronck-Juweel is eveneens een laatbloeiende baguettetulp, *Bisschop* is een laatbloeiende bizar-tulp (tulp doorschoten met rood, bruin of purper op gele ondergrond), *Artsbisschop* en *Swarte Valck* zijn eveneens laatbloeiende tulpen (66).

In andere *waerschouwinghe* uit de *Ghendtsche Post-Tydingen* van de jaren 1711-1713 wordt nog meermaals verwezen naar verkoop van tulpen in Gent in de herberg *De Lelie in den Raeme*. Er worden echter nog slechts zelden cultivars van tuintulpen met naam vernoemd, op enkele *Autessen* (laatbloeiende *Bizartulpen*) en *Pretieuzen* (laatbloeiende *Pretiosa* of *Roses*-tulpen, zijnde tulpen doorschoten met roos, of kersenrood op witte ondergrond) na. Over het volledige tulpenassortiment dat toen in Gent werd aangeboden, laat men ons in het ongewisse (67).

De beste baguettetulpen op de tulpenverkoop van 16 mei 1708 van de Rotterdamse koopman Henricus van der Heym haalden een prijs van meer dan 140 gulden per bol (uit KRELAGE, *Drie eeuwen bloembollenexport*, 1946, p. 541)

NOTITIE Van Nombers, Namen en Gewichten van TULPEN,

Die op Woensdag den 16. Mey 1708.

Sullen verkocht werden in den Tuyn van

HENRICUS VANDER HEYM,

't Eerste Bed.

No.		Afen.
1.	{ Sulcaan.	
	{ Bagt. Potteau.	260.
2.	{ Bagt. Queva. 1696.	930.
3.	{ Bagt. Superbe.	930.
	{ Policionel.	11
4.	{ Archeduc.	
	{ Bifar Prosperpine oude.	480.
5.	{ Bagt. Koning van Zweden.	1100.
6.	{ Nouvelle de St. Omcr.	400.
	{ Archeduc.	3.
7.	{ Triumph d' Europe.	
	{ Bagt. No. 2. Potteau.	560.
8.	{ Bagt. Lancie.	860.
9.	{ Buisson Ardant.	950.
	{ Gran Doge.	39
10.	{ Policionel.	
	{ Bagt. Racine d' Angletterre.	910.
11.	{ Bagt. brune de Tiffran.	1120.
12.	{ Bagt. No. 2. 1696.	330.
	{ Triumph d' Europe.	25
		370

Eerste bladzijde van den catalogus der Tulpenveiling van H. VAN DER HEYM te Rotterdam

De geschreven getallen zijn de prijzen in guldens, die de kopers hebben opgebracht; elke koop bestond uit een of ten hoogste twee bollen

explain the Mystery. Near Bruxelles, a Man is famous for a little Spot of Ground, in which, by some strange Virtue, (as is reported) these Breeding Tulips change themselves into fine variegated Flowers, insomuch that their Roots are brought thither from several Parts, to be educated and brought up for the nicest Collections, and Money given for their standing. In

De Engelse botanicus Richard Bradley, die zowel de Zuidelijke als de Noordelijke Nederlanden bezocht, verbaasde zich over de extravagante prijzen die in de Lage Landen geboden werden tot in zijn tijd: *"I have often wonder'd at the Extravagant Prices, which has been, and even at this day (onze onderlijning) is given for those Flowers in Holland and Flanders, when every Year produces so many new Varieties"* (68). Andere bronnen bevestigen dit. Bijna 40 jaar eerder in de Sint-Maartensabdij van Doornik in 1672 zou er een tulpencultivar verkocht zijn aan een prijs van 2000 frank en de kwetsieuze tulp zou om die reden ook in een glasraam van het klooster zijn vereeuwigd (69). Krelage vermeldt voor de Noordelijke Nederlanden prijzen voor de beste baguettetulpen van 140 tot meer dan 300 gulden per bol voor de jaren 1707-1708 (70). Daar tegenover staat dan weer dat Bradley voor de al genoemde *Primo Baguetten* (1718) slechts verkoopprijzen vermeldt van 5 pond per 100 stuks omdat ze gemakkelijk te vermeerderen waren via bijbollen.

De tuinen van Vlaanderen en la *Flandre wallonne* en de erin voorkomende tulpen kregen vooral van Engelse en Schotse bezoekers tijdens het eerste kwart van de 18de eeuw veel aandacht. Zo was er de katholieke, in St. Omer bij de jezuïeten opgevoede Engelsman Nicholas Blundell. Voor de inrichting van zijn tuin bij zijn eigendom Crosby Hall in Lancashire had hij ondermeer tulpen uit de Zuidelijke Nederlanden geïmporteerd. Tijdens een zelfgekozen ballingschap omwille van oorlogs-omstandigheden in eigen land, verbleef hij in Noordwest-Frankrijk en hij bezocht er de tuinen van de Capucijnen in Bourbourg/Broekburg en van het Arme-Klarenconvent in Dunkerque/Duinkerken. Maar ook tuinen in Gent, Brugge en Brussel en de tuin van het celestijnenklooster van Heverlee trokken zijn aandacht. Zelfs een uitstap naar de watertuinen van *Chaudfontaine spa* stond op zijn programma. Van zijn uitstappen naar Vlaanderen bracht hij in 1717 tulpenbollen mee (71).

Voor enkele Britten was echter vooral de omgeving van Brussel een aanrader: *"Near Bruxeles (sic), a*

Man is famous for a little Spot of Ground, in which, by some strange Virtue, (as is reported) these Breeding Tulips change themselves into fine variegated Flowers, insomuch that their Roots are brought thither from several Parts, to be educated and brought up for the nicest Collections, and Money given for their standing."

(72) De hierboven geciteerde *Breeding tulips* of moedertulpen waren laatbloeiende tulpen die gewonnen werden uit zaad en ze waren een Vlaamse specialiteit. Philip Miller, een van de grootste Britse autoriteiten van zijn tijd op het vlak van de horticuultuur, bevestigt dit in zijn *Gardeners Dictionary* in 1735: *"Of these Breeders there hath been a great Variety brought into England from Flanders of late Years, which is the grand Nursery for most Sorts of bulbous-rooted Flowers ..."* (73). Wat de Britten nog het meest verbaasde was de kwaliteit van de teeltbodem in de genoemde Brusselse kwekerij *"which is nothing but common Rubbish, or at most there is not one twentieth part of it Natural Soil."* Volgens Bradley was een dergelijke armoedige bodem de reden van het menigvuldig breken van de bloemkleur van de *breeders*, maar een echte beschrijving van die teeltbodem gaf hij niet. John Cowell, een andere Britse tuincoryfee en een zeer gedreven tuinman, deed dit wel: *"If, when you have a good Stock of Breeding-Tulips, you cannot have patience to wait for their natural Course of breaking into Stripes, (...) you may take the following Method, as it is practised in Flanders by the greatest Artists (onze onderlijning). Take the Plaister of old Walls, wherein there is a great deal of Lime, and powder it very fine; mix this with Drift-Sand, or such Sand as is sharp, and found on the Seashore ..."* (74)

Pleisterkalk van oude muren, verpulverd en intiem gemengd met scherp zand, dat was dus één van de kunstgrepen van de Vlaamse topkwekers! Verder geeft Cowell ook nog wat details over bijmenging met water uit mesthopen en, maar blijkbaar vond deze laatste aanwijzing geen of weinig gehoor bij de anderen zoals Richard Bradley en vooral Philip Miller.

De naam van de Brusselse kweker die door Bradley werd bejubeld is niet bekend. Mogelijk betreft het Francois Beulinx, de kweker die in 1730 nog bezocht werd door de Schot James Justice. Toch lijkt dit weinig waarschijnlijk want het recept voor de teeltbodem van de tuintulpen, op aanwijzing van Francois Beulinx, luidt bij Justice als volgt: *"To one load of virgin-mould (teelaarde of bladaarde), take a quarter of a load of very white sea-sand, neither red or yellow, nor of the finest sort, but of a coarse substance; or in its place some coarse free river sand: to this add, of very old and well rotted cow-dung, one half load; and the other quarter must be of a short, mossy black earth. Mix and incorporate these, one year at last ..."* (75). Justice noteerde alles wat hij over tulpen en

hyacinten op zijn Vlaamse en vooral Nederlandse reizen te weten kwam over deze bloemen *meticuleus*, want Justice ging maniakaal te werk wat planten en bloemen betreft, het is dus zeker dat zijn recept overeenstemde met de werkelijkheid. Hij noteerde ook dat *Beulinz* (sic) zijn kwekerij had bij *the Chartreuse*, waarschijnlijk dus in Anderlecht in de omgeving van het kartuizerklooster. De specialiteit van Beulinx waren laatbloeiende *Bizarren* of tulpen, doorschoten met rood, bruin of purper op gele ondergrond. Later duikt Beulinx' naam ook op in een Engelse tulpencatalogus uit 1777 voor een andere tuintulpencultivar *La Favorite Beulinchx* (sic), een mooi gestreepte tulp op witte ondergrond (76).

Namen van andere tulpenkwekers in Vlaanderen en België uit dezelfde periode zijn schaars, maar dit werd nog nauwelijks onderzocht. Er zijn maar enkele namen bekend, meestal uit de omgeving van Brussel: Judocus Neyt, ene Henritie, Petrus Verdickt en Philippus Muynck (77). De best gedocumenteerde is Thomas de Cafmeyer van de Guldenvliesbrouwerij die in Brussel die in de periode 1709-1730 een reeks verkoopsadvertenties plaatste in de *Oprechte Haerlemsche Courant*, een krant uit het mekka van de Nederlandse tulpenteelt. De Cafmeyer kweekte zijn tulpen op uit zaden die hij gekocht had van een Franse tulpenkweker, advocaat Pierre Le Crep uit Rouen (78). Op 14 mei 1709 kondigde hij aan de *liefhebbers van Flora* dat hij uit zaad twee- à driehonderd nieuwe *Violetten* en *Bizards* had opgekweekt. Tulpen met als cultivarnaam *Cafmeyer* (bizartulp) en *Cherry Cafmeyer* (violet, grijs en roze) kwamen onder meer voor in Duitsland en Groot-Brittannië

(79). Vroege tulpen met als cultivarnaam *Gulde Vlies* en *Gulde Jazon* die in Nederland in de kwekerij van Barend Cardoes (Haarlem: Kleine Houtweg) werden aangeboden, zouden ook wel eens op de kwekerij van de Cafmeyer kunnen teruggaan (80)!

Is de *Yellow Crown of Gheele Croon* een synoniem voor de *Paltot Madame*?
(uit LEITH-ROSS M., *The Florilegium of Alexander Marshall*, Londen, 2000, p. 122)

Over de kleuren, queeuwen, stoxkens en spelende bloemen van Francies Mekeirle

Hoe stond Francies Mekeirle tegenover de tulpen? De notities over zijn tuin(en) zijn zeer beknopt. Ze lezen ook zeer enigmatisch, omdat ze doorspekt zijn met een jargon en een naamgeving die ons vandaag weinig vertrouwd in de oren klinken. De bloemeteelt was bovendien in het begin van de 18de eeuw, net zoals vandaag, onderhevig aan modes, zowel op het vlak van de soortenkeuze als op het vlak van de voorkeur voor een bepaald kleurenpalet. Francies Mekeirle was zonder twijfel een kind van zijn tijd, zowel in de soortenkeuze als in de gebruikte hovenierstechnieken. Uit zijn reisnotities blijkt ook dat hij een behoorlijk geletterd man was die meer dan waarschijnlijk op de hoogte was van de floristische 'vakliteratuur' van zijn tijd. De samenstelling van zijn opeenvolgende tuinen valt in de eerste plaats op door het gebruik van een grote hoeveelheid bolgewassen: tulpen, hyacinten, narcissen, krokussen, ... Maar de tulpen spelen ook bij hem een eersterangsrol.

Het hoveken op den Driesch

In zijn eerste tuinplan van zijn *hoveken op den Driesch* uit 1704 valt meteen op dat zeker 6 van zijn 16 plantbedden voornamelijk ingenomen werden door tuintulpen. Opvallend in dit tuinplan is de indeling in smalle rechthoekige plantbedden. Vooral voor bolgewassen gaf men de voorkeur aan dergelijke bedden, omdat men de bollen dan optimaal op rijen kon planten en ze als het ware individueel kon nummeren. Meer bepaald bij tulpen was dit belangrijk omdat de bloemkleur, althans van de uit zaad gewonnen tulpen, individueel kon variëren.

De plantbedden werden speciaal hiertoe, bijna op maat van het soort bloemen dat er op werd geteeld, geprepareerd. Over het belang hiervan in het geval van tulpen hadden we het hiervoor al uitvoerig. Maar hoe benedictijner monnik Reyntkens, een stadsgenoot van Mekeirle, hier tegenover stond, leert volgend citaat: "... *soo salmen nemen seer goede suyver aerde, ende die vermenghelen met goet geteert peerde mest, ende deselve aerde ghedurich ommme* (sic) *roeren om alsoo dat mest te vermenghelen met die aerde, ende dat meest als het is stercke Sonne-schijn...*". Onder invloed van de zon zouden de *cleyne Wormkens* in de mest sterven en door het omroeren

Het hoveken op den Driesch uit 1704: het eerste tuinplan van Francies Mekeirle (Gent, Universiteitsbibliotheek, Vliegende Blaadjes, II H 59d)

plan van mijn *gheveken* op den Driesch anno 1704

1	16
2	15
3	14
4	13
5	12
6	11
7	10
8	9

noort

n ^o 1 <i>gheveken</i>	9 <i>tulipen</i>
2 <i>tulipen</i>	10 <i>anemone</i>
3 <i>narcissen</i>	11 <i>simbolinen</i>
4 <i>pottebloemen</i>	12 <i>tulipen</i>
5 <i>edoukels</i>	13 <i>fuysen</i>
6 <i>tulipen</i>	14 <i>ionquillen</i> 520
7 <i>afvillen</i>	15 <i>tulipen</i>
8 <i>communen</i>	16 <i>parflesien</i>

Voorbeeld van een hedendaagse 'gebroken' tulp, spontaan ontstaan in een bloemperk (Dupont circle) in Washington DC (foto B. Schumin)

van de aarde met de erin vermengde mest zou ze luchtiger worden en zichzelf zuiveren. Nadien wordt de aldus geprepareerde teeltbodem van het plantbed weer uitgedolven en het plantbed ligt dan "in forme oft maniere van een graf, ende (men zal) daer in legghen peerde-mest ontrent een voet dick, en(de) daer naer noch eens nemen die goede ghesuyverde, ende gheprepareerde aerde, ende die op dat mest legghen eenen voet dick, ofte wat meer, en(de) daer naer de selve beplanten met uwe beste Tulipanten." (81)

Nicholas de Valnay, controleur van het koninklijk huis van Lodewijk XIV en een groot tulpenminnaar, beschreef in zijn verhandeling over tulpen nagenoeg dezelfde teeltbodem (82).

Welke soort teeltbodem Mekeirle voor zijn tulpenbedden gebruikte, is onbekend, hij vertelt er niets over. Vermoedelijk gebruikte hij zoals elke rechtgeaarde tuinier met enige ervaring gaandeweg zijn eigen recept.

Wat de belangrijkste bolgewassen voor Mekeirle zijn, wordt meteen duidelijk bij lezing. Hij geeft precieze aantallen op: naast de tulpenbollen doet hij dit ook voor de bollen van *jonquillen* en *symbolinen*. Dat hij nauwelijks hoeveelheden vermeldt voor zijn andere bloemplanten, duidt er op dat die voor hem minder relevant waren. Dit hoeft echter niet noodzakelijk te betekenen dat die andere planten goedkoper waren, maar vermoedelijk waren die niet zijn echte specialiteit.

Wat de tulpen aangaat, maakt hij onderscheid tussen niet benoemde *tulipen* of *tulipanten* en benoemde tulpen, in casu *paltemadammen*. De *paltemadam* is een verbastering van een late tuintulp met als cultivarnaam *Paltot madame*. De naam *Paltot madame* staat al in *La sainteté de vie tirée de la considération des fleurs*, een allegorisch werk uit 1641 van de hand van de Luikse jezuïet Alard Le Roy (83). Deze cultivar kende, meermaals onder andere synoniemen, in de 17de eeuw al een behoorlijk ruime verspreiding over Noordwest- en Zuid-Europa (84).

Mekeirle heeft het bij plantbed 9 over *oranje coleuren*. Wanneer men bij tulpen sprak over *coleuren*, dan had men het over tulpen, gewonnen uit zaad: "*les tulipes venues de graines, sont ce qu'on appelle (sic) couleurs*" (85). Met deze eenkleurige tulpen kweekte men verder, met de bedoeling hieruit fraaie gebroken tulpen te verkrijgen. Dergelijke tulpen werden dus gebruikt als *moedertulpen* of *breeders*. Abbé Pluche drukt het als volgt uit: "*les tulipes de graine sont plus de ressource pour vous donner des nouveautez.*" In de tijd van Mekeirle beschouwde men dus de eenkleurige tulpen op zich als weinig waardevol. De verschillende eenkleurige tulpen werden bij voorkeur in aparte plantbedden verder gekweekt. Mekeirle teelde in plantbed 9 dus tulpen

met oranje kleuren, in de hoop er fraaie bontgekleurde of gebroken tulpen er te kunnen uit winnen. John Rea, die in zijn tijd beschouwd werd als de beste Engelse beroepshovenier, zou de keuze van Mekeirle voor oranje *coleuren* zeker hebben goedgekeurd, want oranjekleurige tulpen zijn ook bij hem goede moedertulpen (86).

Een tweede, wat eigenaardige term, die voorkomt in Mekeirles notities over hetzelfde plantbed is de term *queeuwen*. Deze term staat in geen enkel woordenboek of dialectwoordenboek. Een zoektocht via een digitale zoekmachine leverde enkele vergelijkbare gegevens op. In de *Gazette van Gend* van 27 april 1789 is er in een advertentie aangaande een nakende bloemenverkoop sprake van hyacinten “die van den zelven alle uyt keeuwen gewonnen zyn”. In dezelfde krant, maar ten tijde van de Franse overheersing, lezen we voor donderdag 8 Floreal van het jaar II (28 april 1803) dat men “in den hof van Simon van Daele, achter het klooster der gewezen Theresiaenen in Gend (...) publiquelyk zal laeten verkoopen alle zyne Tulipen (...) en daer naer eene groote quantiteyt van keeuwen, mengelingen, couleuren en zaeylingen van ghewonnene bloemen.” Uit deze annonces blijkt duidelijk dat de term sloeg op bijbollen van bolgewassen of klusters, dus kleine bollen die zich naast de hoofdbollen ontwikkelden. Het lijkt er sterk op dat de term *queeuw* verwant is met of ontstaan is uit het Normandische *cayeu* of *caïeu*, een woord met dezelfde betekenis (87). Francis Mekeirle gebruikt hier dus dezelfde teelttechniek als Clusius. Door bijbollen te benutten kon hij zijn tulpen ongeslachtelijk vermeerderen en zo identieke planten bekomen. Vooral voor de vermeerdering van kostbare cultivars is dit de geëigende kweektechniek.

Het tuinschema van 26 maart 1707

Er blijven in deze tweede tuin eveneens 16 tuinbedden. Maar het overwicht van de tulpenbedden is nu totaal. In 13 van de 16 bedden worden er tulpen gekweekt.

Ditmaal is er geen sprake meer van *paltemadammen*, maar wel van *palte ionkers*. Opnieuw betreft het dus een tulp van het *paltot*-type, maar waar de *paltot-madame* geel en rood verenigt, is dit voor de *paltot-ioncker* wit en rood (88).

En nu vertrekt Mekeirle in zijn *coleuren* of moeder-tulpen niet alleen van *oranie*, maar ook van *bruyne coleuren*. Met deze laatste kleur volgt hij de raad op van Reyntkens. Reyntkens zelf is hierover duidelijk: “de bruyenste zijn (...) de beste, ter oorsaecke dat daer uyt de schoonste Blommen ghewonnen worden.” (89) Mekeirle heeft het bij bed 1 ook over de *beste coleuren* en dit is effectief een tulpenbed met *bruyne coleuren*. Bed 3 bevat ook *bruyne coleuren*, maar voor de moedertulpen van dit bed omschrijft hij ze ook

Vier tulpen door Jacob Marrel getekend ca. 1635-1645, waaronder *Joncker*, een Paltot tulp. Dit is ongetwijfeld de *palte ionker* van Francis Mekeirle (Metropolitan Museum of Art, New York)

Tulipes mauvais: ‘slechte’ tulpen, die niet beantwoordden aan de schoonheidsidealen van die tijd, anoniem, einde 17de eeuw (Parijs, Muséum national d’histoire naturelle, collection des vélins, vol. 64 f. 59)

als *bleeke coleuren*. Vermoedelijk zijn deze *bruyne coleuren* dus wat bleker dan die van bed 1 en zijn ze van iets mindere kwaliteit. Ten slotte spreekt Mekeirle ook over *slechte coleuren* voor de bedden 11 en 15. Welke *coleuren* daar juist onder vallen, zegt hij jammer genoeg niet, maar het ligt voor de hand dat onder deze algemene term de minst waardevolle bloemen, die weinig opbrengen bij verkoop worden begrepen (90).

Francies Mekeirle maakt ook gebruik van *stoxkens* om bepaalde bloemen aan te duiden. De uitleg hiervoor is vrij eenvoudig: zowel bij de uit zaad

gewonnen jonge tulpen die voor de eerste maal bloeien als bij de oudere uit zaad gewonnen tulpen kunnen de kleuren wijzigen. In de vertaalde versie van Millers *Garden Dictionary* staat er:

- jonge (moeder)tulpen, met eerste bloei na 6 of 7 jaar:
"Wanneer ze bloeien, moeten zulke die waardig zijn bewaard te worden, met stokjes getekend worden, en wanneer men de bollen opneemt van de andere gescheiden worden, om geplant te worden als Bagetten op andere bedden ..."
 De overgebleven tulpen mochten echter zeker niet 'verworpen' worden, want ze konden in de volgende jaren nog van kleur veranderen!
- baguetten (oudere moedertulpen)
"Wanneer deeze Bagetten in bloei zijn, moet gij zorgvuldig onderzoeken, om te zien, of 'er enige veranderd zijn tot fraaje streepen, 't welk indien gij merkt, moet gij een stokje steeken bij zulke Bollen, om ze te tekenen, opdat ze van de Bagetten mogen afgescheiden worden, om ze het volgende jaar onder de bonte bloemen te planten."

Miller voegt er aan toe dat men die nieuwe bonte bloemen nog enkele jaren in het oog moest houden om te zien of ze de volgende jaren niet van kleur zouden veranderen. De nieuw gewonnen bloemen konden dus gelijk blijven, maar ook verbeteren of verslechteren (91).

Tulpen winnen uit zaad was dus een werk van lange adem! Wanneer Mekeirle de bloem een cultivar-naam gaf, was de bloemkleur waarschijnlijk dus

nagenoeg gestabiliseerd. Wanneer dit echter niet het geval was sprak hij van ... *spelende bloemen*.

De term *spelende bloemen* is geen vondst van Francies Mekeirle. Ook Clusius spreekt al in zijn *Rariorum Plantarum Historia* uit 1601 over tulpen met spelende kleuren: "*Tulipas mira colorum varietate ludentes*" (92). Reyntkens heeft het ook al over kleuren die voor een *Jaer Speelen* (93). De Noord-Nederlander Henrik van Oosten die in ruime mate Reyntkens' boeken plagieerde, maar wiens tuinboeken in meerdere talen werden vertaald, schrijft in *De Neederlandsen Hof* uit 1703 dat door bepaalde *kouleuren het wit komt door te speelen* (94). De Fransman Nicholas de Valnay schrijft in 1696 ten slotte over de tulp: "*Cette fleur jouë & varie, c'en est encore une excellence*" (95). *Spelende bloemen* zijn dus bloemen waarin verschillende kleuren door elkaar heen spelen. In de context waarin Mekeirle de term gebruikt gaat het meer dan waarschijnlijk over bloemen waarvan ofwel de kleuren nog alle kanten uitkunnen, ofwel over bloemen met in elkaar overlopende tinten.

De tuin van 1709-1715

Van de 37 tuinperken zijn er maximaal 24 deels of volledig met tulpen beplant. Als we de rechthoekige tuinperken langs de tuilmuren buiten beschouwing laten, wordt dit zelfs 24 van de 32. Mekeirle geeft als benoemde tulpencultivars naast *paltemadammen* alleen *ionckers* op. Daarnaast duikt de naam *florisanten* op, maar die kan zowel slaan op tulpen als op hyacinten. Uit de context hier maken wij echter op dat de cultivarnaam *florissant(en)* op hyacinten moet slaan: zo is er bv. in perk 12 sprake van *witte florisanten*, terwijl de tulpencultivar met die naam bont gekleurd is. In perken 12 en 13 komen ze bovendien samen met *simbolinen* en *pastouten* voor, wat eveneens hyacinten zijn. Daarbij komt nog dat uit de *waerschouwinghe* van de *Ghendtsche Post-Tydingen* van de jaren 1711-1712 duidelijk blijkt dat er in Gent *florisanten* werden aangeboden die niets te maken hadden met tulpen (96).

Vergelijkbaar met de cultivarnamen zijn de namen van de vermoedelijke schenkers, minder waarschijnlijk verkopers, die geciteerd worden in sommige perken van Francies Mekeirle: ze worden aangeduid met hun voornamen Gillis, Egidius en Antonius. In het geval van Gillis en Egidius gaat het mogelijk om dezelfde persoon. Een 19de-eeuwse *fou-tulipier* of tulpenfanaat schreef over dergelijke schenkingen of plantenruil: "*Il y a des tulipes obtenues de semis par certains amateurs et que l'on ne trouve pas dans le commerce: celles-là sont sans prix; on ne les obtient ordinairement que par échange ou par cadeau.*" (97)

Granaet: in de tijd van Mekeirle was er een *granaethyacint* op de markt
 (uit KRELAGE, op. cit., p. 582)

Granaet naar JAN VAN DER VINNE

Wat de *coleuren* betreft, duiken er twee nieuwe op: witte (*blancos*) en rode (*rubri*) komen voor naast de al gekende oranje *coleuren* (*narantias*). Deze nieuwe *coleuren* waren alvast toen – voor zover bekend – minder gebruikelijke kleuren voor moedertulpen tenzij bijzondere tinten ervan bedoeld worden zoals izabel (gelig wit) in het geval van witte moedertulpen of karmijnbruin in het geval van rode tulpen (98). Van belang was daarbij ook de kleur van de nagel of voet van de bloemblaadjes: als die wit was bij een rode moedertulp, dan was dit zeker de moeite waard om mee verder te kweken (99).

Over rode moedertulpen schreef de 17de-eeuwse tulpenkenner sir Thomas Hanmer nog: “*Those with stronge blacke bottomes as the common red Tulipe hath (...) serve not for our use.*” (100) Of was Mekeirle zijn tijd vooruit? Want tussen 1830 en 1850 waren oogverblindende helderrode tulpen een specialiteit van Vlaamse kwekers (101). Het blijft raadselachtig, maar het gebruik van deze minder gewone kleuren kan erop wijzen dat Mekeirle al genoeg teeltvervaring had opgebouwd om de gebruikelijke kleuren van moedertulpen te verlaten en meer te speculeren op het toevallige ontstaan van nieuwe cultivars. Van één kleur die genoemd wordt in perk 15, *granates* of granaatkleurige, weten we niet zeker of er tulpen bedoeld worden of hyacinten. Zowel een granaatkleurige tulp als een hyacintencultivar *Granaat* behoren tot de mogelijkheden (102).

In perk nr. 26 spreekt Mekeirle voor de eerste keer over andere kwaliteiten van zijn tulpen: *13 bruyne stoxkens syn hooghe roode* of langstelige rode tulpen en *een wit stoxken is een dobbele* tulp. Hoge en gevuldbloemige tulpen werden door hem dus gewaardeerd, want hij duidde dergelijke individuen aan met een stokje om ze later, wanneer enkel de bol overbleef zonder problemen te kunnen herkennen.

Voor de eerste maal in zijn tuinnotities bericht Francies Mekeirle ons ook over het precieze tijdstip van het rooien van zijn tulpenbollen: de data vallen alle tussen 27 mei en 10 of 12 juni. Dit is behoorlijk vroeg. Zou het hier dan kunnen gaan om relatief vroege bloeiers? Want gewoonlijk raadt men aan om de tulpenbollen te rooien tussen eind juni en begin juli. Of had Mekeirle zo zijn eigen teeltgewoonten? Want ook Reyntkens dramatiseerde een dergelijke praktijk niet al te veel: “*De tulipanten die te vroegh uyt-ghedaen worden, en syn in gheen peryckel van te verliesen (...), neemt den selven Tulipant ende legt hem inde aerde, maer en laeter gheen reghen op comen, laetse daer ligghen seven oft acht daghen, ende alsoo ghy siet datse nu seer wel becommen is, ende vast is, leghtse dan wederom wech met drooghe aerde daer op, ende de plante en sal in geen risico syn van te vergaen ofte sterven ...*” (103)

Na het rooien raadde men aan de tulpenbollen zorgvuldig te drogen en ze droog te bewaren, goed beschermd tegen bijvoorbeeld eventuele muizen-vraat. De aldus gerooide en gedroogde tulpenbollen werden op een systematische manier opgeborgen, soort per soort, kleur per kleur, “*omdat het best is alle de bollen van elke soort* (later op het jaar in de periode september-oktober in een nieuwe daartoe geprepareerde teeltbodem) *by malkander te planten, en ze niet te schakeeren, gelyk men doorgaans doet met de meeste andere soorten van bloemen.*” (104)

Het vernieuwde tuinplan van 1716-1719

In vergelijking met de vorige notities uit de periode 1709-1715 vernemen we op het vlak van tuintulpen zo goed als niets nieuws over de hovenierskunst van Francies Mekeirle. Zijn notities zijn bijzonder beknopt geworden: er worden wel nog planten-aantallen gegeven zowel van de tuintulpen als van de *potblommen* (anjers), krokussen, irissen..., maar de precieze datum van het rooien van de tulpen ontbreekt deze keer. Ruim de helft van de hoogstens 84 perken of plantenbedden zijn in de loop der jaren nog deels of volledig met tulpen beplant. Mogelijk is er nog sprake van een nieuwe, ditmaal vroegbloeiende tulpencultivar *marie*, maar de kans is waarschijnlijk even reëel dat het hier een hyacintencultivar betreft (105).

Opvallend in de samenstelling van de plantenbedden is de veel ruimere variatie in de geteelde bloemen. De tuintulp kreeg van lieverlee meer concurrentie van andere bloemen.

De ontmaskering van het mechanisme achter de bonte of gebroken tuintulpen door ... Dorothea

Toen Clusius als eerste de kleurveranderingen van de tuintulpen in detail beschreef op basis van zijn zaaiproeven viel het hem op “*dat een Tulipa die vele iaeren achter een / geel oft roode tamelijcken schoone bloemen voortgebroght hadde / op eenigh iaer daer nae een uytermaten schoone bloeme krijght: de welke haeren meester een korte blijdschap aendoet: want sy pleeggh alsdan ghemeynlijck het naeste iaer te vergaen: als oft sy van haeren meester een vriendelyck schoon afscheydt hadde willen nemen.*” (106)

Clusius merkte dus wel degelijk op dat er iets niet pluis was met de gezondheid van de gebroken tulpen, maar wat er precies aan de hand was ontging hem. De meeste 17de-eeuwse en 18de-eeuwse tulpenkwekers dachten dat de kleurveranderingen te maken hadden met onder meer de plantdiepte en/of de kwaliteit van de teeltbodems (107). Reyntkens dacht dan weer dat het de *oppersten Hovenier ende Blommist* was die aan de oorsprong van de kleurveranderingen lag: “*die ist alleen die de Blommen doet veranderen, maer niemant van de*

aerdsche Hoveniers." En die verandering gebeurde middels de "constellatie der Planeten, ende Principaelyck vande Maene, niet het menichte van mest datmen onder de Blommen legt, ende andere diergelijke vodderye die belachelijk syn, en nergens toe en strecken als om tijdt verdrijf sonder eenigh effect."

De auteur van de eerste grote tulpenmonografie, de Fransman de la Chesnée Monstereul, hield het daarentegen een stuk geheimzinniger. Eigenlijk wou hij zijn eigen onwetendheid verbloemen door deze kwestie in zijn monografie bladzijden lang aan te kaarten als iets zeer bijzonder voor ingewijden (108).

Toch waren er wel degelijk "quelques Physiciens (qui) ont prétendu que toute tulipe panachée étoit un Tulipe foible" schreef een latere Franse tulpenauteur, Jean-Pierre Moët, en zo vervolgde hij "ainsi, selon leur opinion, cette Tulipe panachée seroit malade ..." (109). Dit kon volgens deze lieden opgelost worden door meer aandacht te besteden aan de teeltbodems van de tulpen (110). Maar bij verdere lezing van Moët's tulpenverhaal wordt duidelijk dat hij aan hun opinie weinig geloof hechtte. De al eerder vermelde John Cowell die zo in bewondering stond voor het vakmanschap van de Vlaamse tulpenkwekers, sloot daarentegen een bepaalde vorm van 'verweking' van de gebroken tulpen niet uit: "The learned Philosophers imagine that the Variegation of Tulips, and other Flowers, proceeds from some Weakness or Distemper; and many come into that opinion." (111)

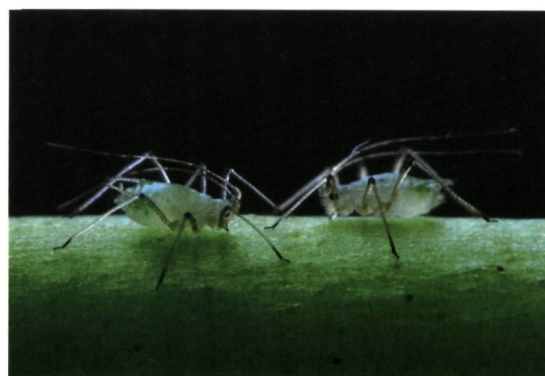
Het antwoord op de vraag wat precies het kleurspel van de bonte tuintulpen of gebroken tulpen veroorzaakte, zou pas correct worden ingevuld in de loop van de 20ste eeuw. De in Ceylon geboren

Dorothy Cayley, die zich pas op latere leeftijd omschoolde van musicus tot tuinbouwkundige-mycoloog, ontluierde het raadsel. Onderzoek over plantenziekten en genetisch onderzoek waren haar stokpaardjes. Zo was ze medeoprichtster van de Britse *Genetical Society* in 1919 en ontdekte ze als wetenschappelijk medewerkster van de *John Innes Horticultural Institution* in 1927 dat het breken van tulpen te wijten was aan wat ze oorspronkelijk virussen of enzymen noemde, zoals het later beschreven tulpenmozaïekvirus (112). Ze beschreef in verschillende experimenten dat geïnfecteerd weefsel van beschadigde bloembollen van tulpen het virus kan overdragen op gezonde bloembollen (113). De normale verspreiders of vectoren van dergelijke virussen zijn echter bladluizen, sapzuigende plantenparasieten die tijdens hun parasiterende activiteiten bovendien een rist plantenziekten kunnen overbrengen. Een van de voornaamste verspreiders is de Groene perzikluiz (*Myzus persicae*), een niet in kolonies levende bladluis, die verschillende plantenvirussen kan overdragen. In het vrije veld heeft de groene perzikluiz twee verschillende soorten waardplanten (als gastheer fungerende planten), afhankelijk van de seizoenen: winterwaardplanten en zomerwaardplanten. De overwintering gebeurt als ei op soorten van het plantengeslacht *Prunus* of kers, bijvoorbeeld zoete kers, sleedoorn, Amerikaanse vogelkers, maar ook perzik. Na het uitkomen van de eieren, wanneer de temperatuur stijgt tot 12-13°C, blijven enkele generaties niet-gevleugelde luizen nog op de *Prunus*-soort, waarna gevleugelde exemplaren gevormd worden. In mei vliegen de migrerende bladluizen naar de zomerwaardplanten zoals aardappel, suikerbiet, kool, spinazie, tomaat en naar verscheidene soorten tuinbloemen, waaronder de tuintulp (114). In het najaar worden dan weer wintereieren afgezet op de winterwaardplanten en zo is de cyclus rond. Het volgende jaar kan de waardwisseling in de loop der seizoenen weer haar gang gaan, althans bij niet-bestrijding. Het feit dat

Dorothy Cayley

Bladluizen verspreiden het tulpenmozaïekvirus
(foto L. Viatour, www.Lucnix.be, Creative Commons)

de Gentse tuinier, Francies Mekeirle, in zijn tuinen ook perzikkbomen kweekte, maakte het dus voor de bladluizen wel bijzonder gemakkelijk om de tulpenvirusziekte over te dragen en op die manier een wonderlijk schouwspel bij de tuintulp te veroorzaken.

Dat het uitbreken van de virusziekte bij de tuintulp aanleiding geeft tot een wonderlijk schouwspel, staat buiten kijf. De bloemkleur van een tulp bestaat immers uit twee pigmenten die met elkaar interfereren: een grondkleur altijd geel of wit, en een tweede kleur die erop ligt, het anthocyaan. Anthocyanen zijn blauwe of rode kleurstoffen. Het mengsel van de grondkleur en de erboven liggende kleur bepaalt de gewoonlijk egale kleur die wij bij niet-geïnfecteerde tulpen zien. Bij een tuintulp die door het virus is aangetast, wordt het anthocyaan plaatselijk onderdrukt, zodat de onderliggende laag zichtbaar wordt. Het resultaat is dan een gebroken tulp: afhankelijk van de tuintulpencultivar en van de sterkte of zwakte van de virusstam krijgen we dan een specifiek patroon van gevlamde, gestreepte en/of gespikkelde bloemen te zien. Tulpenbollen die door een virusstam zijn aangetast hebben bovendien gewoonlijk de nare eigenschap om langzaam-

aan, afhankelijk van de cultivar en het soort virus, af te sterven en hun voortplantingsvermogen te verliezen (115). Sinds de ontdekking van het tulpenvirus worden de virus-aangetaste tulpenbollen in de hedendaagse commerciële tulpenteelt vernietigd en de bladluizen en de virussen worden tot de dag van vandaag met wisselend succes bestreden. Het eens fel toegejuichte wonder werd in de ogen van de teler een nachtmerrie: of zoals de auteur van enkele succesboeken, Michael Pollan, het uitdrukt: "zo verloor een merkwaardige manifestatie van natuurlijke schoonheid ineens haar aanspraak op menselijke sympathie." (116)

Toch bestaan er ook natuurlijke kleurveranderingen bij tuintulpen. Deze kunnen ook wel eens 'verlopen' van kleur en vergelijkbare, maar meestal minder fraaie kleurenpatronen produceren zoals bij de virus-geïnfecteerde tulpen. Bij 'verlopen' tulpen kan het echter gebeuren dat ze na enige tijd terugkeren naar hun oorspronkelijke egale kleur. Sommige van dergelijke cultivars doen dit sneller dan andere.

De commerciële kwekers van zodanige tuintulpen brengen die meestal pas op de markt wanneer ze drie keer na elkaar een stabiel kleurenpatroon geven (117).

Gebroken of tweekleurig gestreepte tulpen, door Mekeirle 'spelende' tulpen genoemd, in de 17de-eeuwse stadstuin van het museum Rockoxhuis in Antwerpen (foto Rockoxhuis 2005)

Besluit

“Zo geschiedde het dus dat de bloemen hun grootste bewonderaars voortbrachten: ons.” (118).

De ontmaskering van het geheim achter de gebroken tulpen sleepte dus uiteindelijk meer dan drie eeuwen aan. Het ging in die tijdsperiode in eerste instantie over ware tulpenliefde, dan over tulpendieft om uit te monden in tulpengekke. Maar steeds bleven er taaie, oprechte tulpenliefhebbers bestaan naast enkele tulpenmaniakken. Tuinmodes evolueerden, vanaf circa 1720 kwamen ook bij ons andere bloemenmodes op of verschenen er landschappelijke tuinen waarin tulpen minder aan bod kwamen. Vooral sinds de 19de eeuw zouden ook eenkleurige effen tulpen modieus worden omdat men bij tuinaanleg ook oog kreeg voor massaeffecten van kleurenpatronen. Ook in de 19de eeuw speelde het huidige Vlaanderen, Henegouwen en Noord-Frankrijk nog een belangrijke rol in de tulpenveredeling.

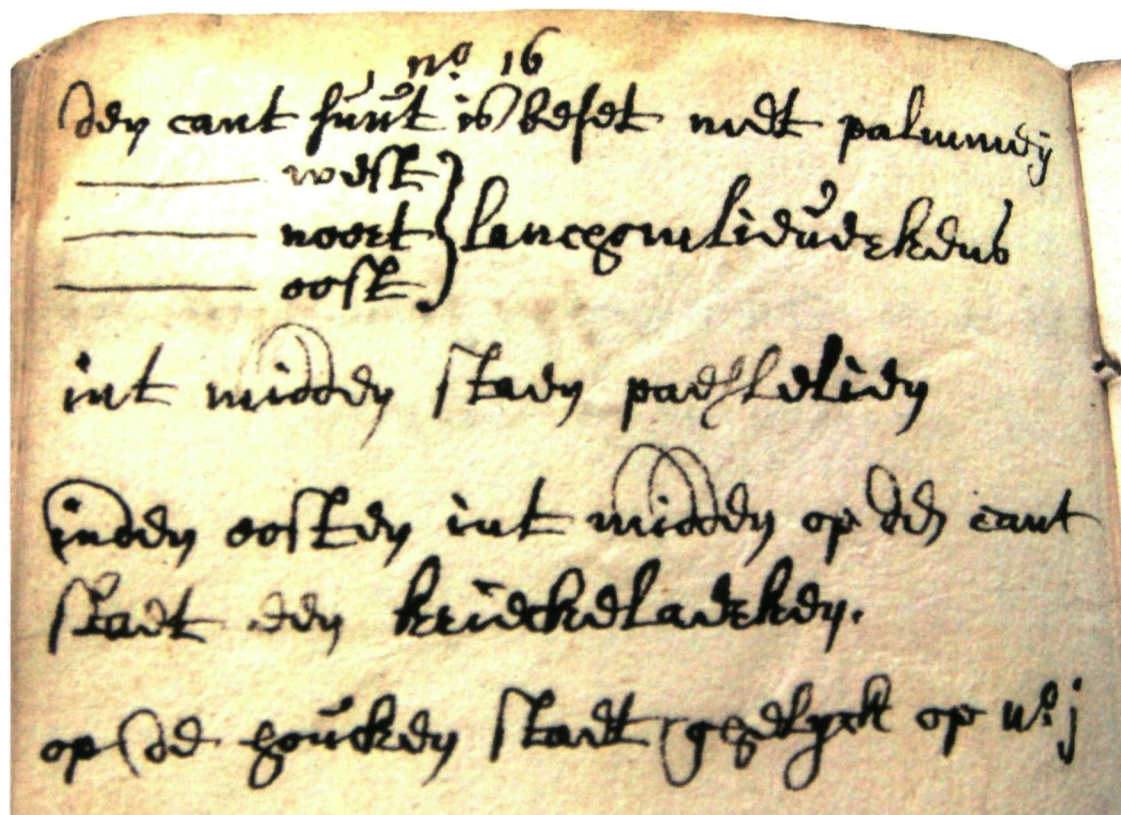
Nog altijd worden in Vlaanderen tulpen gekweekt, maar nu wel mondjesmaat. De massaproductie is sinds het einde van de 19de eeuw vrijwel een louter Nederlandse aangelegenheid (119), een onbedoelde erfenis van Carolus Clusius. Want de geleerde botanicus zag de toekomst van de tulpen teelt meer dan somber in, wanneer hij na de zoveelste tulpendieft in zijn brief van 22 oktober 1594 aan Justus Lipsius profetisch stelde: “Deze liefhebberij zal ten slotte minderwaardig worden, omdat ook kooplieden, ja zelfs kleermakers en schoenlappers en andere geringe lieden zich ermede bezig willen houden, door de hoop op winst verlost. Want zij zien, dat de rijken soms handen vol geld uitgeven, om een of ander plantje op te kopen, dat door den roep van zeldzaamheid gezocht is; om er zich op te kunnen beroemen bij hun kennissen, dat zij het bezitten. De drommel hale hen, die met dien handel zijn begonnen.” (120)

Eindnoten

- (1) Lipsius 1591, 138. Vgl. MORFORD M., *The Stoic garden*, in *Journal of Garden History*, 2, 1987, p. 167-168.
- (2) PAVORD A., *The Tulip*, Bloomsbury, 1999, p. 56-75.
- (3) DASH M., *Tulipomania*, Londen, 2003, p. 5-30.
- (4) Pierre Belon beschreef de tulp al eerder onder de naam *lils rouges* en importeerde ze mogelijk. Zie BELON P., *Les observations de plusieurs singularitez & choses mémorables*, Parijs, 1554, 3: p. 208; PAVORD A., *op. cit.*, p. 60. Conrad Gessner berichtte als eerste over de teelt van de tuintulp (*Tulipa Turcarum* of *Lilii rubentis* genus) in het Duitse Augsburg: GESSNER C. (ed.), *Valerii Cordi Simesusii Annotationes in Pedacii Dioscorides Anazarbei de Medica materia libris V*, Argentorati, 1561, 4: p. 213 r° en ook 5: p. 265 r°. Voor een afwijkend, maar ongeloofwaardig verhaal, zie DE LA CHESNÉE MONSTEREUL C., *Le floriste françois traitant de l'origine des tulipes*, Caen, 1658, p. 13.

- (5) CHRISTIAENS J., Rym, Karel, in *Nationaal Biografisch Woordenboek van België*, dl. 10, Brussel, 1983, p. 559-565; VAN GELDER E., *Tussen hof en keizerskroon*, Leiden, 2011, p. 92.
- (6) VAN DOORSLAER G., *Botanistes malinois du XVIe siècle*, Mechelen, 1927, p. 3-11; HUNGER F., *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius)*, *Nederlandsch Kruidekundige*, dl. 2, 's-Gravenhage, 1943, p. 243 en 307; DE KONING J., VAN UFFELLEN G., ZEMANEK A. en ZEMANEK B. (eds.), *Drawn after nature. The complete botanical watercolours of the 16th-century*, Zeist, 2008, p. 200-201, 334-335.
- (7) Cultivarnamen zijn namen van gekweekte variëteiten (cultivated varieties).
- (8) [http://media.leidenuniv.nl/legacy/clusius_correspondence_database.pdf, geraadpleegd op 16.02.2012]: Brief van Jan Boisot aan Clusius, 7.05.1582. Zie ook GOLDFAR A., *Tulipmania. Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age*, Chicago/Londen, 2007, p. 112.
- (9) DE L'OBEL M., *Kruydtboeck*, Antwerpen, 1581, p. 163.
- (10) CLUSIUS C., *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum Historia*, Antwerpen, 1576, p. 509-515; ID., *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Provincias observatarum Historia*, Antwerpen, 1583, p. 145-169; ID., *Rariorum Plantarum Historia*, Antverpiae, 1601, p. 137-152; VAN SCHEEPEN J., *Cultivar groups in the genus Tulipa L. Liliaceae*, in *Acta Horticulturae*, 413, 1995, p. 137-143; PARKINSON J., *Paradisus in Sole, Paradisus Terrestis*, Londen, 1629, p. 45.
- (11) CLUSIUS C., *op. cit.*, 1601, p. 151-153.
- (12) Naar de vertaling uit het Latijn door HUNGER F., *op. cit.*, dl. 1, 1927, p. 351-353.
- (13) Vgl. heruitgave DODOENS R., *Cruydt-Boeck Remberti Dodoenaei* ..., Antwerpen, 1644, p. 366.
- (14) DE L'OBEL M., *op. cit.*, p. 162-168.
- (15) WIJNANDS D., ZEVENHUIZEN E. en HENIGER J., *Een Sieraad voor de Stad: De Amsterdamse Hortus Botanicus 1638-1993*, Amsterdam, 1994, p. 4 en 27; LOOIJESTEYN H., *Botanisch klatergoud. Opkomst en ondergang van de tulp als beleggingsobject*, in VAN DEN DOEL H. en VAN BOOM G. (red.), *In het verleden behaalde resultaten. Bijdragen tot de Nederlandse beleggingsgeschiedenis*, Amsterdam, 2002, p. 48. Vgl. GOLDFAR A., *op. cit.*, p. 34.
- (16) [http://media.leidenuniv.nl/legacy/clusius_correspondence_database.pdf, geraadpleegd op 16.02.2012]: brief van Jan van Hoghelande aan Clusius, 20.05.1592 en GOLDFAR A., *op. cit.*, p. 112. Naamgeving: zie PELLETIER C., *Plantarum tum patriarum tum exoticarum in Walachria, Zeelandiae insula, nascentium*, Middelburg, 1610, p. 385.
- (17) Vgl. EGMOND F., *The World of Carolus Clusius: Natural History in the Making, 1550-1610*, Londen, 2010, p. 165.
- (18) Vgl. OGILVIE B., *The Science of describing*, Chicago/Londen, 2006, p. 74-82.
- (19) HUNGER F., *op. cit.*, p. 215.
- (20) Zie hiervoor o.m. KRELAGE E.H., *Bloemenspeculatie in Nederland: de tulpomanie van 1636-'37 en de Hyacintenhandel 1720-'36*, Amsterdam, 1942; GOLDFAR A., *op. cit.*
- (21) KRELAGE E., *op. cit.*, p. 60.
- (22) DODOENS R., *op. cit.*, p. 364.
- (23) FRANEAU J., *Jardin d'Hyver ou Cabinet des Fleurs*, Douai, 1616, p. 95.
- (24) *Ibidem*, p. 102, 120 en 130.
- (25) *Ibidem*, p. 128, 129 en 132.
- (26) [http://media.leidenuniv.nl/legacy/clusius_correspondence_database.pdf, geraadpleegd op 16.02.2012]: brief van Jacques Plateau aan Clusius, 7.10.1602 en GOLDFAR A., *op. cit.*, p. 53. Zie ook EGMOND F., *Clusius and friends. Cultures of exchange in the circles of European naturalists*, in EGMOND F., HOFTIJZER P. en VISSER R. (eds.), *Carolus Clusius: Towards a cultural history of a Renaissance naturalist*, Amsterdam, 2007, p. 40-42.
- (27) KUITERT W., *La fleur, objet de spéculation au XVIIe siècle: la tulpomanie*, in VAN SPRANG S. (ed.), *L'Empire de Flore: Histoire et représentation des fleurs en Europe du XVIe au XIXe siècle*, Brussel, 1996, p. 100-114.

- (28) CLUSIUS C., *op. cit.*, 1601, p. 148: toen Clusius in 1577 een nieuw uit zaad 'gewonnen' bloem met schitterende kleurschakeringen bij zijn vriend Jean Boisot zag, moest hij aan God denken die zich in die bloemen vertoonde in zijn wonderbaarlijke almacht. Vgl. MORREN C., *Histoire littéraire et scientifique des Tulipes, Jacinthes, Narcisses, Lis et Fritillaires*, Brussel, 1842, p. 12. Zie ook DE LA CHESNÉE MONSTEREUL C., *op. cit.*, p. 47-50.
- (29) Zie bijvoorbeeld PAVORD A., *op. cit.*, p. 82-83.
- (30) FRANEAU J., *op. cit.*, p. 128.
- (31) DUVERGER E., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, vol. 3, Brussel, 1987, p. 386-387: notariële akte van 3 mei 1634. Betreft het hier de zoon van Hendrik I de Boys de befaamde uit Antwerpen afkomstige, eenarmige kunstschilder Hendrik de Boys, die net als de eveneens eenarmige Antoine de Tassis geschilderd werd door Van Dijk en inderdaad vanaf 1632 in Rotterdam was gaan wonen?
- (32) ID., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, vol. 4, Brussel, 1989, p. 55-56: notariële akte van 12 januari 1637; p. 87-88: notariële akten van 28 mei en 8 juni 1637.
- (33) SCHWARTZ D., *Lebens- und Sitten-Lehren*, Wurzburg, 1688, p. 152; RAPHAEL A. SANCTO JOSEPHO, *Signum Salutis, Salus in Periculis: Hoc Est Sacri ac Thaumaturgi Scapularis Beneficia et Admiranda*, Regensburg, 1718, p. 802.
- (34) PAVORD A., *op. cit.*, p. 82-83. Vgl. *Nouveau cours complet d'agriculture*, dl. 13, Parijs, 1809, p. 243; LOISELEUR-DESLONGCHAMPS J., *Herbier général de l'amateur*, dl. 3, Parijs, 1819: zie onder Tulipe de Gesner - *Tulipa gesneriana*; *Horticulture: Notice sur la tulipe des fleuristes*, in *Journal d'Agriculture, d'économie rurale et des manufactures du royaume des Pays-Bas*, 2ème série, dl. IX, 1829, p. 300.
- (35) DEVISSCHER H., *Tulpen en tulpomanie in de Nederlanden*, in DEVISSCHER H., LAWALRÉE A., SEGAL S. en VAN DEN BROEK P., *Bloemen in de schilderkunst van de 16de tot de 20ste eeuw*, Brussel, 1996, p. 59-72.
- (36) ENGELGRAVE H., *Caelum Empyreum*, Keulen, 1668, p. 169. Hij verwijst hierbij naar zijn ordegenoot, de Luikse jezuïet Le Roy: LE ROY A., *La sainteté de vie tirée de la considération des fleurs*, Luik, 1641, p. 228-229.
- (37) ENGELGRAVE H., *Caelum Empyreum, Pars secunda*, Keulen, 1670, p. 485.
- (38) GOODY J., *The culture of flowers*, Cambridge, 1993, p. 174-175. Vgl. VELUT, "L'opinion changée quant aux fleurs"? *Les historiens et la "culture des fleurs": un terrain par trop délaissé*, in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 47.4, 2000, p. 815-827 (zie vooral p. 820).
- (39) GOETHUYS J., *Giuseppe Casabona ofte Jozef Goethuys, niet langer de vergeten glorie van O.L.V.-Tielt*, in *Oost-Brabant*, jg. 8, nr. 2, 1981, p. 60-69. Vgl. HUNGER F., *op. cit.*, p. 198-201 en VAN GELDER E., *op. cit.*, p. 260-261.
- (40) Mededeling van collega Thomas Van Driessche: het huis van de Bla(e)sere aan de Gentse Hoogstraat paalde aan de priorij van Galilea en de kloosterzusters hadden er hem een seker gaelderij in cheynse gegeven: Rijksarchief Gent (RAG), Priorij Galilea, 8. Het huis aan de Hoogstraat wordt in 1676 in een inventaris van nalatenschap beschreven: "een schoon huijs stede ende erfve zoo datte mette gaelderijen, schoone oraigne ende citroenboomen, caneelboom, blommen ende vele andere rareijten - binnen den hof ghestaen ende gheleghen is ten voorhoofde op de Hoochstraete an deen sijde ghehuijst tclooster van Gallileen, ende ter andere Lucas van Doorisele: RAG: Preudhomme d'Ailly, 231, f° 69, inventaris van de nalatenschap van Jan François de Blasere († 10 april 1676).
- (41) DE HERDT R., *Gentse Floraliën*, Gent, 1990, p. 31. De Herdt vermeldt voor de oranjerie de tuin in Afsnee (kasteel Hellebuys), maar hij baseert zich vermoedelijk op onbetrouwbare informatie die in oorsprong teruggaat op BLOMMAERT J., *Maisons de campagne aux environs de Gand (XVIIe siècle). Le Château de Ter Lack*, in *Messenger des sciences historiques, des arts et de la bibliographie de Belgique*, 1854, p. 351-352. Vgl. daarentegen FERRARI G.B., *Hesperides sive de Malorum aureorum cultura et usu, Libri Quatuor*, Romae, 1646, p. 139: *hortis suis Gandavensibus en p.143: in porticum*. Voor de precieze situering van het kasteeldomein Hellebuys, zie CHARLES L., LALEMAN M., LIEVOIS D. en STEURBAUT P., *Van walsites en speelhoven. Het vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)*, Gent, 2008, p. 144-146.
- (42) VAN ONSEM J.G., *Geschiedenis van de bloementelt in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1950, p. 27.
- (43) ROEYKENS A., *Charles, Prince-Comte d'Arenberg, restaurateur du Parc d'Enghien au début du XVIIe siècle*, in *Annales du Cercle Archéologique d'Enghien*, jg. 15, nr. 2, 1968, p. 212-246.
- (44) Koninklijke Bibliotheek van België (KBR): *Lettere a Matteo Caccini*, ms. III 893.2, f° 108 of Karel van Arenberg aan Matteo Caccini van 5 maart 1609. Vgl. ROEYKENS A., *op. cit.*, p. 241-244; ZALUM CARDON M., *Passione e cultura dei fiori tra Firenze e Roma nel XVI e XVII secolo (Giardini e Paesaggio)*, 22, Firenze, 2008, p. 56-59. Toeschrijving van de catalogus aan Raphaël Coxie: RAMÓN-LACA L., *The additions by the Count of Arenberg*, in DE KONING J. e.a., *op. cit.*, p. 29-32.
- (45) Peiresc aan Van Winghe: 14.03.1609
- (46) HOVERLANT DE BEAUWELAERE A., *Essai chronologique pour servir à l'histoire de Tournai*, tome LXX, Tournai, 1820, p. 180-181; MORREN C., *Tournai, Palmes et couronnes de l'horticulture de Belgique*, 1, 1851, p. 340; LEBÉGUE R., *Les correspondants de Peiresc (Collection Nationale)*, 3, Brussel, 1943, p. 22-23.
- (47) [http://media.leidenuniv.nl/legacy/clusius_correspondence_database.pdf], geraadpleegd op 16.02.2012: Brief van Jean de Maes aan Clusius, 7.10.1602. Vgl. GOLDFAR A., *op. cit.*, p. 60. Zie ook DASH M., *op. cit.*, p. 97.
- (48) POTTER J., *Strange blooms. The curious Lives and Adventures of the John Tradescants*, London 2006, p. 38.
- (49) KBR: *Lettere a Matteo Caccini*, ms. 893.2, f° 207: Jérôme (Girolamo) van Winghe aan Matteo Caccini van 25 juni 1612, "Brussella (oceanio delli Tulipani)". Vgl. ZALUM CARDON M., *op. cit.*, p. 68; FEOLA V., *Botanical, Heraldic and Historical Exchanges Concerning Lilies. The Background of Jean-Jacques Chifflet's Lilium Francicum (1658)*, in DUPRÉ S. en LÜTHY C. (eds.), *Silent Messengers. The Circulation of Material Objects of Knowledge in the Early Modern Low Countries*, Berlijn, 2011, p. 21.
- (50) INGRAM J. (ed.), *Elysium Britannicum or the Royal Gardens*, Philadelphia, 2001, p. 349.
- (51) DE LA CHESNÉE DE MONSTEREUL C., *op. cit.*, p. 181-182. Vgl. voor Hanmer ook INGRAM J.E., *op. cit.*, p. 445-448 en PAVORD A., *op. cit.*, p. 118.
- (52) A. B., *Confrerie van Sint-Dorothea in Ieper*, in *Biekorf*, 96, 1996, p. 93.
- (53) Douai: DANCOISNE L., *Mémoire sur les établissements religieux ...*, in *Mémoires de la Société Impériale d'Agriculture et d'Arts (Douai)*, 2de serie, nr. 9, 1868, p. 638; Gent en Brugge: COPPIETERS STOCHOVE E., *Origine de la Société royale d'horticulture & d'arboriculture de Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, 5se serie, nr. 15, 1896, p. 43-60; DE HERDT R., *op. cit.*, p. 34; Brussel: [http://fr.wikipedia.org/wiki/Société_royale_de_Flore_de_Bruxelles], geraadpleegd op 22.02.2012; Vgl. DEWANCKELE M., *Ontwikkeling van de Bloemencultuur in de Gentse Regio (1500-1900)*, onuitg. lic. verh. UGent, 2006-2007, p. 44-46.
- (54) VIAENE A., *Brugse bloemisten*, in *Biekorf* 52, 1951, p. 90.
- (55) CHARLES L. e.a., *op. cit.*, 2008, p. 150-151.
- (56) COPPIETERS STOCHOVE E., *op. cit.*, 1896, p. 44-45.
- (57) REYNTKENS J.-B., *Den Sorghvuldighen Hovenier*, Gent, 1676.
- (58) Universiteitsbibliotheek Gent: *Vliegende Bladen II H 59d*. Vgl. DE WILDEMAN E., *Notes pour l'histoire de la botanique et de l'horticulture en Belgique (Académie Royale de Belgique, Classe des Sciences, Mémoires, 2de serie, nr. 25)*, Brussel, 1950, p. 578.
- (59) Universiteitsbibliotheek Gent: BIB.J.000001
- (60) Mc MAHON B., *The American Gardener's Calendar*, Philadelphia, 1806, p. 322.
- (61) *Oprechte Haerlemse Courant* van 1 mei 1717: met een reeks verregaande verhaspelingen: ... *nombreSet Verpoort* (= hautesen Verpoort?) ..., *diversche spetien van Colloviten* (Violet-

- ten??), de Strate Ulkelgem (= Ukelram), competerende tegenwoordig aen Mr. Pieter Vollaer (= Vollaert), wonende rechtover het Klooster van de Pater Capucijner, ...
- (62) In de Ghendtsche Post-Tydingen van 2 mei 1726 verkoopt Gentenaar Guillaume le Febuere in de Silverstraete incomperabelen Verpoort(t) en hautessen Verpoort(t). Tulpen van Le Febuere vonden we bij terug in WESTON R., *Botanicus universalis et Hortulanus*, vol. IV, Londen, 1777, 94: n° 16 Le Febure en ook n° 34.
- (63) COPPOCK W., *On the cultivation of the Tulip*, in *Western Literary Messenger*, 8, 1847, p. 296. Vgl. SLATER J., *A descriptive catalogue of Tulips*, Londen, 1843, p. 39: hier worden ze als *Incomparable Verports* ondergebracht bij de Bijbloemen.
- (64) KRELAGE E., 1942, op. cit., p. 186.
- (65) ID., *Drie eeuwen bloembollenexport: de geschiedenis van den bloembollenhandel en der Hollandsche bloembollen*, 's-Gravenhage, 1946, p. 14-15: als leveranciers aan de markgraaf worden 17 Hollandse bloemisten genoemd, waaronder Gysbert Verpoort, 6 Vlaamse tulpenkwekers en 10 Duitse. Vgl. BRENNEMANN J., *Die Tulpe / zum Ruhm ihres Schöpfers, und Vergnügung edler Gemüther*, Dresden/Leipzig, 1741, p. 48-49. Deze auteur vermeldt 'slechts' een goeie 2200 cultivars van tuintulpen.
- (66) ID., op. cit., 1741, p. 129-178: al deze cultivars worden vermeld (Artsbisschop = Archevêque).
- (67) Universiteitsbibliotheek Gent: BIB.J.000001, zie bv. 1711, nrs. 49 en 50.
- (68) BRADLEY R., *New improvements of Planting and Gardening both Philosophical and Practical*, dl. II, 2de uitg., Londen, 1718, p. 112.
- (69) FURETIÈRE A., *Furetièriana*, Brussel, 1696, p. 233; HOVERLANT DE BEAUWELAERE A., op. cit., p. 181-182.
- (70) KRELAGE E., op. cit., 1942, p. 108. Vgl. SEGAL S., ELLENS M. en DIK J., *De verleiding van Flora*, Jan van Huysum (1682-1749), Zwolle, 2006, p. 86.
- (71) EDMONDSON J. en LEWIS J., *A Lancashire recusant's garden, recorded by Nicholas Blundell of Crosby Hall from 1702 to 1727*, in *Garden History*, 32-1, 2005, p. 20.
- (72) BRADLEY R., op. cit., 1718, p. 114-115. Vgl. MILLER P., *The Gardeners and Florists Dictionary*, vol. II, Londen, 1724, zonder paginerig: bij 32. Tulips.
- (73) MILLER P., *The Gardeners Dictionary*, vol. II, Londen, 1735a, zie onder Tulipa.
- (74) COWELL J., *The curious and profitable gardener*, Londen, 1730, p. 59-60. Later geciteerd door TULIPA, *Gleanings from Old Authors on Gardening*. No.1: *Observations on Tulips*, in *The Floricultural Cabinet and Florist's Magazine*, 3, 1835, p. 58-59.
- (75) JUSTICE J., *The British Gardener's new Director*, Dublin, 1771, p. 335. Justice schrijft Beulinz! Vgl. ook KRELAGE E., op. cit., 1946, p. 14: Franciscus Builnck (sic) leverde ook tulpen aan de markgraaf van Baden-Durlach.
- (76) WESTON R., op. cit., 1777, p. 95.
- (77) KRELAGE E., op. cit., 1946, p. 14-15.
- (78) Zie *Oprechte Haerlemsche courant* van 8.05.1709 en vooral 29.04 en 6.05.1710.
- (79) KRELAGE E., op. cit., 1946, p. 540: Krelage vermeldt verkeerdelijk 14 mei 1711. Vgl. ook PAVORD A., op. cit., 1999, p. 191. De Cafmeyer adverteerde in deze krant op: 8.05, 14.05, 23.05.1709; 29.04, 06.05.1710; 19.07, 22.07, 5.08, 9.08, 21.08.1727 en 25.07, 29.07 en 1.08.1730. Voor de cultivars, zie BRENNEMANN J., op. cit., 1741, p. 141 en 176 en WESTON R., op. cit., 1777, p. 91.
- (80) BRADLEY R., *Dictionarium botanicum*, vol. I, Londen, 1728a, zie onder Tulipa.
- (81) REYNTKENS J.-B., op. cit., 1676, p. 17. Vgl. DE LA CHESNÉE MONSTEREUL C., op. cit., 1658, p. 44-45.
- (82) DE VALNAY N., *Connoissance et culture parfaite des belles fleurs. Des tulipes rares ...*, Parijs, 1696, p. 24-28.
- (83) LE ROY A., op. cit., 1641, p. 229. Vgl. DE CROCK O. (OLIVERIUS A. S. ANASTASIO), *Gheestelycken Lust-Hof der Carmeliten*, I. Deel, Antwerpen, 1659, 252; ENGELGRAVE H., op. cit., 1668, p. 169; ID., op. cit., 1670, p. 485 en ook FORIR H.J., *Dictionnaire Liégeois-Français*, dl. 2, Luik, 1874, p. 368: *Paltot-Madam: tulipe mêlée de jaune et rouge*.
- (84) Zie bv. Italië, SEGRE A.V., *The gardens at San Lorenzo in Piacenza (1656-1665)*, Dumbarton Oaks/Washington DC, 2006, p. 81. Voor Engeland: REA J., *Florum seu de Florum Cultura*, Londen, 1665, p. 67. Rea geeft als synoniemen van *Pato Madam* (sic) *the yellow Crown* en *the Crown of France*. Vgl. SALMON W., *Botanologia, The English Herbal*, Londen, 1710, p. 1187.

- (85) PLUCHE N., *Le spectacle de la nature*, tome 2, Amsterdam, 1741, p. 54.
- (86) REA J., *op. cit.*, 1665, p. 72.
- (87) REY A. (dir.), *Le Robert dictionnaire historique de la langue française*, A-E, Parijs, 1992, p. 580.
- (88) Identiek met *The Noble*? zie REA J., *op. cit.*, 1665, p. 54 en vooral [www.metmuseum.org/collections/search.the.collections/90004817], *Four Tulips: Boter man (Butter Man), Joncker (Nobleman), Grote geplumaccerde (The Great Plumed One), and Voorwint (With the Wind)* by Jacob Marrel, geraadpleegd op 12.03.2012: voor de kleuren van *Joncker*; WESTON R., *op. cit.*, 1777, p. 94 rekent *Joncker* tot de duurste tulpen-cultivars.
- (89) REYNTKENS J.-B., *op. cit.*, 1676, p. 14.
- (90) GOLDFAR A., *op. cit.*, 2007, p. 122.
- (91) MILLER P., *Groot en algemeen Kruidkundig, Hoveniers en Bloemisten woordenboek, tweede deel*, Leiden, 1735b, p. 889-894. Vgl. CHOMEL N., *Algemeen Huishoudelijk-, Natuur-, Zedekundig- en Konstwoordenboek*, deel 6, Leeuwarden, 1778, p. 3715-3718.
- (92) CLUSIUS C., *op. cit.*, 1601, p. 148.
- (93) REYNTKENS J.-B., *op. cit.*, 1676, p. 4.
- (94) VAN OOSTEN H., *De Neederlandsen Hof, Beplant met Bloemen, Ooft, en Orangerijen*, 2de druk, Leiden, 1703, p. 2.
- (95) DE VALNAY N., *op. cit.*: vgl. inleidend gedeelte: *avertissement* (niet gepagineerd).
- (96) Vgl. Universiteitsbibliotheek Gent: BIB.J.000001, *Ghendtsche Post-tydingen* nr. 37 van 1711: *Tulipen, ..., Jonckilien, Pastouten, Florisanten ...* en nr. 37 van 1712. Zie voor een beschrijving van de cultivar van de tulp: REA J., *op. cit.*, 1665, p. 53. Zie voor de blauwe cultivar van de hyacint: BRADLEY R., *op. cit.*, 1728a, zonder paginering, onder lijst van *Single blue Hyacints*. Een witte cultivar met dezelfde naam kwamen we nog niet tegen in de literatuur.
- (97) ANON., *op. cit.*, 1829, p. 300.
- (98) REA J., *op. cit.*, 1665, p. 72: "*isabella*"; ANON., *op. cit.*, 1829, p. 302: "*carmin brun*".
- (99) DE LA QUINTINIE J.-B., *Nouvelle instruction pour la culture des fleurs*, Paris, 1695, p. 121.
- (100) INGRAM J., *op. cit.*, 2001, p. 447.
- (101) PAVORD A., *op. cit.*, 1999, p. 201.
- (102) Voor een vroegbloeiende tulpen-cultivar, zie WESTON R., *op. cit.*, 1777, p. 97: "*Grenaet Roodt*". Zie voor de hyacint bv. KRELAGE E., *op. cit.*, 1942, p. 151.
- (103) REYNTKENS J.-B., *op. cit.*, 1676, p. 37-38.
- (104) MILLER P., *op. cit.*, 1735b, p. 891.
- (105) REA J., *op. cit.*, 1665, p. 55 vernoemt de vroegbloeiende cultivar "*Maria*". Diverse andere auteurs vernoemen een enkelvoudige witte hyacintencultivar met de naam "*Marie*" zoals VOORHELM G., *op. cit.*, 1762, p. 63; SAINT-SIMON M., *op. cit.*, 1768, p. 9: tot hertoe vonden we deze hyacintencultivar echter niet terug voor de periode waarin Mekeirle actief was.
- (106) Vgl. heruitgave DODOENS R., *op. cit.*, 1644, p. 367. Het Vlaamse recept werd dus gretig overgenomen in de Britse boeken over horticultuur.
- (107) Zie o.m. BRUNT A. en WALSH J., "*Broken*" tulips and Tulip breaking virus, in *Microbiology Today*, mei 2005, p. 70.
- (108) DE LA CHESNÉE MONSTREUL C., *op. cit.*, 1658, p. 173-180 en voor citaat, zie p. 179.
- (109) MOËT J., *Traité de la culture des renoncules, des œillets, des auricules, et des tulipes*, Parijs, 1754, p. 367.
- (110) WILKINSON L., *The development of the virus concept as reflected in corpora of studies on individual pathogens. 3. Lessons of the plant viruses - Tobacco mosaic virus*, in *Medical History*, 20-2, 1976, p. 113.
- (111) COWELL J., *op. cit.*, 1730, p. 59.
- (112) [www.jic.ac.uk/centenary/timeline/timeline_complete.pdf, geraadpleegd op 22.03.2012]. Vgl. CAYLEY D., "*Breaking*" in tulips, in *The Annals of Applied Biology*, 15-4, 1927, p. 529-539.
- (113) Zie ook CAYLEY D., "*Breaking*" in tulips II, *The Annals of Applied Biology*, 19-2, 1932, p. 158-172. In deze bijdrage is er wel degelijk sprake van een virusinfectie.
- (114) De groene perzikluiskan kan ook het jaar rond overleven in kassen.
- (115) CAYLEY D., *op. cit.*, 1932, p. 153, beschrijft een gebroken tulp *Zomerschoon* die blijkbaar het virus meer dan drie eeuwen doorstond.
- (116) POLLAN M., *De botanica van het verlangen. De wereld gezien door de ogen van planten*, Amsterdam, 2003, p. 110.
- (117) LOOIJESTEYN H., *op. cit.*, 2002, p. 47. Vgl. CAYLEY D., *op. cit.*, 1932, p. 154.
- (118) POLLAN M., *op. cit.*, 2003, p. 130.
- (119) In wat nu het Antwerpse havengebied is, in de Zandvlietse polder, werden er in de periode 1931-1964 grootschalig bloembollen gekweekt waaronder tulpen: VERMEIREN H., *Inleiding op thematentoonstelling: Historiek van de Polderse bloembollenvelden*, in *Polderheem*, 47-1, 2012, p. 7-10.
- (120) Geciteerd in HUNGER F., *op. cit.*, 1943, p. 250. Vgl. BURMAN P., *Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum, tomi quinque*, Leiden, 1727, p. 327-328.

Summary

A SEA OF FLOWERS IN A GHENT CITY GARDEN (1709-1719)

A garden booklet is kept in the Ghent city archives with a corresponding garden design with information on the period from 1709 to 1719. The author is Francies Mekeirle. The garden plan includes a walled garden with a 'gloriette' or garden house and a 'melonière', a low greenhouse designed to speed up the melons ripening. It was a modest French formal garden with a lot of attention for lay-out in beds or 'compartiments'. The garden shows a four-sided symmetry in relation to both main axes. There were no statues, vases or benches, nor were there any fountains, low hedges or grass-patches. In a first version of the garden design, the beds were numbered from 1 to 37, this applied for the period until 1715. In 1716 and 1719 a different lay-out was used with numbered indications in four zones.

The identification of the specified flower species is far from obvious as the author often used Flemish and possibly also local plant names. He most probably knew the most successful edition from the time, *Den sorghvuldigen hovenier ende de oprechte pratycke om blommen te zaeijen, planten ende gouverneren naer de conste ende dagelijksche hofbauwinghe* (the careful gardener and the practice of sowing, planting and nursing flowers) by Jean Baudouin Reyntkens. This very modern book is the most obvious reference work for the identification of flowers, although the information had to be completed in several places.

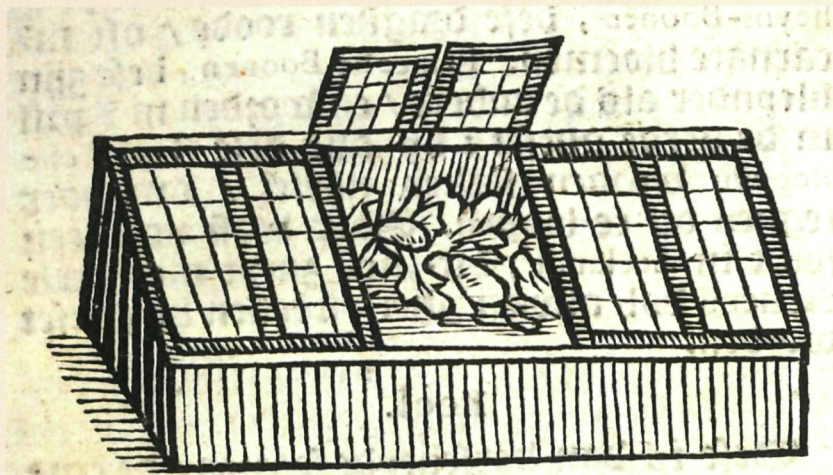
This article describes each separate bed with a concise identification. The original text was completed with (attempts to) interpretation. Only very few flower and plant names could not be identified. In 1716 the owner changed the planting scheme of his garden in four zones, but lacking a planting scheme, the location and shape of the beds is unknown.

This Ghent garden showed a specific traditionalist aspect, especially in its first design. The owner did not mean to follow the latest fashion as was often the case among the upper class. These new styles indeed required a large space which was not often available in town. Moreover, new trends spread much slower than in our times, a phenomenon we also see in building styles. Furthermore, it seems this was not at all an ornamental garden but rather a nursery-garden.

We do not know whether Mekeirle was a simple garden enthusiast with a green thumb or if he actually sold garden plants. During meetings of guilds of flower enthusiasts, like the Ghent brotherhood of the holy Dorothea, when visiting each others gardens and at the occasion of numerous other gatherings, their nursing attempts and results were undoubtedly discussed elaborately among colleagues. In the 20th century it was common belief that in the south the growing of bulbs from seed was not actively practiced. This is most probably not entirely true. There was indeed quite a bit of horticultural activity in our region. These nursing activities allowed enthusiasts to limit their budget and to buy or trade new varieties with their colleagues. Most likely Mekeirle also occupied himself professionally with the sale and growing of plants.

The flowers, mainly bulbous plants, were grown from seeds as well as from secondary bulbs ("queeuwen"). Six different species of flowers were strongly recommended at the time, hyacinth, tulips, carnations, buttercup, auricles and anemones.

Even experts in history of floriculture agree in a first reaction: "This is something for men of substance, in a common garden most flower enthusiasts could not afford this." Luckily some early 18th century price lists allowed us to determine prices of bulbs in our region. These showed that Ghent bourgeois garden lovers had access to a broad choice of bulbs at reasonable prices. Thus a man like Francies Mekeirle was able to by quite a bit of interesting plants.

TRAVEL AND GARDEN NOTES (1702-1707) OF A GHENT FLORIST, AN INTRIGUING BOOKLET

A notebook with the name Francies Mekeirle, preserved in the *Vliegende Blaadjes* (flying leaflets) at Ghent University, contains three elements: his "*Notities van mijn voyage op Spanje*" (notes on my trip to Spain), comments on his *hoveken op den driesch anno 1704* (small garden on the village green), his comments on the tulips in a second garden where he planted melons in 1707.

These three sets of data are commented in a first part. The travel notes and the occasional loose notes and numbers relate to his trip to Sevilla: he left Ghent on September 24, 1702 and returned on June 22, 1703, after a journey through France and Spain and a stay of four months on his final destination. On the way he made stopovers in cities of trade, harbours and

touristic places with famous gardens. His notes on the two garden sketches can be read as the accounts and planning of a florist, specialized in the cultivation of tulips from seed.

The second part contains the results of our analysis and the interpretation of the information gathered. When comparing to a grand tour of an Antwerp nobleman in the following decade, it can be concluded that Mekeirle made an educational trip and spent an apprenticeship in Sevilla. His keen interest in gardens on the way could not have been a coincidence. His garden sketches show the standard pattern as developed by Jan van der Groen in the 17th century. From his notes thereon it appears he was a Ghent florist specialized in the growing of tulips from seed. Just like he kept the accounts of his trip with a view on future trips, so he kept his results and planning as a tulip grower in the same notebook, or in the words of Jan van der Groen: his horticultural register.

We can conclude that Mekeirle combined his activities as a florist with commercial activities, trading a.o. bulbs he could easily transport; that his notebook, although for personal use, sheds a light on the preparation and practice of a tulip grower from seed; and finally that horticulture in Ghent was already popular in the early 18th century and therefore older than suspected until now.

TULIP FEVER: HISTORICAL TULIP-GROWING IN THE SOUTHERN LOW COUNTRIES AND THE HORTICULTURAL TRADE OF FRANCIES MEKEIRLE

The horticulture by Francies Mekeirle is situated in the early 18th century. At the time, just like in the previous 17th century, the tulip had a prominent position in ornamental gardens. This requires some explanation and an introduction to the tulip's history in the horticulture of ornamental gardens.

This article starts with the rise of tulip growing in the Southern Low Countries during the 19th and 17th century. Charles de l'Escluse (Carolus Clusius: 1526-1609) played a prominent part in the development of tulip cultivation after plenty of experimenting with seeds and bulbs of what is now known as garden

tulips. His experiments are still at the basis of the actual classification of garden tulip cultivars in different groups according to the flowering time. Clusius greatly contributed to the promotion of tulips in (what is now) Germany and England but especially in the present Netherlands, the tulip country par excellence.

Until late in the 17th century garden tulips were a quite exclusive product for export from the Southern Low Countries. Plant catalogues from emigrants from the Southern Low Countries helped spread the fame of garden tulips all over large parts of Western Europe. Well-reputed gardeners like Jean Robin (1550-1629), royal gardener of the French king Henry IV, came to supply themselves in the Southern Low Countries.

Between 1600 and 1620 the garden tulip became the flower in fashion like no other, thanks to the unpredictable colour changes and as a consequence of ever changing rare cultivars. The diversity of cultivated varieties was registered in exclusive tulip books. The rarest cultivars yielded extremely high prices in several Western European countries. In the Netherlands this even led to a brief peak in speculative investments in 1637, total tulip madness, after which prices collapsed and the market steadied. As of the early 17th century the floral painting developed as a specific genre in the arts and also there tulips held a prominent position. Finally the tulip also appeared in emblematic literature: in the Protestant Northern Low Countries this flower was mostly denounced in strongly polemic tulip pamphlets but in the catholic Southern Low Countries the tulips were often used by Jesuits as a devotional weapon against Protestantism.

With the exception of the Clusius correspondence, specific details on the cultivation of garden tulips in the Southern Low Countries for the first half of the 17th century are extremely scarce. But with the help of the preserved correspondence of among others the Italian floriculturist Matteo Caccini (1573-1640) and the great French intellectual Nicolas Fabri de Peiresc (1580-1637), we nevertheless dispose of some kind of window on tulip cultivation in our region. Also during the 17th century catholic societies were founded among tulip enthusiasts around the "flower saint" Dorothea, mainly in the Southern Low Countries, including the part in the North of France then referred to as *la Flandre wallonne*. Among others, John Evelyn (1620-1706), the English authority on gardens, reports thereon. Also in Ghent, hometown of the gardener Francies Mekeirle, some Dorothea societies are known. One of these was founded by a Benedictine monk from the Ghent

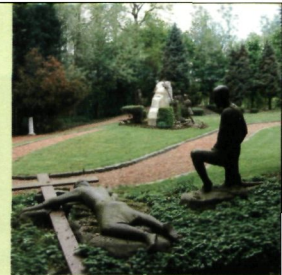
Cælitibus conspectus est. Inter tulipas, antophilis suo quamque indigitant nomine: *La vesue, le viceroy, le Paltot madame, la flagellee, la pluma-chee, loleas, &c.* Una inter illas vocatur, *non parelle*. Talis Virguncula nostra: *Nec primam similem*

Saint Peter's abbey, Jan Baptist Reyntkens (?-1690). Reyntkens was himself a keen tulip lover. He was also the author of a practical garden manual, "Den sorghvuldigen Hovenier" (*the caring gardener*, 1675, reissue in 1694 and 1791), aimed at an audience of practicing gardeners and garden enthusiasts. Almost a quarter of the 131 chapters in the first part are on the cultivation of tulips.

At the time of the gardening activities (1704-1719) of Francies Mekeirle, the growing of tulips in the Southern Low Countries was quite a prestigious business. Proof of this are the references full of praise in English botanic manuals. Especially a number of Brussels tulip growers are mentioned. The cultivars by these growers appear in 18th century trade and plant catalogues and books. As far as Ghent is concerned, there are until now little concrete data from this period with the exception of a few entries in the oldest Ghent town paper, the "*Ghendtsche Post-Tydinghen*".

The art of gardening by Francies Mekeirle himself focuses mainly on the cultivation of a large number of bulbous plants, tulips, hyacinths, daffodils and crocuses. But also with him tulips play a prominent part. On the one hand he mentions some tulip cultivars of the paltot type, on the other hand he uses a specific tulip terminology with basic idioms like "*coleuren*" (tulips grown from seed), "*queeuwen*" (secondary bulbs from tulips and hyacinths), "*spelende blommen*" (flowers with different colours mixing), etc. Furthermore he indicated variant "*coleuren*" in a flowerbed with markers in order to be able to discern them after the bloom. From his terminology we learn that between 1704-1715 his gardening mainly focused on tulip cultivation. For the period 1716-1719 we noticed a minor setback, from then on the garden tulip was more in competition with other flowers.

After Mekeirle it would still take two centuries before science, in the person of Dorothy Cayley (1874-1955), could answer the question what exactly caused the vivid play of colours with tulips. The answer was as simple as it was shocking: a virus. This answer changed the face of tulip cultivation or as Michael Pollan put it: "so a remarkable manifestation of natural beauty suddenly lost its appeal on human sympathy".

HISTORISCHE TUINEN EN PARKEN van VLAANDEREN

Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Noordwestelijk Vlaams-Brabant. Affligem, Asse, Grimbergen, Kapelle-op-den-Bos, Londerzeel, Meise, Mechtem, Opwijk, Wemmel

Het cahier geeft een beschouwende inleiding van het inventarisgebied, beschrijft 63 tuinen en parken, biedt een Franse en Engelse samenvatting per object, situeringskaart en een tabel met kenmerken en kwaliteiten.

Cahier 20

TECHNISCHE GEGEVENS

AUTEURS

ROGER DENEFF, JO WIJNANT,
STEFAN VIDTS, WILFRIED VERLEYEN,
JOSÉ ANNE DE MOLINA,
HILDE KENNES, MARJOLIJN VAN DAMME,
RAYMOND DELVAUX, THIERRY DE
CLIPPELE, HENRY VAN DER HAEGEN,
PETER SOENS, HERLINDE DE JAECK,
LEONARD QUINTELIER,
DIRK DE MEYERÉ, GEORGES JACOBS DE
HAGEN, GRETA PAESMANS,
ANDRÉ CRESENS en STEVEN VAN
DEN BORNE

COÖRDINATIE EN CONCEPT

LUC TACK

EINDREDACTIE

ROGER DENEFF

FOTOGRAFIE

OSWALD PAUWELS, ROGER DENEFF,
OLGA FILENKO, JO WIJNANT,
MARJOLIJN VAN DAMME,
STEFAN VIDTS, MARTIN SCHACHT,
HILDE KENNES, GRETA PAESMANS,
CHRISTEL DARDENNE
en CHRIS DEMAEGD

FORMAAT

21 X 29,7 CM

PAGINA'S

316

ILLUSTRATIES

436

PAPIER

KUNSTDRUK GALERIE ART SILK 135 G/M²

AFWERKING

GARENGENAID GEBROECHEERD

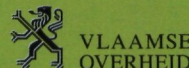
PUBLICATIEJAAR

2012

BESTELADRES

Vlaamse overheid – agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan bus 5
1210 Brussel
Tel. 02 553 16 13 – Fax 02 553 16 55
E-mail: nancy.vandenbossche@rwo.vlaanderen.be

U ontvangt het boek automatisch na overschrijving
van 50 € op rekening nummer BE48 3751 1109 8627
(BIC BBRUBEBB) t.a.v. Vlaamse Overheid –
agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan bus 5
1210 Brussel
met vermelding
"M&L Cahier 20"

M&L